

BİLAL NERGİZ

12 EYLÜL

DÖNEMİNDE
MİLLİ GÜVENLİK
KONSEYİ'NİN
YASAMA
FAALİYETLERİ

(12 Eylül 1980-18 Ekim 1982)

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2023

ISBN • 978-625-6450-82-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.serüvenyayınevi.com

e-mail: serüvenyayınevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

12 EYLÜL

**DÖNEMİNDE MİLLİ
GÜVENLİK KONSEYİ'NİN
YASAMA FAALİYETLERİ**

(12 Eylül 1980-18 Ekim 1982)

BİLAL NERGİZ

ÖZ

Bu çalışma 12 Eylül 1980 darbesiyle iktidarı ele geçiren ordunun yeni Anayasa kabulüne kadar olan süreçte çıkartmış olduğu kanunlar ile toplumu nasıl şekillendirmek istediği sorusuna cevap aramaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde bir ülkede orduyu müdahale için harekete geçiren sebepler çeşitli faktörler altında ve örnek ülkeler eşliğinde incelenmiştir. İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu döneminden 12 Eylül 1980 darbesine kadar olan süreçte ordunun siyaset ilişkisi ele alınmıştır. Son bölümde 12 Eylül darbesi sonrası yönetimde bulunan Milli Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği kanunlar ve 1982 Anayasası çalışmanın amacına yönelik incelenmiştir.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kırılma noktalarında ordunun varlığı önemli bir yer teşkil etmektedir. Ordu Türkiye’de çoğu zaman gündemde kalarak birçok konuda fikri merak edilen bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri kimi zaman iktidarların değişmesini istemiş kimi zaman yönetimi doğrudan eline almıştır. Diğer yandan ordunun bu gücü Cumhuriyet sonrası dönemle sınırlı değildir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden itibaren askerin siyaset üzerindeki etkisi yüksektir.

Kitabın birinci bölümünde kavramsal çerçeve anlatılmış ardından orduyu müdahaleye sevkeden şartlar incelendikten sonra bazı örnek ülkeler gösterilmiştir. İkinci bölüm Türkiye’nin temel meselelerinden olan ordu siyaset ilişkisi, orduda reformun başladığı III. Selim döneminden 12 Eylül askeri darbesine kadar kısaca anlatılmıştır. Üçüncü bölümde 12 Eylül yönetiminin çıkartmış olduğu kanunlar incelenmiş, ardından kısaca 12 Eylül Anayasası’na giriş yapılmıştır.

Yüksek lisans tezinden oluşan bu kitabın oluşmasında şüphesiz geçmişte emekleri bulunan kişiler vardır. Prof. Dr. Mehmet Ö. ALKAN’a, Doç. Dr. Güven Gürkan Öztan’a, Doç. Dr. Yusuf Doğan Çetinkaya’ya ve Doç. Dr. Cemile Burcu Kartal’a bu konuda teşekkür etmek isterim. Bütün eksiklikler bana aittir.

2023 Eylül,

Kırklareli

KISALTMALAR

- AP** : Adalet Partisi
Bkz. : Bakınız
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CIA : Central Intelligence Agency/Merkezi İstihbarat Teşkilatı
Çev. : Çeviren
DP : Demokrat Parti
Ed. : Editör
IMF : International Monetary Fund/Uluslararası Para Fonu
MC : Milliyetçi Cephe
NATO : North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

İÇİNDEKİLER

ÖZ	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALE KAVRAMI VE ÖRNEK ÜLKELER	3
1.1. Kavramsal Çerçeve	3
1.1.1.Devrim ve İhtilal	3
1.1.2. Muhtıra.....	4
1.1.3. Darbe	5
1.1.4. Pretoryenizm	6
1.2. Askeri Müdahalelerin Sebepleri	6
1.2.1. İç Faktörler	7
1.2.2. Dış Faktör	10
1.2.3. Ordusal Faktör.....	11
1.3. Örnek Ülkeler	13
1.3.1. Portekiz	14
1.3.2. Güney Kore	16
1.3.3. Yunanistan	17
1.3.4. Şili	19

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE 19. YÜZYILDAN 12 EYLÜL'E ORDUNUN YERİ	23
2.1. Nizam-ı Cedid.....	23
2.2.Vaka-i Hayriye	24
2.3.Tanzimat Fermanı.....	25
2.4. Kuleli Vakası.....	26
2.5. Birinci Meşrutiyet'in İlanı	27
2.6. İkinci Meşrutiyet'in İlanı	28
2.7. 31 Mart Ayaklanması	29
2.8. Bab-ı Ali Baskını.....	31

2.9. Birinci Dünya Savaşı Yılları.....	32
2.10. Milli Mücadele Dönemi.....	32
2.11. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	35
2.12. Milli Şef Dönemi	37
2.13. Demokrat Parti Yılları ve 27 Mayıs 1960 Darbesi	38
2.14. Milli Birlik Komitesi ve 14'ler Olayı	41
2.15. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa.....	41
2.16. Silahlı Kuvvetler Birliği.....	42
2.17. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Girişimleri.....	43
2.18. 12 Mart Muhtırası	44
2.19. Cumhurbaşkanlığı Problemi.....	47
2.20. 1973 Genel Seçimi ve Koalisyonlar	47
2.21. 12 Eylül 1980 Darbesi	49
2.22. Anayasa ve Seçimler.....	50
2.23. Üç Müdahale Üzerine Kısa Bir Değerlendirme.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN ÇIKARTTIĞI BAZI KANUNLAR VE YENİ ANAYASA	55
3.1. Milli Güvenlik Konseyi İçtüzüğü.....	55
3.2. Değiştirilen Anayasal Düzen	56
3.3. Yeni Kanunlar ve Değişiklikler	57
3.3.1. 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda Yapılan İlk Değişiklikler	57
3.3.2. Vakıflara Müdahale	64
3.3.3. Basına Sansür.....	64
3.3.4. Yerel Yönetimde Asker İktidarı	65
3.3.5. Sendika Tasfiyesi	66
3.3.6. Siyasi Parti ve Derneklerin Tasfiyesi.....	66
3.3.7. Vatandaşlıktan Çıkarma.....	66
3.3.8. Bayram Adı Değiştirme.....	67
3.3.9. Denetlenemeyen Ordu	68
3.3.10. Dernek ve Polis.....	68
3.3.11. Sözde Meclis	69
3.3.12. Özel Güvenlik.....	69
3.3.13. Üniversiteye Müdahale.....	70
3.3.14. Askere Zam.....	72

3.3.15. 12 Eylül Memuru	72
3.4. 1982 Anayasası ve 12 Eylül.....	73
3.4.1. Sınırlamalar.....	74
3.4.2. Askerin Ağırılığı.....	75
3.4.3. Sendika, Grev ve Lokavt.....	77
3.4.4. Basına Darbe.....	78
3.4.5. Kapatılan Dernekler.....	79
3.4.6. Yasaklanan Yürüyüş Hakkı	79
3.4.7. Olağanüstü Hal İlanı.....	80
3.5. Anayasadan Sonraki Bazı Kanunlar.....	80
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	85

GİRİŞ

12 Eylül 1980 darbesinin üzerinden kırk yıldan fazla süre geçmesi-nerağmen hala bütün sıcaklığı ile konuşulmaktadır. Böyle olmasındaki en büyük etki kendi açısından başarılı olmasından kaynaklanmaktadır. Her yönüyle planlı bir şekilde hazırlanıp Türkiye Cumhuriyeti tarihinin üçüncü askeri müdahalesini gerçekleştiren ordu, yönetimde bulunduğu sürede birçok kanun çıkartmış ve aynı zamanda hala yürürlükte olan 1982 Anayasası'nı yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti askeri darbeler nedeniyle sosyolojik olarak birbirinden farklı birbirinin dilinden ve düşüncesinden anlayamayan kopuk kuşaklara sahip olmuştur. Bu kuşaklardan ilki erken Cumhuriyet kuşağıdır. Tek partili dönemi görmüş ardından çok partili hayatı yaşayan bu nesil 27 Mayıs 1960 darbesiyle kesintiye uğramıştır. Sonraki nesil görece özgürlükçü bir anayasa olan 1961 Anayasası ile yaşamış ve böylece bir başka kuşak yaratılmıştır. Son kuşak ise 12 Eylül 1980 darbesiyle oluşturulmuştur. Bu üç nesil aynı ülkede aynı rejimde ve aynı devletin okullarında eğitim aldığı halde inandıkları değerler ve politik duruşları çok farklıdır.

Askeri darbeyi gerçekleştirenlerin yaptıkları ilk şey niçin buna gerek gördüklerini açıklamaktır. Genel olarak söylenen şey mevcut iktidarın ülkeyi yönetmede yetersiz kaldığıdır. Bu söylem ordu için halkın gözünde kendi iktidarının meşruiyetini sağlamak için başvurduğu en temel dayanak noktasıdır. 12 Eylül döneminin hemen öncesinde Türkiye'de birçok olumsuz olay yaşanmış, ülkede ekonomik istikrarsızlığın yanısıra sade vatandaşından bürokratik kurumlarına kadar kamplaşmalar oluşmuştur. Bu durum insanların can güvenliğini tehdit eder hale gelince ordu tarafından bu durum kullanılmış ve iktidar zor gücüyle ele geçirilmiştir.

12 Eylül darbesi sonrası parlamento üyelerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, siyasal partiler ve sendikaların tüm faaliyetleri askıya alınmış, seyahat özgürlüğü kısıtlanmış, yurtdışına çıkışlar yasaklanmıştır. Süreç içerisinde birçok gazete kapatılmış, bütün ülkede tutuklama dalgaları ve işkenceler başlamıştır. Bu tutuklamalar o kadar fazlaydı ki yeni cezaevleri inşa edilmeye gereksinim duyulmuştur. 12 Eylül rejiminde birçok kişi vatandaşlıktan çıkarılarak siyasi suçlu ilan edilmiştir. Kanıt olmaksızın üniversitelerde çalışan öğretim üyelerinin hakları ellerinden alınmıştır. Kısacası Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adı altında ülkeyi yöneten beş komutanın ağzından çıkan kanun niteliğine bürünmüştür. Darbenin başlangıcından 18 Ekim 1982'ye yani yeni anayasanın kabulüne kadar geçen sürede birçok kanun yayımlanmıştır. Söz konusu kanunlar ülkeyi birçok yönden etkilemekle birlikte öncelikle toplumdaki siyasi katılımı bitirmiş, ordunun yerini sağlamlaştırmış ve devleti asayiş odaklı bir yönetime dönüştürmüştür.

Bu çalışmanın temel sorusu 12 Eylül rejiminin nasıl bir Türkiye oluşturmak istediğidir. Çalışmada yeni anayasanın kabul edildiği güne kadar çıkarılan kanunların neler ve hangi alanlarda olduğu incelenmiştir. Zira Türkiye'nin yakın tarihinde yaşamış olduğu bir darbenin etkileri hayatın her alanında hala yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Bu yüzden 12 Eylül darbesinin Türkiye'nin siyasi hayatına etkisini kanunlar aracılığıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece üç yıl boyunca ülkeyi yöneten Millî Güvenlik Konseyi'nin iktidarda kaldığı süre zarfında yapmış olduğu yasama faaliyetlerinin Türkiye'deki temel hak ve hürriyetleri nasıl kısıtladığı, ordunun devlet içerisinde kendisini nasıl daha etkili ve özerk hale getirdiği vurgulanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde askeri müdahaleye ait tanımlarla birlikte bir ordunun hangi iç ve dış şartlar altında müdahale için harekete geçtiği kendi iç dinamiğiyle beraber anlatıldıktan sonra kuramsal çerçevenin daha somut görülebilmesi adına dünyanın çeşitli coğrafyalarında gerçekleşmiş darbe süreçlerinden örnekler verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'deki ordu siyaset ilişkisi tarihsel olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki modernleşme hareketlerinden ve bununla beraber oluşan elit bir askeriye sınıfından bahsedilmiştir. Bu başlangıçtan sonra Atatürk ve İnönü dönemlerinde ordunun konumu ardından Demokrat Parti (DP) ile beraber Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olan 27 Mayıs 1960 müdahalesi, Talat Aydemir'in darbe girişimleri ve 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül darbesi ele alınmıştır. Böylece Türkiye'de ordunun nasıl etkili olduğu tarihsel bir süreç içerisinde gösterilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde 12 Eylül darbesiyle beraber yaşanan üç yıllık askeri dönemin özeti yapılmıştır. Ardından 12 Eylül döneminde çıkarılmış kanunlar incelenmiştir. Millî Güvenlik Konseyi yönetiminde olduğu süre boyunca bazı kanunları değiştirmiş bazılarını ise ilk defa çıkartmıştır. Araştırmada incelenen kanun değişmiş bir kanunsa kendisinden önceki kanundan farkının ne olduğu, nasıl bir değişikliğe sahip olduğu, özetle değişmesinin altında yatan sebep gösterilmeye çalışılmıştır. İlk defa çıkarılmış olan bir kanunda ise mevcut düzen üzerine ne getirdiği incelenmiştir. Çalışmaya 1982 Anayasası ve anayasadan sonra kabul edilen bazı kanunlar da dahil edilmiştir. Bütün bu incelemeler yapılırken odaklanılan temel nokta ordunun hangi konuda ne kazandığı, özgürlükleri nasıl ve ne ölçüde kısıtladığı ve halkın siyasete katılımı konusunda ne gibi kayıplar yaşadığıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALE KAVRAMI VE ÖRNEK ÜLKELER

1.1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde devrim, ihtilal, muhtıra, cunta, darbe ve pretoryenizm kavramları aralarındaki birbiriyle karşılaştırılarak anlatılacaktır. Bu kavramların tanımlanması hem bütünlük hem de Türk siyasi tarihinde ordunun müdahil olduğu olayların daha net anlaşılabilmesi açısından önemli olacaktır.

1.1.1.Devrim ve İhtilal

Bir devrimin hangi koşullar altında gerçekleştiği net olarak cevaplanamamakla birlikte süreci ve sonuçları nettir.¹ Devrim sözcüğü genel olarak siyasi rejimlerde özellikle kitlesel gösteriler ve ayaklanmalarla iktidara, üst tabakaya, kamu veya özel mülke karşı saldırılarla birlikte gerçekleşen ani değişimlerdir. Bu değişimler ekonominin yapısına, sosyal hiyerarşiye, dinin rolüne ve hatta ulusal kimliğe ilişkin düşünceleri içermektedir.² Bir başka tanıma göre devrim, herhangi bir alanda köklü bir değişikliği, tarihsel olarak ise var olan toplumsal düzenideğiştirmeyi, gündelik hayatta ve siyasal durumda hızlı bir şekilde gerçekleştirilen kalıcı değişmeyi ifade etmektedir.³ Devrim genelde inkılap kavramı ile beraber anılmaktadır. İnkılap değişme, bir halden başka bir hale dönme, yenilik ve reform anlamlarına gelmektedir.⁴ Devrimde var olan düzen zor kullanılarak kaldırılmakta ve mevcut siyasi otorite zorla ele geçirilmektedir. Devrimin sonucunda yönetici sınıflar ve devlet tipleri yerlerini başkalarına bırakmakta, eski üretim ilişkileri yenileriyle yer değiştirmektedir. Bir toplumda devrim gerçekleştiğinde düşünceler ve kurumlar köklü bir biçimde dönüşüme uğramaktadır.⁵ Kısacası eski düzen tamamen ortadan kalkmaktadır. Devrimler tabandan gelen sınıf temelli ayaklanmalar aracılığıyla başarılır. Yani sınıf bilincine sahip yükselen devrimci

1 Türker Alkan, **Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1977, s. 109.

2 William A. Darity Jr. (Ed.), **International Encyclopedia of the Social Sciences**, Vol. 7, Farmington Hills, Macmillan Reference, 2007, s. 228.

3 Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1998, s. 53.

4 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1995, s. 439.

5 Server Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 11.

sınıfın önderlik ettiği sınıf eylemiyle sonuca ulaşmaktadır.⁶ Devrim kavramını darbe ile karıştırmamak gerekmektedir. Darbe sadece makamların işgali demektir. Darbede devrimin aksine halk desteği yoktur ve iktidar, silah yoluyla fakat hükümet sistemi kökten değiştirilmeden var olan politik liderlerin yerine geçilecek şekilde el değiştirmektedir.⁷ Devrimde ise halkın desteği vardır. Örneğin bir hareketin devrim olarak nitelendirilebilmesi için gereken şartlardan birincisi toplumdaki bireylerin kitlesel olarak hareket etmesi gereğidir. Küçük bir grup iktidarı ele geçirdiğinde bunun adı devrim değildir. Ayrıca devrim, devrime katılmış olanların bir kısmı tarafından şiddet kullanımı veya tehdit içermektedir.⁸ Devrimi isteyen kitlenin en büyük özelliği kendi isteklerinin bilincine varmış, ne yaptığını bilen ve sıkı bir şekilde örgütlenmiş olmasıdır. Devrim sırasıyla üç aşamada meydana gelmektedir. Birinci aşama yaşanan düzen içerisinde yeni fikirlerin olduğu devre, ikinci aşama eylem safhası, son aşama ise yıkılan düzenin yerine yenisinin kurulduğu zamandır.⁹ 1776 Amerikan, 1789 Fransız ve 1917 Rus Devrimleri dünya tarihi açısından bilinen devrimlerdir.

İhtilal kavramı mevcut bir durumun ya da bir toplum düzeninin birdenbire sarsılmasını ifade etmektedir.¹⁰ Eski dilde ihtilal, bozukluk, bozulma, karışıklık ve düzensizlik anlamlarına gelmektedir.¹¹ Toplumda yeni yeşeren fikirler artık kitle halinde insanları etkilemeye, yaşamsal ve düşünsel anlamda alışılageldiği tarzı sarsmaya başlamıştır. Eğer ihtilali inkılap izlerse bunun adı devrim olmaktadır.¹² Başka bir görüşe göre ise ihtilal kavramı ayaklanma, isyan, darbe gibi terimleri akla getirmekte, hatta endüstri ihtilali gibi farklı kullanımları içermektedir.¹³ Sonuç olarak devrim ve ihtilal kavramları birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmış değildir.

1.1.2. Muhtıra

Muhtıra kavramı sözlük anlamı olarak herhangi bir şeyi hatırlatma, uyarma amacıyla yazılan yazı veya bir devletin başka bir devlete politik sorunlarla ilgili olarak yolladığı uyarı yazısı nota anlamlarına gelmekte-

6 Örneğin burjuva devrimlerinde burjuvazinin veyasosyalist devrimlerde proletaryanın ön planda olması gibi. Bkz. Theda Skocpol, **Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, Çev. S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 25 ve 33.

7 Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Çev. Işıl Bayar, Ankara, Ayrıç Yayınları, 2000, s. 616.

8 **A.e.**, s. 532-533.

9 Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s. 5-6.

10 **A.e.**, s. 5.

11 Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 419.

12 Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Güryay Matbaası, 1980, s. 33.

13 Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s. 14.

dir.¹⁴ Eski dilde muhtıra, hatırlatmak üzere sunulan ve yazılan tezkere veya hatıra gelen bir şeyin –unutmamak için- içine yazıldığı kağıt defter anlamlarına gelmektedir.¹⁵

Askeri muhtıra tür olarak İspanya ve Güney Amerika türü askeri bir hükümet darbesidir.¹⁶ Bir ülkenin silahlı kuvvetleri o ülkedeki herhangi bir durumdan hoşnut olmadığı zaman bu hoşnutsuzluğunu yazılı bir biçimde mevcut siyasi iktidara bildirmektedir. Bildirmenin yanısıra eğer sorunun çözümü için adım atılmazsa müdahalede bulunacağını ima eder. Ortada ordunun fiili bir müdahalesi yoktur. Fakat sivil iktidar ordunun istekleri doğrultusunda hareket etmeye zorlanmaktadır. Örneğin Türkiye’de 12 Mart 1971 tarihinde ordu tarafından hükümete muhtıra verilmiştir. TSK verdiği muhtırada ülkedeki anarşiden ve ekonomik huzursuzluktan iktidarı sorumlu tutmuş ve bu duruma çare bulunmazsa kanunun kendisine vermiş olduğu “Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini” yerine getireceğini vurgulamıştır. Bunun üzerine mevcut hükümet istifasını vermek durumunda kalmıştır.

1.1.3. Darbe

Darbe kavramı sözlük anlamında bir ülkede baskı ve zor yoluyla hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi olarak anlatılmaktadır.¹⁷ Bir başka tanımda devletin eli ve emri altındaki resmi kuvvetlerden birisinin (ordu) isyan ederek hükümeti devirecek aynı düzeni sürdürmek üzere yerine geçmesidir.¹⁸ Bir başka tanıma göre ise darbe, devlet aygıtının küçük ama kritik bir parçasına sızarak zaman içerisinde hükümetin yerini almaktır.¹⁹ Eski dilde darbe, “darbe-i hükümet” yani hükümet darbesi olarak geçmektedir.²⁰

Darbe teriminin tarihi, Napolyon Bonapart’ın 18. yüzyılda kendisine bağlı askeri güçle Birinci Fransız Cumhuriyeti’ni yıkarak yerine kendisini imparator ilan etmesine dayanmaktadır. Darbeler bir grubun plan yaparak devlet gücünü ele geçirmesidir. Tarihsel olarak çoğu darbe devletlerin kendi askeri veya polis gücünden biri tarafından gerçekleştirilmiştir. Çünkü sahip oldukları silah ayrıcalığı onları karşı konulamaz bir güç konumuna sokmaktadır. Darbe kavramı daha önce bahsettiğimiz gibi devrimden farklıdır. Devrimlerin gerçekleşmesi aylar hatta yıllar alabilirken darbeler genelde birkaç saat veya gün sürmektedir. Aynı zamanda

14 Şükrü Haluk Akalın vd., **Türkçe Sözlük**, Ankara, TDK Yayınları, 2010, s. 1707.

15 Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 676.

16 Edward Luttwak, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Çev. Edip İ. Polat, Ankara, Yaba Yayınları, 1996, s.23.

17 Akalın vd., **a.g.e.**, s. 595.

18 Sarıca, **a.g.e.**, s. 6.

19 Luttwak, **a.g.e.**, 25.

20 Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 166.

devrim kitlesel bir hareket olarak değerlendirilirken, darbeler bir grup tarafından gerçekleştirilmektedir. Devrimi gerçekleştirenler temel olarak sosyal, ekonomik ve siyasi değişimi hedeflerken, darbeciler ağırlıklı olarak değişimi engellemek ve iktidarı ele geçirmek istemektedir. Ayrıca devrimler sosyal bir değişim getirirken, darbeler sadece liderlik değişiminden ibarettir.²¹

1.1.4. Pretoryenizm

Pretoryenizm kavramı bir ülkede askerlerin fiili güç kullanımı veya tehdidi ile toplumda bağımsız bir siyasal güç haline gelmesi demektir.²² Diğer bir deyişle sivil iktidarın orduya hiç karışmaması ya da çok az karışabilmesidir. Pretoryenizm özellikle yeni kurulmuş demokrasilerde ve demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde sorun olarak ortaya çıkmaktadır.²³ Askeri vesayet kavramı pretoryenizm kavramının bir yansımasıdır. İşleyen bir demokraside ordu sivil iktidarın emri altında hareket etmektedir. Fakat askeri vesayette alınan kararlar arka planda askerler tarafından belirlenmekte ya da yönlendirilmektedir.²⁴ Ordu özerk bir statüye sahiptir ve bu gücü kendinde yasal olarak bulabilmektedir. Örneğin Türkiye’de askeri darbelerden sonra yapılan anayasalarda askerin devlet içerisindeki yeri güçlendirilerek anayasal güvence altına alınmıştır.

1.2. Askeri Müdahalelerin Sebepleri

Geçmişten bu yana orduların bağlı bulunduğu ülkeleri üzerindeki etkisi mevcuttur. Fakat bu etki geçmişte günümüze nazaran sınırlıydı. Çünkü toplum ekonomik anlamda hiyerarşik bir statüye sahip olduğu için herkesin silah gücüne sahip olma ayrıcalığı yoktu. Sanayi devriminin ortaya çıkışı ile 19. yüzyıldan itibaren orduların teknolojik olarak güçlenmesi ve aynı zamanda insan gücüne olan ihtiyacın artması bireyi öne çıkararak orduyu sınıfsal anlamda etkin kılmıştır. Milliyetçilik ideolojisinin yükselişi neticesinde insanlar ulusları için savaşmaya başlamıştır. Devletler ise topraklarını koruyan bu sınıfa karşı esnek davranmıştır.²⁵

Dünyada herhangi bir ülke ile ilgili konuşurken o ülke için her zaman darbe ihtimali vardır veya yoktur demek iddialı bir önerme olur. Bir ülkede darbenin olup olmayacağı o ülkenin iç ve dış etkenlere bağlıdır. Örneğin Kuzey Avrupa ülkelerinden İsveç göz önüne alındığında

21 Darity, Vol. 2, a.g.e., s. 156.

22 Eric. A. Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, New Jersey, EnglewoodCliffs, Prentice-Hall, 1977. s. 3.

23 Birsen Örs, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Der Yayınları, 1996, s. 1.

24 Samuel P. Huntington (Ed.), **Changing Patterns of Military Politics**, New York, The Free Press of Glencoe, 1962, s. 72.

25 Arnold Toynbee, **Militarizmin Kökenleri**, Çev. Mehmet Dündar, İstanbul, A Yayınları, 1989, s. 21.

ordunun bu coğrafyada darbe yapma olasılığı zayıftır denebilir. Çünkü İsveç demokrasi anlayışını benimsemiş gelişmiş ekonomik güce sahip bir ülkedir. Fakat hangi ülke için konuşursak konuşalım eğer bir ülkede sivil iktidar etkisini yitiriyorsa o ölçüde ordunun ön plana çıkma ihtimali vardır.²⁶

Bir ülkeyi darbe açısından incelediğimizde eğer o ülkede refah seviyesi yüksek, toplumunda karşılıklı güven sağlanmış ve okuma yazma oranı da yeterli bir seviyeye ulaşmış ise o ülkede darbe ihtimali azdır denebilir.²⁷ Bütün bunlar bir darbenin gerçekleşme olasılığını azaltan faktörlerdir. Tam tersi olarak kusurlu demokrasiye sahip ya da demokrasi ile yönetilmeyen, refah seviyesi düşük ülkelerde ordunun politikaya müdahalede bulunma ihtimali yüksektir. Örneğin fakirlikle mücadele eden birçok Afrika ülkesinde veya demokrasinin olmadığı Ortadoğu ülkelerinde ordunun ülke yönetimindeki etkisi büyüktür.

Ülkeler üzerinde uygun ortam olduğu zaman darbe meydana gelebilmektedir. Söz konusu uygun ortam birtakım koşulların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Samuel P. Huntington ordunun siyasete karışmasının askeri değil daha çok siyasi olduğunu vurgulamaktadır.²⁸ Kurumsal anlamda ülkesini savunma amacıyla olan ordu, siyasi özerkliğe göre sivil egemenliğe karşı koymayı isteyebilmektedir. Ordunun kendine ait konularda birtakım kararlar alması doğarken, bu sınırların dışına çıkıp yönetsel özerklik adıyla iktidarın işine karışması ordunun müdahalesinin başlangıcını oluşturmaktadır.²⁹

Darbelerin niçin ve hangi ortamlarda gerçekleştiğini incelerken her ülkenin kendine has iç ve dış dinamikleri vardır. Fakat bununla beraber darbe ortamlarının bazı ortak özelliklerinin de olduğu görülmektedir. Bu ortak paydalar iç faktör, dış faktör ve ordusal faktör olmak üzere üç ana başlık altında kısaca anlatılacaktır.

1.2.1. İç Faktörler

Bir ülkede siyasi bilinç ne kadar kuvvetliyse ordunun o ülkede söz sahibi olabilme gücü o ölçüde zayıf olmaktadır. Siyasi bilinç, mevcut siyasal sistemin benimsenmesini, yönetmekte haklı görülmesini ve dolayısıyla devamlılığını sağlayan bir araçtır.³⁰ Eğer bir ülkede halk, demokrasi

26 Örs, a.g.e., s. 8.

27 Luttwak, a.g.e., s. 28.

28 Samuel P. Huntington, **Political Order in Changing Societies**, New Haven, Yale University Press, 1968, s. 194; ayrıca bkz. Martin C. Needler, "Political Development and Military Intervention in Latin America", **American Political Science Review**, Vol.60. No.3, September, 1966, s. 618.

29 Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İstanbul İletişim Yayınları, 2005, s. 58-60.

30 İlder Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1986, s. 33.

kültürünü benimsemiş, sivil toplum kuruluşları ve dernekler aracılığıyla aktif bir konumda yaşayabiliyorsa o ülkede işleyen bir siyasi bilincin var olduğunu söylenebilir.³¹ Zayıf siyasi bilince sahip olan ülkelerde sivil toplum örgütlenme açısından yetersiz ve dolayısıyla yöneten yönetilen ilişkisi yok denecek kadar azdır. Halkta henüz bir kamuoyu bilinci oluşmadığı için iktidar ile halkın arasında mesafe oluşmaktadır.

Siyasi bilince sahip olan ülkelerde herhangi bir şekilde ordunun ülke yönetimi üzerinde müdahalede bulunma durumu olsa bile böyle bir düşünce halk nezdinde tepki çekeceği için meşruiyet kazanma ihtimali zayıftır. Bu durumda ordu siyaset alanını kendisine uzak görmeye başlamaktadır. Fakat siyasi bilinci oluşmamış ülkelerde ordunun müdahalede bulunma ihtimali yüksektir.³² Bu tipülkelerde ordunun ülke yönetimi üzerindeki etkisi fazla sorgulanmaz hatta bazı dönemlerde halktan destek dahi görebilmektedir.

Toplumdaki siyasi bilincin az oluşunun yanısıra o toplumda yer alan siyasi bunalım ve ekonomik problemler de o ülkede ordunun müdahalede bulunma ihtimalini artıran koşullardandır. Bir ülkedeki sivil yönetimin başarısızlığı hükümetin meşruiyetini azaltmakla birlikte ordunun etkisini artırabilmektedir.³³ Çünkü ordu mevcut kötü durumdan siyasetçileri mesul tutarak iktidar üzerinde kendinde söz hakkı bulabilmektedir.

Askerin bir ülkedeki etkisini o ülkedeki milli birlik ve dayanışma unsuru da etkilemektedir. Ülkeyi yöneten siyasi liderler milli birlik ve dayanışmayı sağlayacak tecrübeden ve otoriteden yoksun ise ordu bunu sağlamak için harekete geçebilmektedir. Böylece ordu halkın gözünde daha çok sözü geçen bir konuma gelmektedir.³⁴ Özellikle bağımsızlığını yakın tarihte kazanmış olan ülkelerde milli birlik konusu daha hassastır. Bu yüzden bu tür devletler birlik duygusunu sağlamlaştırma adına sık sık bu kavrama atıfta bulunmaktadır.

Siyasal çatışma unsuru ideolojik farklılıkların kutuplaşıp insanları hizipleştirmesi ve bunun neticesinde halkın ülkede meydana gelen olaylardan dolayı can güvenliğinin kalmamasıdır. Böyle bir ortam orduyu müdahaleye cesaretlendiren nedenler arasında sayılabilir. Nordlinger, orduyu müdahale için cesaretlendiren nedenler arasında sivil iktidarın yasalara aykırı düşmesi, ekonomik çöküş ve şiddet eylemlerinin kontrolden çıkmasını saymaktadır.³⁵ Aynı zamanda ordunun aslında idare

31 S. E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, London, Pinter Publishers, 1988, s. 78.

32 Amos Perlmutter, *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers*, New Haven, Yale University Press, 1977, s. 96-97.

33 Nordlinger, a.g.e., s. 64.

34 Amos Perlmutter, "The Pratorian State and the Proterian Army: A Taxonomy of Civilian-Military Relations in Developing Countries", *Comparative Politics*, Vol. 1, April, 1969, s. 385.

35 Nordlinger, a.g.e., s. 85.

etmek misyonunun olmadığını fakat sivil başarısızlıkların orduyu ister istemez harekete geçirdiğini söylemektedir. Hükümetlerin başarısız olması halk nezdinde meşruiyetlerini azaltmakta ve bu durumun orduya yardımcı olduğunu dile getirmektedir.³⁶ Zaten bir ülkede askeri müdahale gerçekleştiğinde genel olarak darbeyi yapanların gerekçesi veya gerekçelerinden biri o ülkedeki mevcut siyasi kargaşaya ve bozulmuş olan milli birlik ve beraberliğe yapılan vurgu olmaktadır. Ordu toplumsal kargaşanın olduğu bu tür ortamlarda popülaritesini artırma şansını elde etmektedir.

Orduyu müdahaleye iten bir başka sebep bir ülkede yer alan siyasi kriz veya geçici hükümetlerin uzun süre var olmasıdır. Çünkü yurt içinde sonlanmayan düzensizlikler orduyu rahatsız etmektedir. Zira askerler genel olarak siyasetçilere güvenmedikleri gibi üstüne aylarca hatta yıllarca süren bir siyasi kriz sürecinde ülkenin kendilerine her zamankinden daha fazla muhtaç olduğu inancına kapılabilmektedirler. Bir ülkede genel olarak siyasi partiler zayıf ve etkisiz ise o ülkede siyasi kurumsallaşma yok demektir. Bu durum askerin siyasete katılımı konusunda hayati bir öneme sahiptir. Çünkü güçlü partiler beraberinde modernizasyonu ve sanayileşmeyi getirirken aynı zamanda askerin olası müdahalesini azaltmaktadır.³⁷

Kimi yazarlar askeri müdahaleyi kolaylaştıran etkenler arasında ekonomik bozulma ve sivil grupların kendi lehlerine ordudan yardım istemelerini göstermektedir.³⁸ Bir ülkede ekonomik kriz başgösterdiyse bu durum ordunun siyasete müdahalesi için ayrı bir fırsat yaratmaktadır. Çünkü uzun süreli bir ekonomik kriz sürecinde insanlar sivil yönetimlere karşı güvenini kaybedince ordu bu durumu kendi lehine kullanma fırsatını bulabilmektedir.³⁹

Literatürdeki bazı çalışmalar politikacıların söylemleriyle orduyu siyasete adeta davet ettiğini göstermektedir.⁴⁰ Böyle bir sonuca askerlerin aldıkları kararların sivil politikacılar tarafından eleştirilmesinin yol açtığını diğer bir deyişle ordunun tahrik edildiği vurgulanmaktadır. Çünkü yapılan eleştiriler orduyu yıpratmakta ve kendisine cevap hakkı doğurmaktadır. Ordu ister istemez kendisini siyasetin içinde bulabilmektedir.

Toplum içerisinde kargaşanın olduğu dönemlerde sivil yöneticiler ordudan yardım talep edebilmektedir. Bu gibi durumlarda hükümetler,

36 Nordlinger, a.g.e., s. 86.

37 Perlmutter, a.g.m., s. 389; ayrıca bkz. Jürgen Kuhlmann (Ed.), **Military Interventions and Democracy Security Policy and Defense in Finland**, München, 1989, s. 20.

38 Claude E. Welch ve Arthur K. Smith, **Military Role and Rule: Perspectives on Civil-Military Relations**, North Scituate, Mass.: Duxbury Press, 1974, s. 29.

39 Needler, a.g.e., s. 624.

40 C. Wright Mills, **İktidar Seçkinleri**, Çev. Ünsal Oskay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s. 277.

olağanüstü hal veya sıkıyönetim gibi ordunun yetkisini öne çıkaran hukuki adımlar atmak zorunda kalabilmektedir. Ordu böyle bir zamanda halkın gözünde kurtarıcı konumuna gelebilmektedir. Örneğin Türkiye’de 1980 darbesinden önce ülkede yaşanan kargaşanın son bulması adına ordunun yetkileri artırılmış ve ülkenin kendisine daha fazla bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Kısacası ekonomik problemler, sivil grupların orduya yaklaşması, siyasi krizler ve toplumda içerisinde yaşanan şiddet hali sivil yönetimin meşruiyetini azaltırken, halkın yeni arayış içine girmesine ve bu yeni arayışın da ordu tarafından karşılanmasına neden olabilmektedir.⁴¹

1.2.2. Dış Faktör

Bilindiği üzere dünyada İkinci Dünya Savaşı’ndan Sovyetler Birliği’nin yıkılışına dek iki kutuplu bir sistem vardı. Ağırlıklı söz sahibi olan iki devlet Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olmuştur. Dolayısıyla bu iki ülke diğer ülkeleri ya koruma ya tehdit etme ya da yardım politikasıyla kendi tarafında tutmaya çalışmıştır.⁴² Sahip oldukları ideolojik düşünceler birbirinden tamamıyla zıt olduğu için kendi politikalarını diğer ülkelere kabul ettirme çabası içerisinde olmuşlardır. Bu çaba zaman zaman ülkelerin ordularına destek çıkararak gerçekleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin hangi blokta yer alacağı meselesi iki büyük devleti harekete geçirmiştir. Sovyetler Birliği’nin sosyalizm düşüncesinin Latin Amerika’ya kadar uzanması ABD’yi tedirgin ettiği için kendisini sosyalizme karşı savaşmaya adanmış, Küba Devrimi gibi yeni örneklerle karşılaşmak istememiştir. Bu yüzden arka bahçesi olarak gördüğü Güney Amerika ülkelerinin ordularına destek sağlayarak kendisine bağlı askerler aracılığıyla darbelerin gerçekleşmesini sağlamıştır.⁴³ ABD, 20. yüzyılda Latin Amerika ülkelerinin yönetimleri üzerinde etkili olmak ve sol eğilimli iktidarları devirmek için çeşitli yollarla kendisine muhalif hükümetleri devirmiştir. Askeri darbe ile yönetime gelen askerler ise iktidarda buldukları süre içerisinde ABD’nin istekleri doğrultusunda hareket etmişlerdir.

ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin kapitalist sisteme entegre olmasını istediği için dünyanın herhangi bir yerinde sol eğilimli iktidar arzu etmemiştir. Bu amaç doğrultusunda söz konusu ülkelerin ordularına yönelmiştir. Ordular da

41 Örs, a.g.e., s. 57.

42 Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, 5. bs., Ankara, SiyasalKitabevi, 2000, s. 53.

43 Joachan Kim, *G.Kore ve Türkiye’de Askerlerin Siyasete Müdahalelerinin Karşılaştırılması (1960- 1980)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlder Turan, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 13.

genellikle sol hareketleri devletin varlığı açısından tehlikeli gördükleri için Amerika Birleşik Devletleri'ne yakın davranmışlardır.⁴⁴ Bu şekilde onlara ekonomik yardım sağlamış ve bu ülkeleri kendisine bağımlı hale getirmiştir. Türkiye de söz konusu Amerikan yardımlarından faydalanan ülkelerden olmuştur. Demokrat Parti iktidarı zamanında gerçekleşen NATO üyeliği Türk ordusundaki Amerikan etkisini artırmıştır. Türk subayları yurtdışında eğitim almış ve aynı zamanda ordunun modernizasyonunu ABD üstlenmiştir.

Özetle askeri müdahalelere neden olan en önemli dış faktör bağımsızlığını kazanan ülkelerin ilk etapta Batı'ya uyum sağlayamayarak toplumsal kriz yaşamaları bununla beraber alternatif olarak sosyalizme kaymaları ve neticesinde ABD'nin devreye girerek söz konusu ülkelere askeri yardımda bulunmasıdır. Soğuk savaş döneminde ABD hegemonyasının sürekliliği açısından sosyalizme karşı savaş ilan etmiş, bu savaşın metotlarından biri olarak da sol eğilim içerisinde gördüğü ülkelerin ordularına teçhizat ve eğitim alanlarında yardımda bulunup o ülkeyi etkisi altına almıştır.

1.2.3. Ordusal Faktör

Bir ülkede ordular sahip oldukları bazı özelliklerinden dolayı diğer kurumlardan ayrılmaktadır. Bunlar merkezileşmiş komuta gücü, hiyerarşi, disiplin, iç haberleşme, birlik ruhu ve özgüvendir.⁴⁵ Ordu bu yüzden kendilerini devlet içerisinde ayrı bir konumda görmektedir. Bu farklılıklarından ötürü kendi halkına mesafeli davranabilmekte, kendi yargı ve düşüncelerine güvenerek yollarını çizmek isteyebilmektedir.⁴⁶

Ordular için en başta gelen şey ulusun güvenliğidir ve gerektiği zaman siyasete dahil olmasını bu şekilde meşrulaştırabilmektedir.⁴⁷ Ordu için vatan, millet gibi kavramlar ön sıradadır. Bu kavramların tehlikede olduğunu hissettiği anda ömürleri boyunca savaşmayı öğrenen askerler kendi ülkelerindeki yönetimi düşman ilan edebilmektedir. En önemlisi askerler düşman varsaymayı ve yaratmayı aldıkları eğitimlerinin ve varlıklarının bir tezahürü olarak görmektedir. Bu durum ordunun adeta kaderidir. Örneğin ulusal çıkar bir ülkenin ordusu için en önemli kavramdır. Fakat ulusal çıkarın ne olduğu veya neyi ihtiva ettiği hususunda sabit bir düşünceleri yoktur. Askeri müdahaleler tarihin bazı dönemlerinde toprağa dayalı veya sınıai oligarşileri savunmak amacıyla yapıldıkları gibi bazen de bu tür oligarşilere karşı savaşmak amacıyla yapılmıştır.⁴⁸

44 Kim, a.g.e., s. 29.

45 Finer, a.g.e., s. 6.

46 John J. Johnson (Ed.), *The Role of the Military in Under-Developed Countries*, Princeton, Princeton University Press, 1962, s. 79.

47 Örs, a.g.e., s. 31.

48 Nordlinger, a.g.e., s. 33.

Ordu bazen sırf kurumsal anlamda kendi çıkarı için de müdahalede bulunabilmektedir. Diğer bir deyişle askerlerin toplumda kazanmış oldukları hak ve çıkarların devletin politikası tarafından tehdit edildiği zaman böyle bir durum oluşabilir. Burada hak ve çıkarlarderken ordunun sahip olduğu lojman, maaş gibi gündelik hayata dair haklar olabildiği gibi kurumsal manada ordunun sivil otoriteye karşı özerk olma durumu da söz konusudur. Bir diğer çıkar meselesi genel olarak askeri darbelerin siyasal yaşamda birer döngü haline gelip iktidar arzusu ile rastgele yapılmasıdır.⁴⁹

Ordunun siyasete müdahalesini artıran bir başka faktör subayların daha fazla profesyonelleşmesidir.⁵⁰ Orduda görev yapan bir askerin çeşitli konularda uzmanlık kazanması onu daha müdahaleci konuma getirebilmektedir.⁵¹ Zira orduda yetişen genç bir subay toplumdaki diğer akranlarına nazaran farklı eğitim almakta, teknolojiden yabancı dile kadar nitelikli bir eğitim sürecinden geçmektedir. Dolayısıyla böyle bir subay genç yaşta kendisine verilen ve sorumluluk isteyen görevleri ile toplum içerisinde kendisini seçkin hissedebilmektedir. Bu vaziyetteki bir asker ülkesi için kötü durumda olduğuna inandığı bir durumla karşılaştığında siyasetçileri suçlar ve kendisini göstermek isteyip iktidara talip olabilir.

Ordu için muhalefet kavramı sadedir. Ona göre muhalefet, sadece halk ile iktidar arasında köprü vazifesi görerek toplumun isteklerini iktidara yansıtmalıdır. Aksi takdirde muhalefetin milleti bölmeye çalıştığına inanabilmekte veya sınıf çatışması yapabilecek muhtemel bir düşman de-recesinde tehlikeli görebilmektedir.⁵²

Modernleşme konusu da ordunun müdahalesini etkileyen etkenlerden sayılmaktadır. Her ne kadar ülkelerin kendine has sosyal ve ekonomik şartları olsa da genellikle sıradan halka göre daha üstün eğitim alan ordu mensupları aldıkları eğitimi yaşadıkları ülkelere uygulamak ve bu yüzden bir an önce kalkınmak isteği ile müdahalede bulunabilmektedir. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere askerinin aldığı eğitim ile toplumdaki ortalama kişinin aldığı eğitim arasındaki fark gelişmiş ülkelere nazaran daha fazladır. Silah ve teknoloji bakımından istisnai bilgilerle donatılan askerler, toplumun ve dolayısıyla devletin de buna ihtiyacı olduğunu düşünebilmektedir.⁵³ Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk modernleşme hareketlerinin orduda başlaması buna güzel bir örnektir.

49 Kim, a.g.e., s. 29.

50 Örs, a.g.e., s. 37.

51 Morris Janowitz, **The Professional Soldier: A social and Political Portrait**, London, Free Press, 1971, s. 9.

52 Mehmet Ali Birand, **Emret Komutanım**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986, s. 119.

53 Örs, a.g.e., s. 60.

Hızlı sosyal ve siyasal değişim askeri harekete geçiren nedenlerden olabilir. Aşırı bir talep artışı ile birlikte bu talepleri yerine getirecek kurumsallaşma yoksa söz konusu ülke güç konumunda kalabilmektedir. Bu durum ise siyasal sistemde bozulmaya yol açarak askeri müdahaleye açık kapı bırakmaktadır.⁵⁴

Toplumdan ayrı bir sınıf olarak yetişen ve askerliği bir meslek olarak değil hayat tarzı olarak ele alan ordu mensupları rütbeleri arttıkça kendilerini siyaset ile daha fazla ilgili görmeye başlamaktadır.⁵⁵ Üstüne sahip oldukları seçkinlikduygusu, siyaset ile uğraşanları küçük görmelerine sebep olabilmekte, yaşadıkları ülkede sivil iktidar etkili değil ve başarısızsa ülkeyi yönetsel alanda sahiplenme duygusu ortaya çıkmaktadır.

Askerler kendi içlerinde bulunan hiyerarşi ve bunun getirdiği hızlı sonuç alma sistemini sivil hayatta da görmek isteyince ülkelerinin kötüye gidişini kaldıramazlar. Bu kötüye gidişin sebebinini kendi hırs ve menfaatleri uğruna ülkeyi yöneten siyasetçilerden kaynaklandığına inanırlar. Dolayısıyla bir ülkenin durumu kötüye gittiği vakit ordunun tahammül sınırı azdır.

Her ülkenin kendi tarihi asker sivil ilişkilerini etkilemektedir. Bu yüzden bir darbenin sebepleri incelenirken konuşulan sebepler bir başka ülke ile uyuşmayabilir. Fakat şimdiye kadar incelemeye çalıştığımız askeri müdahale sebepleri içerisinde birtakım ortak noktalar göze çarpmaktadır. Askeri müdahale sebeplerine genel olarak bakıldığında ordunun sahip olduğu eğitim, disiplin, hiyerarşi, özgüven ve grup bilincinin önemli bir faktör olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte ülkeden ülkeye değişen siyasal bilincin esnekliği ve bu bağlamda ülkelerin gelişmiş veya az gelişmiş olması da darbeyi etkileyen faktörlerdendir. Ekonominin kötüye gitmesi, önlenemeyen şiddet, siyasal belirsizlikler, toplumdaki hizipleşme ve dış faktör olarak ABD'nin etkisi ortak noktalar arasında sayılabilecek özelliklerdendir.

1.3. Örnek Ülkeler

Bu bölümde yakın tarih içerisinde askeri darbe yaşamış olan Portekiz, Yunanistan, Güney Kore ve Şili hakkında kısa bilgiler verilecektir. Böylece bir orduyu müdahaleye iten sebepler örnek olarak gösterilmiş olacaktır. Aynı zamanda incelenecek dört ülkenin darbe süreçlerinde yaşadıkları olayların aslında Türkiye'nin 1961 ve 1980'de yaşadığı darbe süreçleri ile yakın olduğu görülecektir. Şüphesiz dünyanın çeşitli yerlerinde darbe yaşamış birçok ülke mevcuttur. Söz konusu bu dört ülkenin incelenmesindeki temel faktör hem Türkiye ile yakın yıllarda darbe yaşa-

54 Örs, a.g.e., s. 68-69.

55 Birand, a.g.e., s. 196.

mış olmaları hem de gelişmekte olan ülkelerden sayılmaları nedeniyle Türkiye'ye benzer özelliklere sahip olmalarıdır.

1.3.1. Portekiz

Portekiz'de 1910 yılında monarşiye son verilerek sol eğilimli bir Cumhuriyet yönetimi kurulmuştur. Kısa süre içerisinde laiklik ilan edilerek din dersleri yasaklanmış, kiliseler kapatılarak yeni bir anayasa yapılmıştır. Fakat yeni anayasa çeşitli gruplar arasındaki ayrışmalara çözüm getiremeyince ülkede sosyal bir kargaşa meydana gelmiştir. Ülkede çeşitli ayaklanmalar gerçekleşmiş ve siyasi krizler yaşanmıştır. Ardından Birinci Dünya Savaşı'na katılan Portekiz'de karışıklık daha fazla artmış, ekonomik bunalım yaşanmıştır. Bunun neticesinde ordu 1917 yılında bir darbe gerçekleştirmiştir. Adeta darbeler ülkesi haline gelecek olan Portekiz'de askeri yönetim kısa süre içerisinde düşürülse de 1920'de yeni bir askeri darbe daha gerçekleşmiştir.⁵⁶

Portekiz'de bütün bunlar yaşanırken siyasi krizler tırmanarak devam etmiştir. Örneğin 1910 yılından 1926'ya kadar 10'a yakın Cumhurbaşkanı gelmiş, birçok hükümet kurulmuş fakat 1926 yılında tekrar darbe olmuştur. Darbenin ardından siyasi partiler yasaklanarak anayasa kaldırılmıştır. Ekonomideki kötüye gidişi engellemek adına Antonio de Oliveira Salazar isimli kişi maliye bakanı olarak atanmıştır. Bu kişi 1968 yılına kadar Portekiz siyasi tarihine ismini kazıyacaktı. Salazar, ekonomiyi daha iyi bir konuma getirmeyi başarmış ve 1932 yılında Başbakan olmuştur. Ardından tekrar yeni bir anayasa yapılmış fakat bu sefer din dersleri konularak kiliseler eski durumuna getirilmiştir.⁵⁷

Salazar döneminin sonlarında sansür ve tutuklamalar artmış, etrafındaki çıkarıcı kesimden ötürü halk memnuniyetsiz olmaya başlamıştır. Bu süreçte ekonomi kötüye gitmiş, toplumda Salazar'a yönelik artan bir muhalefet oluşmuştur. Tek partili bu yönetim, Afrika'daki sömürgelerinde süren savaşların da olumsuz etkisiyle 1968 yılında sona ermiştir. Fakat Salazar sonuçta otuz yıldan fazla boyunca ülke yönetiminde bulunmayı başarmıştır.

Salazar'dan sonra eski sıkıntılar eskisi gibi devam etmiştir. Ekonomik sıkıntıların üstüne sömürgelerdeki karışıklık eklenmiş, Angola, Mozambik ve Gine gibi ülkelerde yaşanan savaşlar ülkenin belini mali anlamda iyice bükümüştür.⁵⁸ Halk kötü gidişten ötürü hükümeti sorumlu

56 Fuat Doğu, **Kırmızı Karanfiller İhtilali**, İstanbul, Güryay Matbaası, 1982, s. 21.

57 A.e., s. 25

58 Norrie Macqueen, **The Decolonization of Portuguese Africa: Metropolitan Revolution and the Dissolution of Empire**, London, Longman, 1997, s. 49; ayrıca bkz. J. P. Borges Coelho, "African Troops in the Portuguese Colonial Army 1961-1974: Angola, Guinea-Bissau and Mozambique", **Portuguese Studies Review**, Vol.10, No.1, 2002, s. 138.

tutmuş ve ülkede şiddet olayları artmıştır. Sömürgelerdeki Portekiz ordusuna karşı olan bağımsızlık savaşları halk nezdinde bıktırma aşamasına gelmiştir. Zira ekonomik sıkıntıların yanısıra hemen her ailede can kayıpları olmaya başlamış, toplum niçin ve kime karşı savaştığını tartışır duruma gelmiştir. Hatta askerden kaçma olayları gerçekleştiği için ordu bu olanlardan dolayı yıpranmıştır.⁵⁹ Diğer yandan toplumda işçi hareketleri, sabotajlar ve öğrenci hareketleri baş göstermiş, bazı öğrenciler çıkan olaylarda öldürülmüştür.⁶⁰

1973 yılına gelindiğinde mevcut yönetime karşı kitle hareketleri iyice artmıştır. Ülkede faili meçhul cinayetler gerçekleşmeye başlamış, bankalar ve mağazalarda yağmalama olayları ortaya çıkmıştır. Bu durum beraberinde güvenlik güçleriyle halkın karşı karşıya gelmesine sebep olmuş, sömürgelerde süren savaşlardan Portekiz ordusunun mağlubiyet haberlerinin gelmesi durumu daha da kötüleştirmiştir.⁶¹ Bu süreçte Portekiz'in Afrika sömürgelerinden Gine'nin komutanlığını yapan General Antonio de Spınola 15 Ocak 1974 yılında Genelkurmay Başkan yardımcısı olmuştur.⁶² General Spınola yeni görevindeyken bir kitap kaleme almış, kitabında kiliseden orduya, sömürgelerden ekonomik duruma kadar birçok konudan bahsetmiştir. Özetle olması gereken bir devlet düzeninin hangi şartları taşıması gerektiğini, içte ve dışta uygulanması gereken politikaları açıkça yazmış, Portekiz halkı da bu kitaba rağbet gösterince popülaritesi artmıştır.⁶³ Üstüne Spınola'nın mevcut Başbakan tarafından görevinden uzaklaştırılması onu halk kahramanı yapmıştır.⁶⁴

Sonunda 25 Nisan 1974 sabahında Portekiz'de askeri darbe gerçekleşmiştir. Ordu, radyo ve televizyonu ele geçirerek sivil kurumları kontrol altına almış, Başbakan, İçişleri ve Dışişleri bakanları Cumhurbaşkanı ile beraber bir adaya gönderilmiştir.⁶⁵ Darbeye karşı hemen hemen hiçbir direniş gerçekleşmemiştir. Askerler söylemlerinde milletin geleceği için bu hareketiyaptıklarını dile getirmiştir.

Yapılan darbe neredeyse kansasız bir şekilde gerçekleşen darbenin başkanlığını General Spınola yapmıştır. Cuntanın adı "Milli Selamet Cuntası"dır.⁶⁶ Cunta, ülkenin idaresini ele aldıktan sonra meclisin lağvedildiğini, valilerin görevlerinden alındığını, basın, radyo, televizyon, sinema

59 Alvaro, Cunhal, **Portekiz'de Özgürlüğün Şafağı**, Çev. Hale Özışık, Ankara, Bilim Yayınları, 1975, s.164.

60 Doğu, **a.g.e.**, s. 58.

61 Cunhal, **a.g.e.**, s. 141-145.

62 Doğu, **a.g.e.**, s. 99.

63 Ali A. Mazrui, "Africa Between Nationalism and Nationhood", **Journal of Black Studies**, Vol.13, No.1, September, 1982, s. 33.

64 Gil Green, **Portekiz Devrimi**, Çev. Yusuf Yoğurtçu, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1978, s. 14.

65 "Portekiz'de Ayaklanma", **Milliyet**, 26 Nisan 1974, s. 11.

66 Doğu, **a.g.e.**, s. 126-127.

ve tiyatroyu kontrol için bir komitenin oluşturulduğunu duyurmuştur. General Spinola verdiği demeçte en yakın zamanda hatta dokuz ay içinde serbest seçimlerin yapılacağını belirtmiştir.⁶⁷ Bu arada çeşitli kanunlar yayımlanmaya başlamıştır. Eski rejim tamamıyla kaldırılmış, yasama yetkisi cuntaya geçmiştir. General Spinola ise Cumhurbaşkanı olmuştur. Ardından kısa süre içerisinde geçici hükümet görevine başlamıştır.

Darbeyle beraber çalışanların ücretleri artırılmış, çalışma saatleri düşürülmüş, grevler serbestçe hale gelmiş ve sendikalar rahatça hareket edebilir konuma ulaşmıştır.⁶⁸ Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir zira yeni politikalar özellikle sermaye sahipleri tarafından tepki çekmiştir. Nitekim ülke ekonominin üçte birini elinde bulunduran çok uluslu şirketlerin bir kısmı ABD'ye aitti. Örneğin 1971 yılında yabancı yatırımların ülke olarak payına düşen miktarlarda ABD birinci gelmektedir.⁶⁹ Darbenin ardından Amerikan şirketleri sabotaj eylemlerine başlamış, CIA orduya sızarak çeşitli söylentiler yaymaya başlamıştır. Diğer yandan Sovyetler Birliği, Portekiz Komünist Partisi'ne para yardımı yapmaya başlamıştır. Sonunda ABD harekete geçmiş ve 28 Eylül 1974 tarihinde başarısız olacak olan bir karşı darbe girişiminin düzenlenmesinde yardımcı bulunmuştur.⁷⁰

1.3.2. Güney Kore

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'dan bağımsızlığını kazanan Koreliler, savaştan kısa süre sonra Sovyetler Birliği ve ABD tarafından işgal edilmiştir. Kuzey bölgesini Sovyetler Birliği güneyini ise ABD kontrolüne almıştır. Doğal olarak her iki devlet kendi ideolojilerini buldukları bölgede yayma çabası içerisinde olmuştur. Fakat bu durum her iki bölgeyi ideolojik çatışmaların içerisine sokmuştur. Güney bölgesinde karşıt görüşlüler arasında çıkan çatışmalar 1950 yılında Kore Savaşı'nın patlak vermesine sebep olmuştur. Kore Savaşı'ndan sonraki süreçte Güney Kore topraklarında sosyalizm karşıtı bir hava esmeye başlamış, solculara karşı baskı politikaları uygulamaya konulmuştur.⁷¹

Güney Kore'de 1960 yılında mevcut hükümet öğrenci hareketleri sonucu düşürülünce yerine gelen iktidar zamanında sol hareket ivme kazanmış, düşüncelerini daha fazla dile getirmeye başlamıştır. Özellikle akademisyenler arasında sol düşünce yaygınlaşarak solcu yayınlar art-

67 Lyndon H. Larouche, Jr., (Ed.), "Liberal Fascism Takes Over with Coup in Portugal", *Executive Intelligence Review*, Vol.1, No.2, 10th of May, 1974, s. 3.

68 Colin Barker, *Devrim Provaları: Fransa 1968, Şili 1972, Portekiz 1974, Polonya 1981*, Çev. UmutHaskan-İrem Yılmaz, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 151-152.

69 Nicos Poulantzas, *Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci*, Çev. B. Yılmaz, İstanbul, BelgeYayımları, 1981, s. 19.

70 Green, *a.g.e.*, s. 94-96.

71 Kim, *a.g.e.*, s. 40.

maya başlamış ve ülkede çeşitli sol partiler kurulmaya başlamıştır. Hatta Kuzey Kore ile birleşme düşünceleri bile konuşulur hale gelmiştir.⁷² Ülkede giderek iktidara yönelik istekler dile getirilebilir hale gelmiş, grevler, toplu gösteriler ve sendikacılık faaliyetleri artmaya başlamıştır. Fakat bu ortam sonunda halkın polis ile çatışmasını beraberinde getirmiştir.

Ülkede bütün bu gelişmeler yaşanırken iktidar partisi problemlere etkili bir çözüm bulamamıştır. İktidar partisi içerisinde gençler ile eski siyasetçiler arasında görüş ayrılıkları oluşmuştur.⁷³ Bu gruplaşmalar mevcut hükümeti zayıflatmaya başlamış, partide ülke meselelerinden ziyade iç çekişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu durum iktidar partisinin halkın gözünde küçük düşmesine sebep olmuştur. Üstüne ekonominin yürütülmemesi yaşanan Kore savaşı ve Kuzey Kore tehdidi durumu daha da kötüleştirmiştir. İşsiz sayısı ve enflasyon yükselmiş, para biriminin değeri düşmüş ve vergiler % 50 oranında artmıştır.⁷⁴

Kore askerlerinin rütbeleri savaş sırasında hızla yükselmesi kendilerine olan güveni artırmıştır. Ayrıca ABD'den aldıkları eğitim sonucunda kendi ülkeleriyle arasındaki farkı görmüşlerdir. Halihazırda darbe öncesi süreçte sivil hükümet askerlerin rütbe ve maaş ayarlamalarını ihmal etmiştir.⁷⁵ Sonuçta 16 Mayıs 1961 tarihinde Güney Kore ordusu darbe yapmış, siyasetin kötü yönetimi ve birbirleriyle olan çatışmaları, toplumsal kargaşa ve kötü ekonomi darbenin önünü açmıştır.

1.3.3. Yunanistan

Yunanistan'da 1964 yılının Şubat ayında Yorgo Papandreou Başbakan olmuş kısa bir süre sonra Kral II. Konstantin tahta çıkmıştır. Hükümet ülkede ekonomik ve sosyal bazı reform hareketlerine girişmiştir. Bunlardan biri orduyu hükümete karşı sorumlu kılmak olmuştur. Başbakan Papandreou Kral'dan Milli Savunma Bakanı'nın görevinden alınmasını ve bu görevin kendisine bağlı olmasını talep etmiş fakat Kral bunu kabul etmeyince araları bozulmuştur.⁷⁶ Diğer yandan hükümet Kıbrıs sorunundan dolayı yaklaşık bir buçuk yıl sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. O dönem hükümetin istifasının arkasında ordunun hatta NATO'nun parmağı olduğuna dair iddialar konuşulmuştur.⁷⁷ İstifanın ardından ülkede krala karşı gösteriler olmaya başlamış, siyasi bunalım baş göstermiştir.

72 Kim, a.g.e., s. 40.

73 A.e., s. 43.

74 A.e., s. 47.

75 A.e., s. 49-51.

76 Dimitris Tsarouas, "Explaining an Activist Military: Greece Until 1975", **Southeast European Politics**, Vol.6, No.1, July 2005, s. 9.

77 M. Tanju Akad, "Yunanistan'da Cunta Dönemi", **Popüler Tarih**, S. 44, Nisan 2004, s. 58.

Kral siyasi belirsizliği ortadan kaldırmak adına 1965 senesinde Liberal Demokratik Merkez Partisi'nin lideri olan Stefanos Stefanopoulos'u hükümeti kurması için görevlendirmiştir.⁷⁸ Bunun üzerine azınlık hükümeti kurulabilmiş fakat bu hükümet de uzun sürmediği için yerini bir başka hükümete bırakmıştır. Yeni gelen hükümet mecliste yaşanan siyasi bir krizden ötürü istifa etmek durumunda kalmıştır. İstifadan darbeye kadar olan süreçte yani iki yıl boyunca Yunanistan'da istikrarlı bir yönetim gerçekleşmemiştir. Koalisyonlardan oluşan ve uzlaşmanın başarılamadığı bir dönem geçmiştir. Siyasi bunalıma paralel şekilde ekonomik göstergeler de olumsuzdur.⁷⁹ Sonunda geçici hükümet 1967 yılının mayıs ayında seçim kararı almış fakat 21 Nisan 1967 tarihinde Yunan ordusu darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir.⁸⁰

Türkiye'deki 27 Mayıs 1960 darbesi gibi Yunanistan'da yaşanan darbe de albaylardan gelmiştir. Hatta darbe gerçekleştikten birkaç gün sonra yeni Yunan hükümetinin resmi sözcüsü olan Albay Farmasis, darbeyi hazırlayan subayların Türkiye'de gerçekleşen 27 Mayıs darbesinden ilham alarak hazırlandıklarını söylemiştir.⁸¹ Darbenin lideri Albay Papadopoulos olmuştur. Diğer yandan Kral Konstantin darbecilerin tarafında olmuş, kurulan ordu yönetimini onaylamıştır.⁸² Bu süreçte anayasa askıya alınmış, her türlü politik faaliyet yasaklanmış ve siyasi partiler kapatılmıştır. Halk tarafından darbeye karşı herhangi bir direniş gerçekleşmemiştir.

Darbede ABD'nin parmağı olduğu daha sonra anlaşılacaktır. Zira 27 Ocak 1967 tarihindeki bir CIA raporunda, 1967 yılının Şubat ayında Beyaz Saray'da yapılan bir toplantıda yakında Yunanistan'da bir darbe olacağı, Papadopoulos'un adının darbenin lideri olarak geçtiği fakat darbeye karşı tepki verilmeyeceği ifade edilmektedir.⁸³ Böylece ABD NATO'nun güneydoğu kanadını güvence altına almıştır.

Darbenin ardından siyasi liderler tutuklanmış, ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş, sınır kapıları kapatılarak sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Aynı zamanda gazeteler kapatılmış, sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, birçok kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Darbenin ardından siyasi suçlar için işkence ve ölüm cezası yasal hale getirilmiştir. Birçok darbede olduğu gibi Yunanistan'daki darbeden sonra da sayısı belirsiz tutuklamalar gerçekleşmiş, hatta bu yüzden Atina'daki stadyum hapishane olarak

78 Çiğdem Kılıçoğlu, **Albaylar Cuntası Döneminde Yunanistan'ın Türkiye Politikası (1967-1974)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Temuçin F. Ertan, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010, s. 59.

79 **A.e.**, s. 60

80 "Yunanistan'da Darbe", **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1967, s. 1.

81 "27 Mayıs Bize İlham Verdi", **Milliyet**, 25 Nisan 1967, s. 1.

82 "Ordu İdareyi Ele Aldı", **Hürriyet**, 22 Nisan 1967, s. 1.

83 **Akad. a.g.m.**, s. 60; ayrıca bkz. Süleyman Genç, **Bıçağın Sırtındaki Türkiye**, İstanbul, Der Yayınları, 1978, s. 118-119.

kullanılarak her şehirde askeri mahkemeler kurulmuştur.⁸⁴ Darbeden bir ay sonra yeni anayasa için komisyon kurulmuş ve 29 Eylül 1968 tarihinde yapılan referandumdan % 92 gibi yüksek bir oranla kabul oyu çıkmıştır.⁸⁵

Yetmişli yılların başlarından itibaren ekonomi kötüye gitmeye başlayınca orduya yönelik protesto gösterileri artmıştır. Papadopoulos 1973 yılında krallığın ortadan kaldırıldığını açıklamış ve halk tarafından sekiz yıllık bir süre için Cumhurbaşkanı olacağını ilan etmiştir. Kendisi de bazı anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulduğu bir referandum sonucu Cumhurbaşkanı adayı olmuş ve seçilmiştir. Fakat Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı çıkartma cunta yönetiminin sonu olmuş ve yurtdışında bulunan eski başbakanlardan Konstantin Karamanlis ülkeye getirilerek Başbakan olmuştur.

1.3.4. Şili

1970 yılında Şili'de gerçekleşen seçimlerde sosyalist kimliğe sahip Salvador Allende iktidara gelmiştir. Fakat ABD yaşadığı Küba Devrimi'nden sonra Güney Amerika topraklarında başka bir sosyalizm deneyimi yaşamak istememiştir. Başkan Richard Nixon 25 Şubat 1971 tarihinde Kongrede yaptığı konuşmasında açıkça Allende hükümetine tahammülünün olmadığını belirtmiştir.⁸⁶ ABD'nin planlarına göre öncelikle Şili muhalefetine para yardımı yapılarak medya satın alınacak, aşırı sağcı olan bir partinin elemanları eğitilerek sokak gösterileri ve grevler örgütlenecektir. Normalde ABD Allende iktidarını önceden sezmiş, bu yüzden CIA eliyle bir darbe planlamıştır. Fakat o dönem Şili'nin Genelkurmay Başkanı olan Rene Schneider buna karşı çıkmış kısa bir süre sonra ise suikasta uğrayarak ölmüştür.⁸⁷

Allende iktidarının ilk yıllarında toplumsal reformlar yapılmıştır. Ücretler artırılmış, istihdam artmış, parasız eğitim başlamış ve toprak reformu gerçekleştirilmiştir.⁸⁸ Fakat ekonomi bir süre sonra kötüye gitmeye başlamıştır. Türkiye'de 1970'li yılların sonlarına doğru yaşanacak olan büyük ekonomik sıkıntının bir benzeri Şili'de daha önce ortaya çıkmıştır. Enflasyon yükselmiş karaborsa yaygınlaşmıştır. Temel ihtiyaçların bulunmasında bile güçlük çekilmeye başlanmıştır. Vergiler artmış dışa karşı moratoryum ilan edilmiştir. Ekonomik sıkıntı yaşanmasında

84 "Bütün Şehirlerde Askeri Mahkemeler Kuruldu", *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1967, s. 1.

85 Akad, *a.g.m.*, s. 61.

86 Hans Werner Barsch v.d., *Şili: Kara Darbe*, Çev. Zeyyat Selimoğlu, İstanbul, Cem Yayınevi, 1975, s.66.

87 M. Tanju Akad, "Şili'de Darbe Vakti 11 Eylül 1973", *Popüler Tarih*, S.49, Eylül 2004, s. 72.

88 Barsch, *a.g.e.*, s. 22-25.

ABD'nin etkisi büyüktür. Zira ABD bazı malların Şili'ye ihracatını durdurmuş ve bankalar tüm kredileri kesmiştir.⁸⁹

Ülkede artan sokak olayları, kundaklamalar ve sabotajlar yaşanmaya başlamıştır. Federasyonlar, küçük ve orta girişimci birlikler ve serbest meslek grupları grevler yapmaya başlamıştır. Diğer yandan doktor, mühendis, avukat ve akademisyen gibi meslek grupları ideolojik olarak bölünmüştür.⁹⁰ Allende olup bitenlere karşı yeni hükümetler kurmuş hatta olası bir ordu müdahalesini önlemek adına bazı generallere bakanlık dahi vermiş fakat bu durum orduyu daha çok siyasete çekmiştir.⁹¹ Bu süreçte ordu modernleşmeye devam etmiş ve Şili ordusuna ABD yardımı iki yılda on kattan fazla artmıştır.⁹² Diğer yandan Allende bir milyar dolarlık Amerikan yatırımlarını devletleştirmiş, Küba lideri Fidel Castro ile yakınlaşma politikasını başlatmıştır.⁹³

Olan biten olumsuzluklara karşın Allende, Mart 1973'teki kongre seçimlerinde üç yıl öncesindeki almış olduğu oy oranının üstünde bir seçmen desteği kazanmıştır. Fakat bu sonuç ülkedeki kutuplaşmanın büyümesine sebep olmuştur. Muhalefet partilerine bağlı kişiler arasındaki sokak çatışmaları gün geçtikçe artmıştır. Parlamentoda ise iktidar ile muhalefet arasında zıtlasma olduğu için meclisten hemen hemen hiçbir yasa geçirilememiştir. Enflasyon yükselmiş, grevler artmış, demiryolları ve petrol boru hatlarına sabotajlar yapılmıştır.⁹⁴

ABD için 1973 seçimleri hayal kırıklığı olmuştur. Bu yüzden elini hızlı tutarak Şilili bazı askerler ile anlaşarak darbe planlamalarına başlamıştır. Diğer yandan orduya silah yardımları artmayadevam etmiştir. Amaç, eylemlerle psikolojik terör havasının yaratılmasıdır.⁹⁵ Sonunda Şili ordusu 11 Eylül 1973 sabahı General Augusto Pinochet liderliğinde yönetime el koymuştur. Darbe esnasında devlet başkanı Allende öldürülerek kanlı bir darbe gerçekleşmiştir. Darbe sonrası insanlar toplama kamplarına götürülerek işkenceye uğramış, bir yıl içerisinde otuz bin kişi öldürülmüştür.⁹⁶ Darbenin sonrası Pinochet ülkenin lideri olmuştur. Pinochet dışında cuntayı oluşturan kişiler kuvvet komutanları ve Jandarma komutanından oluşmuştur.⁹⁷

89 Alain Rouquie, **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986, s.250.

90 Armando Uribe, **Şili'de Amerikan Darbesi**, Çev. Nabi Dinçer, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 177.

91 John P. Lovell, David E. Albright, **To Sheathe the Sword: Civil Military Relations in the Quest for Democracy**, Westport, Greenwood Press, 1997, s. 151.

92 Akad, **Şili'de Darbe Vakti**, s. 74.

93 Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 440.

94 Akad, **a.g.m.**, s. 75.

95 Uribe, **a.g.e.**, s. 186.

96 Barker, **a.g.e.**, s. 139.

97 Rouquie, **a.g.e.**, s. 267.

Sivil bir direniş olmasa da darbe sonrasında birçok idam gerçekleşmiş, onbinlerce kişi öldürülmüş ve tutuklanmıştır. Valilik, belediye başkanlığı ve diğer idari birimlerin başına askerler getirilmiş, polis ordunun emrine girmiştir. Üniversite kadrolarında işten çıkarılan akademisyenler dışında bazı bilim dalları dahi eğitim öğretim programından çıkarılmış, tarih ve coğrafya gibi bilim dalları askerın süzgecinden geçerek öğretilmiştir.⁹⁸ Yeni sistemde her türlü muhalefet kesin olarak yasaklamıştır. ABD'nin Latin Amerika'da gerçekleşmiş birçok askeri darbeye müdahalesi vardır. Bu müdahaleleri özellikle ülkelerin ordularının silah donanımını elinde tutarak sağlamıştır.⁹⁹ Şili'de yaşanan bu darbeye ABD'nin etkisi çok büyüktür.

Kısacası bir orduyu darbe yapmaya iten sebeplerde tolumsal kargaşa ve ekonomik bozukluk ön plana çıkmaktadır. İncelediğimiz örnek ülkelerde bu yargıyı doğrular nitelikte olaylar ön plandadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde şimdiye kadar anlatılan kavramsal ve kuramsal çerçevenin yansımasının Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki yeri gösterilmeye çalışılacaktır.

98 Rouquie, *a.g.e.*, s.268.

99 Philippe C. Schmitter (Ed.), *Military Rule in Latin America: Function, Consequences and Perspectives*, Beverly Hills, Sage Publication, 1973, s. 42-43.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE 19. YÜZYILDAN 12 EYLÜL'ÖRDUNUN YERİ

2.1. Nizam-ı Cedid

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu savaş meydanlarında eskisi gibi galip gelemediği için diplomasiye ağırlık vermeye başlamıştır. Batılı devletlerin kendisinin üstünde olduğunu kabul etmiş bu yüzden Avrupa'yı daha yakından tanımaya çalışmıştır. Geride kalmasının sebebini ordusunun çağa ayak uyduramayışına bağlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren yeniçerilerin büyük kısmı askerlikle ilgisi olmayan şehirli orta sınıf mensubu kişilerden oluşurken, geriye kalan ufak bir kısmı ise devşirme olmayan ve şehirli orta sınıfla iktisadi ilişkileri bulunan kişilerden oluşmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla bu durum ordunun yapısını bozmuştur. Neticede Osmanlı İmparatorluğu ordusunu hızlı şekilde modernleşme hareketine girişmiş fakat reform süreci kolay olmamıştır. Zira başta ordunun kendisi olmak üzere çeşitli kesimlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu ortam orduyu ister sitemez siyasetin içine çekmiştir.

III. Selim tahta çıktıktan sonra imparatorluğun kötü gidişinin nedenlerini daha net görebilmek için devlet ileri gelenlerinden ıslahat raporları hazırlamalarını istemiştir.¹⁰¹ Hazırlanan raporlarda genel olarak ordunun yenilenmesi gerektiği vurgulanmış, askerlerin düzenli talime tabi olmaları gerektiği tavsiye edilmiştir. Sonunda 24 Şubat 1793 tarihinde Nizam-ı Cedid (yeni düzen) adında yeni bir ordu kurulmuştur.¹⁰² Nizam-ı Cedid ordusu kontrolden çıkmış yeniçeri ordusunun aksine sadık bir askeri güç oluşturmak için düşünülmüştür. Yeni ordunun askerlerini eğitmek için askeri kışla inşa edilmiştir. Orduda modern silahlar kullanılmaya başlanmış ve eğitimi için Avrupa'dan eğitmenler getirilmiştir.¹⁰³ Orduya mali imkan sağlamak için İrad-ı Cedid adında bir fon kurulmuştur.¹⁰⁴ Ayrıca nitelikli subay ihtiyacını karşılamak adına Mühendis-hane-i Berri-i Hümayun bu dönemde açılmıştır.¹⁰⁴

100 Ahmet Kuyaş, "Osmanlı Türk Modernleşmesi ve Ordunun Siyasetteki Yeri Üzerine", *Cogito*, S:19, 1999, s. 263.

101 Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt I, İstanbul, İlgü Kültür Sanat, 2008, s. 354.

102 Sina Akşin, *Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990, s. 76.

103 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s. 25.

104 Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset*, İstanbul, Çiviyazıları, 1998, s. 22.

Yeniçeriler başta olmak üzere eski düzenden çıkarları bulunan bir kısım ulema yeni gelişmelerden memnun olmamıştır. Camilerde vaizler “askere setre pantolon giydirip imanına halel getiren, önlere muallim diye Frenkleri düşüren padişaha elbette Allah tevfikini çok görür” şeklinde söylemlerde bulunmuşlardır.¹⁰⁵ 1807 yılında Batı tarzı üniformayı kabullenmeyen yedek yeniçeri birlikleri isyan etmiştir.¹⁰⁶ Padişah isyan üzerine yeni ordunun kaldırıldığını ilan etmiştir. Halk ayrıca yeni vergilerin yani İrad-ı Cedid’in de kaldırılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine III. Selim İrad-ı Cedid’i lağvettiğini açıklamış fakat isyan giderek büyümüş ve III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa padişah olmuştur.¹⁰⁷ Fakat padişah IV. Mustafa zamanında da sular durulmamış III. Selim taraftarları ve karşıtları arasında iç karışıklıklar devam etmiştir.

Zamanın komutanlarından III. Selim yanlısı Alemdar Mustafa Paşa reform yanlısı bir tutum sergileyerek kendisine bağlı onbeşbin kişiyle İstanbul’a yürümüştür.¹⁰⁸ Fakat bu süreçte III. Selim öldürülmüş, Şehzade Mahmut ise öldürülmekten bir harem kadını sayesinde kurtulmuştur. Ardından kendisine biat edilmiş ve tahta çıkarak yardımcılarından ötürü Alemdar Mustafa Paşa’yı sadrazamlığa getirmiştir.¹⁰⁹ III. Selim’in Nizam-ı Cedid girişimi Osmanlı ordusunun modernleşme ihtiyacının yanısıra yeniçerinin taht üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermiştir. Fakat bu ölçüde etkili olması kısa bir süre sonra sona erdirilecektir.

2.2.Vaka-i Hayriye

II. Mahmut başa geçtikten sonra kaldırılan Nizam-ı Cedid ordusunun yerine Sekban-ı Cedid adıyla yeni bir ordu kurulmuştur.¹¹⁰ II. Mahmut’un amacı bir yandan ordunun modernizasyonunu sağlarken diğer yandan kendisine sadık bir ordu kurmaktır. Fakat yeniçeriler daha önce olduğu gibi bu yenileşmeye de karşı çıkmışlar ve ayaklanarak Alemdar Mustafa Paşa’yı öldürmüşlerdir.¹¹¹ Bu süreçte yeniçeriden tedirgin olan II. Mahmut alternatif padişah adayı olan IV. Mustafa’yı boğdurtarak kendisinden başka taht adayının kalmamasını sağlamıştır.¹¹² Yeni kurulmuş olan Sekban-Cedid ordusu ise ayaklanmadan sonra ortadankalkmıştır.

105 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 78.

106 Hale, a.g.e., s. 26.

107 Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994, s. 90.

108 Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2001, s. 19.

109 Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt XI, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1966, s. 191.

110 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 49.

111 Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt V, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 166.

112 Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Çev. B. Sıtkı Baykal, Cilt IX, İstanbul, Emir Basın Yayın, 1996, s. 187.

II. Mahmut imparatorluk için sorun haline gelen yeniçeri ocağını kaldırmak için Rusya ile olan savaşın ve iç isyanların bitmesini beklemiştir. 25 Mayıs 1826 tarihinde 51 Yeniçeri Ortas'ından 150'şer kişi alarak ve onları modern silahlar ile donatarak Eşkinci Ocağını kurmuştur.¹¹³ Bu adım üzerine yeniçeriler bir kez daha ayaklansalar da II. Mahmut'un hazırlık yapmıştır. Yeniçeri kışlaları padişaha ait birlikler tarafında topa tutularak altıbin yeniçeri öldürülmüş bir kısmı da idam edilmiştir.¹¹⁴ Böylece Yeniçeri Ocağı 17 Haziran 1826 tarihinde kaldırılmıştır. Bu olaya hayırlı olay manasında "Vaka-i Hayriye" denilmiş, kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine ise Muhammed'in şanlı askerleri manasında "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adında yeni bir ordu kurulmuştur. Yeniçeri ile beraber ona ait bir çok şey de kaldırılmıştır. Örneğin Mehter- Hane-i Hakaani, Yeniçeri Ocağı arşivi ve Bektaşî dergahları ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁵

II. Mahmut askeri alandaki yeniliklerine devam ederek askerlerin eğitimi için Avrupa'dan ve Mısır'dan subaylar getirtmiştir. 14 Mart 1827 tarihinde tabib yetiştirmek üzere Şehzadebaşı semtinde Tıbhane ve Cerahane açılmış, 1838 yılında ders süresi altı yıla çıkarılarak Mekteb-i Tıbbiye-işahane adıyla Galatasaray'da eğitime başlanılmıştır.¹¹⁶

II. Mahmut III. Selim'in başına gelenleri iyi bildiği için aceleci davranmayarak Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için uygun koşulların oluşmasını beklemiştir. İlk olarak Sekban-ı Cedid gibi bir denemede bulunarak gelecek tepkiyi ölçmüştür. Ardından 1826 yılına gelindiğinde yeniçeri ocağını kaldırmış ve padişaha sadık bir yeni ordu kurmuştur. Diğer bir deyişle ordu bir süreliğine kontrol altına alınmıştır.

2.3. Tanzimat Fermanı

II. Mahmut'tan sonra oğlu Abdülmecit padişahlığa geçmiştir. Bu dönemde de reformlar yönündeki eğilim devam etmiştir. Göze çarpan en önemli gelişme 3 Kasım 1839 tarihinde Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunan Tanzimat Fermanı'dır.¹¹⁷ Ferman okunduğu yerden dolayı "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" olarak da bilinmektedir.

Tanzimat Fermanı'nda genel olarak imparatorlukta yaşayan Müslüman veya gayrimüslim olsun herkesin kanun önünde eşit olacağını, canlarının mallarının ve ırzlarının korunacağını, vergiler konusunda adil

113 Mehmet Maksudoğlu, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Elif Yayınları, 2007, s. 388.

114 Ümit Özdağ, **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991, s. 33.

115 Yılmaz Öztuna, **II. Sultan Mahmud**, İstanbul, Babıalı Kültür Yayıncılığı, 2011, s. 74.

116 Mithat Sertoğlu, **Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul, İstanbulGazetesi Yayınları, 1973, s. 34.

117 Ahmet Cevat Eren, **Tanzimat Fermanı ve Dönemi**, İstanbul, Derin Yayınları, 2007, s. 36.

davranılacağı vurgulanmaktadır.¹¹⁸ Yine fermanın içeriğinde memurların yeteri kadar maaş alacakları ve rüşvet çarkının kaldırılması için kanun düzenleneceği belirtilmektedir.¹¹⁹ Yani o zamana kadar bu konularda sorunlar olduğu kabul edilmektedir.

Tanzimat Fermanı'nda askerlik sistemiyle ilgili değişiklikler de vardır. Örneğin askerlik süresinin beş veya altı yıla indirileceği söylenmektedir.¹²⁰ Zira o zamana kadar bölgelerin nüfus miktarı göz önünde tutulmadan kiminden fazla kiminden eksik asker istenmektedir. Hatta bazen askerlik yapanlar ömürlerinin sonuna kadar bu hizmette kalabilmektedir. Ayrıca Osmanlı topraklarının genişliğinden ötürü birinciordu, ikinci ordu, Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları olarak beş büyük orduya bu dönemde ayrılmıştır.¹²¹

Tanzimat Fermanı hukuk devleti olma yolunda atılmış önemli bir adımdır. Bireylere doğrudan haklar vaat etmiş, askeri eğitim konusunda ciddi adımlar atılmış, ordunun sistemi daha organize bir hale getirilmiştir.

2.4. Kuleli Vakası

Tanzimat dönemindeki hızlı modernleşmeyle beraber özellikle eğitimli asker ve okumuş aydın kesiminden padişaha karşı muhalefet oluşmuş, meşruti yönetim yanlısı fikirler yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda Padişah Abdülmecit zamanında 1859 yılında önemli bir olay gerçekleşmiştir. Kuleli Vakası olarak bilinen bu olayın ne amaçla gerçekleştiği konusunda fikir birliği olmasa da içeriği itibariyle ordunun aktör olduğu bir vakadır.

Abdülmecit'in padişahlığı zamanında bazı asker, ulema ve memurlar "Fedailer Cemiyeti" adında gizli bir örgüt kurmuştur.¹⁴³ Gelen ihbar üzerine bu grubun Bab-ı Ali'yi basarak darbeyle Abdülmecit'i tahttan indirme planları yaptığı ortaya çıkarılmıştır.¹²² Ardından eyleme katılanların bir kısmı yurtdışına kaçmış bir kısmı ise yargılanmıştır. Yargılamalar Kuleli Askeri Kışlası'nda geçtiği için Kuleli Vakası olarak bilinen bu olay aslında yeni ordunun imparatorluk içerisindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Kuleli Vakası Yeni Osmanlılar-Jön Türk hareketinin öncüsü sayılmaktadır.

118 Eduard Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999, s. 44.

119 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 179.

120 Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul, İşaret Yayınları, 1992, s. 104.

121 Ebubekir Sofuoğlu, *Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004, s. 85.

122 İba, a.g.e., s. 33.

2.5. Birinci Meşrutiyet'in İlanı

Padişah Abdülmecit'ten sonra tahta II. Mahmut'un bir diğer oğlu Abdülaziz geçmiştir. Batılılaşma yolundaki adımlar bu dönemde de devam etmiştir. Hatta Padişah Abdülaziz Avrupa ülkelerini bizzat kendi gezerek gözlemlemiştir. Bu anlamda Abdülaziz Avrupa'yı gezen ilk padişah olmuştur.

Abdülaziz padişahlığı devam ederken 1865 yılında "Genç Osmanlılar" adında bir örgüt kurulmuştur. Bu örgüte mensup kişiler Tanzimat'ın getirmiş olduğu yeniliklerin yetersiz olduğunu düşünüp meşrutiyet yanlısı tutum sergilemişlerdir. Örgüt içerisinde askerler ve okumuş aydın kesim bulunmaktadır. Genç Osmanlılar grubu Tanzimat'ın yeni kurumlarını Osmanlı ve İslam siyasi gelenekleriyle bağdaştırmaya çalışmış, Avrupa'nın iyi taraflarının kendi potansiyelinde eritilmesi gerektiğine inanmışlardır. İbrahim Şinasi ve Namık Kemal bu hareketin önde gelen üyeleri olmuşlardır.

1870'lerin başında imparatorluk ekonomik ve siyasi anlamda bunalım içerisine girmiştir. Aydınlar tarafından mevcut yönetim anlayışının değişmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu düşünceye paralel olarak 1876 yılında Batı'nın ve Genç Osmanlılar grubunun etkisiyle Abdülaziz'i tahtından eden bir olay yaşanmıştır. Padişah Abdülaziz ile anlaşamayan ve imparatorluğun gidişatını iyi görmeyen zamanın Seraskeri Hüseyin Avni Paşa, askeri okulların müdürü Süleyman Hüsnü Paşa ve Mithat Paşa'nın başını çektiği bir darbe yapılmıştır.¹²³ Dolmabahçe Sarayı 30 Mayıs 1876 tarihinde kuşatılarak Padişah Abdülaziz'in yerine V. Murat tahta çıkarılmıştır.¹²⁴ Fakat V. Murat üç ay gibi kısa bir süre sonra "cünun-u mutbik" yani sürekli delilik sebebiyle 31 Ağustos 1876 günü tahttan indirilmiş ve yerine Mithat Paşa'ya anayasayı ilan edeceği sözünü veren II. Abdülhamit padişah olmuştur.¹²⁵ Abdülaziz'in askeri bir darbe ile tahtından olması ordunun etkisini göstermesi açısından önemlidir. Ordu yönetime geçmeye de istediği bir kişinin padişahlığına onay vermekte ve dolayısıyla imparatorluğun yönetiminde söz sahibi olmaktadır. Ordunun hanedana sadık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tahta geçen II. Abdülhamit 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'yi ilan ederek Meclis-i Mebusan'ı açmıştır. Yeni meclis padişahın yetkilerine fazla bir kısıtlama getirmese de yazmak demek sınırlamak demektir. Padişahın yetkilerini yazmak dahi başlı başına önemli bir gelişmedir. Kanun-i Esasi'ye göre padişah nazırları atayabiliyor, parlamentoyu top-

123 Zürcher, a.g.e., s. 112.

124 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 76.

125 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007, s. 512.

lantıya çağırıp tatil edebiliyor, kanunları veto edebiliyor, devlet için tehlikeli gördüğü kişileri sürgüne gönderebiliyor ve hareketlerinden dolayı sorumlu tutulmuyordu.¹²⁶

Fakat açılan 93 Harbi bahane edilerek iki yıl sonra II. Abdülhamit tarafından kapatılmış ve Kanun-i Esasi askıya alınmıştır. Zaten II. Abdülhamit 1909 yılında tahttan indirildikten sonra kaleme aldığı hatıratında Mithat Paşa ve Rüştü Paşa gibi isimlere güvenmediğini fakat tepki çekmemek ve inandırıcı gözükme için Meclis-i Mebusan'ı açıp Kanun-i Esasi'yi ilan ettiğini ifade edecektir.¹²⁷ Meclisin kapatılmasıyla beraber padişaha yönelik muhalif hareket ivme kazanmıştır. II. Abdülhamit zamanında ondan hoşnut olmayan kesim kendisinin kurduğu veya desteklediği yüksek okullardaki öğrencilerden çıkmıştır. Nitekim 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de İshak Sukuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali tarafından "İttihad-ı Osmani" adında gizli bir örgüt kurulmuştur.¹²⁸ Örgütün adı daha sonra "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değişecektir. Ağırılığı askerler ve aydınların oluşturduğu cemiyet, meşruti yönetimin tekrar tesis edilmesini istemiştir. Anayasa taraftarı olan bu kişilerin 1896 yılında II. Abdülhamit'e karşı hazırlanmış oldukları bir plan önceden haber alınarak engellenmiş ve bu kişiler sürgüne gönderilmiştir.¹²⁹ II. Abdülhamit kendisinden önce gelen padişahların başına gelmiş olanları dikkate alarak bu tip örgütlenmelere karşı sürekli teyakkuz halinde olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti aydın ve asker kesimden taraftara sahip olarak imparatorluğun kaderinde gün geçtikçe söz sahibi olacaktır.

2.6. İkinci Meşrutiyet'in İlanı

II. Abdülhamit'e karşı muhalefet gün geçtikçe büyümüş ve 1908 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları düşüncelerinin ciddi olduğunu göstermek adına padişaha çalışan komutanlara karşı silahlı eylemlere girişmeye başlamıştır.¹³⁰ Ayrıca imparatorluğun Kosova, Selanik, Priştine gibi yerlerinden Yıldız Sarayı'na Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması için telgraflar çekilmiş aksi takdirde isyan hareketine girişileceği iletilmiştir.¹³¹ Amaç padişahı zorlayarak meşrutiyetin tekrar ilan edilmesidir. Bütün bunlar gerçekleşirken Saray boş dur-

126 Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, Cilt II, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Papirüs Yayınevi, 1997, s. 165.

127 Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999, s. 51.

128 Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980, s. 17.

129 M. Şükrü Hanioglu, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 217.

130 A. L. Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları (1908-1923)**, Çev. Damla Acar ve Funda Soysal, İstanbul, KitapYayınevi, 2003, s. 27-28.

131 Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 3.

mamış İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ayaklandığı genç subayları terfi, paye ve hediyelerle yatıştırmaya çalışmıştır.¹³² Fakat bu girişimlerden sonuç alınamamıştır. Sonuçta 24 Temmuz 1908 günü İkinci Meşrutiyet ilan edilerek Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe konulmuştur.

II. Meşrutiyet'in ardından yapılan genel seçimlerden Ahrar Fırkası'nı yenilgiye uğratan İttihatçılar galip çıkmıştır. Böylece Meclis-i Mebusan otuz yıl sonra tekrar açılmıştır. Meclistekiler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri hatta adayları dahi değildir. Fakat Cemiyet'in desteklediği kimselerdir. Cemiyet, ülkeyi dışarıdan yönetmekteydi zira tam olarak yurdun temel sorunlarına çözüm getirecek bir programdan yoksundur.

II. Meşrutiyetin ilanında ordunun katkısı büyüktür. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'e giden süreç içerisinde çeşitli kongreler düzenlemiştir. Örneğin cemiyetin 1902 yılındaki toplantısında orduyu mutlaka yanlarına çekmenin öneminden bahsedilmiş, 1906 yılında ise Üçüncü Orduya bağlı bir grup subay cemiyete katılmıştır.¹³³ Yine örgütün 1907'de yapılan kongresinde askerın devrim lehine hareket etmesi için ordu içinde propaganda yapılması gerektiği kararı alınmıştır.¹³⁴ II. Meşrutiyet kimi yazarlarca darbe kimilerine göre ise devrim olarak nitelendirilmektedir. Darbe diyenler ordunun meşrutiyetin ilanındaki etkisini öne sürmektedir. Devrim diyenler ise meclisin açılmasının, anayasasının yeniden yaşama geçmesinin önemini vurgulamaktadır.¹⁶⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti ordunun yanında bulunmaya çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. Asker, siyasette etkili olarak imparatorluk içerisinde daha da güçlenmiştir. İmparatorluk yeni bir yönetim biçimine geçse de bu yeni duruma karşı tepkinin ortaya çıkması gecikmemiştir.

2.7. 31 Mart Ayaklanması

Osmanlı ordusundaki modernleşmeyle birlikte asker arasında alaylı mektepli çatışması oluşmuştur. Alaylı kesim er olarak Osmanlı ordusunda göreve başlayıp yıllar sonra yükselebilen kesimi oluşturup padişaha sadık kesimi oluşturmaktadır. Mektepli kesim ise yeni kurulan askeri okullardan mezun olup kısa bir sürede alaylı kesim ile aynı seviyeye gelen grubu oluşturmaktadır. Alaylı kesim mekteplilerin hızla yükselmesini ve II. Meşrutiyet'te aktif rol almış olmasını eleştirmektedir.¹³⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti mektepli kesim ile paralel düşüncededir.

İslamcı bir kesim ise meşrutî yönetime karşı durmakta ve onu din karşıtı olarak görmektedir. Bu kesim alaylı kesimden destek görmekte-

132 Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 129.

133 Karpat, **a.g.e.**, s. 105.

134 Ernest Edmondson Ramsaur, JR., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, İstanbul, SanderYayınları, 1972, s. 146.

135 Hale, **a.g.e.**, s. 43.

dir. Bu süreçte 5 Nisan 1909 tarihinde İttihad-ı Muhammedi adında bir örgüt kurulmuştur.¹³⁶ Bu örgüt 28 Kasım 1908 tarihinde yayın hayatına giren Volkan Gazetesi aracılığıyla halkı galeyana getirecek yayınlar yapmaktadır.¹³⁷ Gazeteyi Kıbrıs doğumlu Derviş Vahdeti adında bir İslamcı çıkarmıştır.¹⁶⁹

Sonuçta toplumdaki kutuplaşma 13 Nisan 1909 tarihinde patlak vermiş, 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece Taşkılla'da bulunan 4. Avcı Taburu'nun askerleri ayaklanarak birtakım isteklerde bulunmuşlardır.¹³⁸ Sultanahmet Meydanı'nda toplanmış olan askerlere başka askerler ve ulemadan kişiler de katılmıştır. Ayaklanma ortamında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle mektepli subayların can güvenlikleri kalmamıştır. Bütün bunlar yaşanırken II. Abdülhamit ne yapacağı hususunda net değildir. İmparatorluk içerisinde kimileri bu hareketsizliğin nedeninin ayaklanmayı bizzat padişahın çıkarmış olduğundan kaynaklandığını söylemektedir.¹³⁹ Fakat bu konuda kesin bir delil yoktur. Yıllar sonra II. Abdülhamit 31 Mart Olayı'nın kendisiyle hiçbir ilişkisinin olmadığını, zaten olsaydı kendisinin Beylerbeyi'nde değil hala Yıldız Sarayı'nda padişah olarak bulunacağını belirtmiştir.¹⁴⁰

Büyüyen isyanı Selanik'ten yola çıkan 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa liderliğindeki Hareket Ordusu bastırmıştır. Ardından Mahmut Şevket Paşa Meclis-iMebusan'a telgraf çekerek II. Abdülhamid'in Selanik'te oturmasının uygun olduğunu ve bu tedbirin meclis tarafından da uygun bulunacağına dair inancını ifade etmiştir.

Sonuçta 31 Mart olayı II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine sebep olmuş, hakkında şer'i kitapları yaktırmak, beytülmalde israf, şer'i neden olmaksızın adam öldürtmek ve büyük fitne ve katliam yapmak suçlarına dair fetva çıkarılarak yerine Abdülmecit'in bir diğer oğlu olan V. Mehmet Reşat geçirilmiştir.¹⁴¹

31 Mart Olayı'nı kimin planladığı hakkında farklı düşünceler mevcuttur. Kimisi bahsettiğimiz gibi II. Abdülhamit'i suçlarken kimisi İttihat ve Terakki'yi işaret etmekte bazıları ise zamanın muhalefetine vurgu yapmaktadır. Hatta bazıları bu olayın yurtdışı parmağı olduğunu ileri sürerek İngilizleri işaret etmektedir.¹⁴² Şu ana kadar bu konuda net bir

136 Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, 3. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984, s. 78.

137 Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969, s. 31.

138 Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 125.

139 Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s.267.

140 İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, İstanbul, Emre Yayınları, 2006, s. 97.

141 Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 217.

142 Doğan Avcioğlu, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969, s. 69.

sonuca ulaşamamıştır. Diğer yandan 31 Mart Olayı ordu için atlama taşı olmuştur. Bundan sonraki dönemde imparatorluk içerisinde askerin siyasetteki rolü ivme kazanmıştır. 31 Mart Olayı ile ordu popülaritesini arttırırken kendi içindeki ayrılıkçı görüşleri bastırmıştır.

2.8. Bab-1 Ali Baskını

Osmanlı İmparatorluğu 1911 yılında yapılan Trablusgarp Savaşı'ndan İtalya'ya karşı mağlup ayrılmıştır. Savaşın ardından 1912 yılının sonlarında Balkan ülkelerinden Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile savaşa girmiştir. Birinci Balkan Savaşı olarak adlandırılacak olan bu savaş İmparatorluk için kötü sonuçlanmıştır. Balkan Savaşları sürecinde subaylar arasında ikilik doğmuş Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile Mahmut Şevket Paşa savaş planları hususunda anlaşamamıştır. Kötü gidişattan ötürü Ahmet Muhtar Paşa hükümeti istifa etmiş ve yerini Kamil Paşa hükümetine bırakmıştır.¹⁴³

Birinci Balkan Savaşı devam ederken ülkenin elden gittiğine inanan İttihatçılar 23 Ocak 1913 günü Binbaşı Enver Paşa liderliğinde Bab-1 Ali'yi basarak Kamil Paşa Hükümetini zorla istifa ettirmiştir. Baskında Harbiye Nazırı Nazım Paşa vurularak öldürülmüştür. Devrilen Kamil Paşa Hükümetinin yerine Mahmut Şevket Paşa Sadrazam olmuş fakat 11 Haziran 1913'te o da öldürülmüştür.¹⁴⁴ Baskın tam anlamıyla bir hükümet darbesidir. İttihatçıların etkisi iyice artmaya başlamıştır. Olayın ardından Cemal Paşa Bahriye, Talat Paşa Dahiliye Nazırı olmuş, Enver Bey ise kısa süre içerisinde yarbay rütbesinden generalliğe ardından da harbiye nazırlığına yükselmiştir.

Öldürülen Mahmut Şevket Paşa görev sürecinde askerin siyasetle uğraşmasını istememiş zira bunun imparatorluğun batışına sebebiyet vereceğini düşünmüştür.¹⁴⁵ Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası çok iyi değildir. Örneğin kendi yazdığı günlüklerde İttihat ve Terakki'nin savaşa meraklı bir cemiyet olduğunu aslında kendisinin Trablusgarp Savaşı'nın uzatılmaması gerektiğini, Balkan Savaşı öncesi Yunanistan ile ittifak yapılmasının fayda sağlayacağını vurguladığını söylemiştir.¹⁴⁶ Sonuçta haklı çıktığını belirttikten sonra cemiyetin oyuncağı olmak istemediğini yazmıştır. Fakat Mahmut Şevket Paşa'nın ölmesi imparatorluğu

143 Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1959, s. 583.

144 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 6. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s. 224.

145 Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İç Yüzü (1908-1918)**, İstanbul, M. Sıralar Matbaası, 1958, s. 111.

146 Mahmut Şevket Paşa, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s. 29.

1918 yılına kadar Enver, Talat ve Cemal üçlüsünün elinde fiili bir askeri diktatörlüğe bırakmıştır.

2.9. Birinci Dünya Savaşı Yılları

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Enver Paşa imparatorluğu İtilaf devletleri safında girmek istemiş fakat kabul edilmemiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu onların nazarında zaten paylaşılmıştır. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti rotasını Almanya'ya çevirmiş, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan yorgun çıkmış bir imparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na sokmuştur. Osmanlı'nın savaşa girme süreci Osmanlı donanmasına ait Goeben ve Breslau adında iki Alman zırhlısının Karadeniz'de Odessa ve bazı Rus limanlarını bombalamasıyla başlamış, Rusya ve birkaç gün sonra da İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu'na resmen savaş ilan etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiğinde oldukça zayıftır. Silah ve cephanesinin önemli bir bölümünü Balkan Savaşları'nda kaptırmıştır. Diğer yandan ekonomik olarak mali krizedir.

Birinci Dünya Savaşı imparatorluk için çetin geçmiş birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Savaşın sonlarına doğru Almanya'nın geri-lemesi ve 1917 yılında ABD'nin İtilaf Devletleri safında savaşa katılmasıyla ibre tamamen müttefiklerin lehine dönmüştür. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkmıştır. Bu süreçte savaşın sonlarına doğru VI. Mehmet Vahdettin tahta çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu savaştan sonra oldukça ağır maddeler içeren Mondros Mütarekesi'ni imzalamak durumunda kalmıştır. Yenilginin sorumlusu olarak İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri görülmüştür. Enver, Talat ve Cemal Paşalar arkadaşlarıyla beraber bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk ederek ilk olarak Rusya'ya oradan da Almanya'ya kaçmışlardır.¹⁴⁷

Mondros Mütarekesi'nin ertesinde İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgale başlamışlardır. İttihat ve Terakki yönetiminin süresi tamamlansa da ittihatçıların etkisi uzun süre devam edecektir. Çünkü gerek daha sonra kurulacak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde yer alacak kişiler gerekse Milli Mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal İttihatçıdır.

2.10. Milli Mücadele Dönemi

Mondros Mütarekesi imparatorluk içerisinde tepkiye sebep olmuştur. Zira antlaşma her anlamda bir teslim belgesidir. Örneğin antlaşmanın yedinci maddesine göre İtilaf Devletleri kendigüvenliklerini tehlikede gördükleri vakit istedikleri yeri işgal etme hakkına sahip olabilmekte, 24. maddesine göre Ermeni illerinde herhangi bir karışıklık çıkmasıha-

147 Kuran, a.g.e., s. 678.

linde müttefik devletlere bu bölgeyi işgal hakkı tanınmaktadır. Diğer bazı maddelerine göre Osmanlı askerleri terhis edilmekte, Boğazlar işgale uğramakta, bütün demiryolu ve telgraf hatları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmektedir.¹⁴⁸ Antlaşmadan kısa süre sonra Batılı devletler Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgal etmeye başlamıştır. Fakat bu işgallere karşı halk arasında tepki oluşmuş, ülkenin çeşitli yerlerinde bölgesel anlamda direniş örgütleri kurulmuştur. Bu süreçte Mustafa Kemal 1919 yılının 19 Mayıs'ında Samsun'a giderek önemli bir adım atmış, gittiği yerlerde halka ulusal bağımsızlık fikrini aşılama ve bununla beraber ordunun desteğini almak istemiştir.

Mustafa Kemal ilk olarak Mondros Mütarekesi'ne rağmen birliklerini terhis etmeyen Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa ile iletişime geçmiştir.¹⁴⁹ Ardından Havza'ya uğrayan Mustafa Kemal buradan tüm yurttaki asker ve sivil yöneticilere genelge göndererek buldukları yerlerde işgallere karşı mitingler düzenlemelerini istemiştir. Havza'dan sonraki durak Amasya olmuş ve Amasya genelgesi yayımlanmıştır. Söz konusu genelgede vatanın bütünlüğünün ve ulusun bağımsızlığının tehlikede olduğu, ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararının kurtaracağı vurgulanmıştır. Belgenin altında altı kişinin imzaları bulunmaktadır. Bu kişiler Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele) ve telgrafla onayları bulunan Kazım Karabekir ve Cemal (Mersinli) Paşa'dır.¹⁵⁰ Bu kişilerin hepsi askerlik mesleğini icra eden kimselerdir.

Mustafa Kemal Temmuz 1919'da Erzurum'a geçmiş ve yayımlanan genelgeyle komutanların İstanbul'dan gelecek emirlere uymaması gerektiği vurgulanmıştır. Erzurum Kongresi'nden sonra Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplanmıştır. Kongrede en çok manda konusu tartışılmış fakat bu yönde bir karar çıkmamıştır. Ayrıca kongrede Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline gelerek kongrenin milli bir hareket olduğu bilinci verilmiştir. Yine bu kongrede Erzurum Kongresi'nde seçilmiş olan Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal'i seçmiştir. 12 Eylül 1919 tarihinde Sadrazam Ferit Paşa'ya Sivas'tan bir telgraf çekilerek İstanbul Hükümeti ile Anadolu'nun ilgisinin tamamen kesildiği vurgulanmıştır.¹⁵¹ Bu süreçte İstanbul'daki hükümet istifa etmiş yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur.¹⁵² 12 Ocak 1920 tarihinde ise Meclis-i Mebusan toplanarak seçimler yapılmış ve Mustafa Kemal Erzurum milletvekili olarak seçilmiştir.¹⁵³

148 Zürcher, a.g.e., s. 194-195.

149 Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993, s. 48.

150 Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1981, 114.

151 Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Kongresi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963, s. 191.

152 Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, s. 589.

153 İba, a.g.e., s. 68.

Seçimlerden sonra Heyet-i Temsiliye Ankara'ya yerleşmiştir. Bu süreçte Meclis-i Mebusan Misak-ı Milli ve ülkenin bütünlüğü yönündeki kararları kabul etmiştir. Fakat Meclis-i Mebusan'ın ömrü çok fazla sürmemiştir zira işgalciler 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da Harbiye, Bahriye Nezaretlerini ve telgraf merkezlerini işgal etmiştir. Daha sonrasında ise Meclis-i Mebusan padişah tarafından feshedilmiştir.

Meclis-i Mebusan kapatıldıktan sonra 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da yeni meclis toplanmış ve başkanlığına Mustafa Kemal seçilmiştir. Yeni meclis İstanbul hükümeti ile her türlü ilişkinin kesilmesi gerektiği söylemiş ve İstanbul hükümetinin aldığı kararların yok hükmünde olduğunu belirtmiştir.

Bu süreçte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ordu siyaset ilişkisine yönelik almış olduğu bazı kararlar önemlidir. Örneğin 3 Mayıs 1920 tarihinde, "3 sayılı İcra Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanun" ile Genelkurmay işlerini görmek için *Erkan-ı Harbiye-i Umumiye* adında ayrı bir idare kurulmuş ve bu makama İsmet İnönü getirilmiştir.¹⁵⁴ Böylece asker ve meclis birbirinden ayrılmış olup söz konusu bakanlık doğrudan TBMM'ye karşı sorumlu kılınmıştır. Ardından 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun (Görüşme Yeter Sayısı) 4. maddesiyle TBMM üyeliği ile memurluğun bir arada olmaması gerektiğini fakat ordu ve kolordu komutanlığı görevlerinin meclis üyeliğine engel olmayacağı belirtilmiştir.¹⁵⁵ Bu kanun ile aslında alt rütbedekilere siyaset yapma yasağı getirilirken üst kademe bundan muaf tutulmuştur. Bu karar her askeri siyasetten tam olarak ayırmasa da belli bir rütbeye kadar olanları askerlik ya da siyaset arasında tercih yapmaları konusunda zorlamıştır.

Meclis 20 Ocak 1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu yani yeni anayasayı kabul ederek egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğunu, yasama ve yürütme güçlerinin mecliste toplandığını ilan etmiştir.¹⁵⁶ Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken Batı cephesinde Yunan ordusuna karşı savaş sürmektedir. Dolayısıyla savaşın daha seri bir şekilde yönetilmesi adına Mustafa Kemal'e meclis tarafından 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık ünvanı verilmiştir. Bu kanunla birlikte Mustafa Kemal'e meclisin tüm yetkileri üç aylık bir süreyle verilmiştir. Fakat meclis tarafından 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922 ve 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer ay arayla tekrar verilen bu yetki son olarak 20 Temmuz 1922'de yasama yetkisi çıkartılarak süresiz olarak verilmiştir.¹⁵⁷ Bu şekilde Mustafa Kemal söz konusu yetkiyi 1924 Anayasası'na kadar kullanmış olacaktır.

154 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt III, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1991, s. 85.

155 TBMM Zabıt Ceridesi, *Nisab-ı Müzakere Kanunu*, 5 Eylül 1920, Cilt III, s. 552.

156 Cem Eroğul, *Anatüze'ye Giriş*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2000, s. 240.

157 A.e., s. 241.

Sonuçta bütün imkanlar seferber edilerek Yunan ordusu Sakarya Savaşı ile mağlup edilmiştir. Bu zafer sonucunda işgalciler yurttan çekilmiş, Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girerek savaşı bitirmiştir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla milli mücadele başarıya ulaşarak yeni Türk Devleti uluslararası alanda diğer devletlerle beraber eşit olarak yerini almıştır. Ardından 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiş ve yeni rejim kabul edilerek Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

2.11. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Saltanatın kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihinde yapılan bir başka değişiklik Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Bakanlığı'nın kaldırılarak yerine özerk olan ve barış zamanında Cumhurbaşkanı adına orduyu kumanda eden *Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*'nin kurulmasıdır. Riyasetin başındaki kişi Başbakanın teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve görevi ile ilgili konularda tüm bakanlıklarla doğrudan yazışabilmektedir.¹⁵⁸ Milli Müdafaa Vekâleti ise sadece bütçe ile ilgili konularda ilgili kalmıştır. Bu düzenleme ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye kaldırılarak yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuştur. Daha önceki düzenlemede Genelkurmay meclise karşı sorumlu kılınmışken bu değişiklikte bakanlıklardan daha üstün bir konuma gelmiş ve hükümet içerisinde yer almayarak idari açıdan sorumluluktan çıkmıştır.

Zamanla Mustafa Kemal ile silah arkadaşları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanının Mustafa Kemal'in yakın çevresi şehir dışındayken gerçekleşmesi buna neden olmuştur. Rauf Orbay, Refet Bele ve Adnan Adıvar gibi isimler İstanbul'da olsa bile kendilerine danışılmamıştır.¹⁵⁹ Hatta Rauf Orbay dönemin gazetelerine verdiği röportajlarda Cumhuriyet fikrine karşı olmadığını fakat bu şekilde aceleci ve diktatörce bir tutuma karşı olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁰ Fakat bu tepki hem kendisini ve partideki diğer isimleri Halk Fırkası'ndan ayrılmak zorunda bırakmıştır.

Sonunda Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar öncülüğünde 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kurulmuştur. Böylece Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi ortaya çıkmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki kişilerden oluşmaktadır. Bu kişilerin çoğu Kurtuluş Savaşı'nda savaşmış, komutanlık yapmış, yüksek

158 Oya Çitçi, "Ordu Siyaset İlişkileri: 1920-1938", *Amme İdaresi Dergisi*, C.39, S:4, Aralık 2006, s. 28.

159 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 53.

160 Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 71.

rütbeli askerlerdir. Fakat Mustafa Kemal bu yeni girişime karşı cephe almıştır.

Kısa bir süre sonra 1925 yılının Şubat ayında Doğu'da Şeyh Said İsyanı başlamıştır. İsyanın ötürü hükümette olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmış, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve isyan sert bir biçimde bastırılmıştır. Diğer yandan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, programında “efkar ve itikat-ı diniyeye hürmetkar” ibaresinin olması siyasete alet etmek olarak yorumlanmış ve isyana yardım ettiği ileri sürülerek 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.¹⁶¹ Bu şekilde tek parti rejimine geçiş yapılmıştır. Bu süreçte Şeyh Said İsyanı sürecinde meclisten ordunun gücünü artıran 26 Şubat 1925 tarihli “Ali Askeri Şura Kanunu” çıkartılmıştır.¹⁶² Şuranın başlıca görevleri, silahlı kuvvetlerin stratejik planlarının uygulanması, ordu ve birliklerin komutası, eğitimi, tayin veterfisi, milli savunma ve silahlanma stratejisi ve milli savunmaya ait bütçenin hazırlanması ve bütün bunlar için gerekli yasal mevzuat ilkelerinin tayin edilmesidir.¹⁶³ Cumhurbaşkanı başkanlığında onaltı kişiden oluşan şuranın sadece ikisi sivilidir. Bu şekilde ordunun devlet içinde özerk alanı genişlemiş ve savaş yönetim modeli olağan dönem modeli haline getirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ilk muhalefet denemesinden sonra yoluna tek parti yönetimiyle devam etmiştir. 1925 yılından itibaren bir dizi reform hareketine girilerek tekke ve zaviyeler kapatılmış, miladi takvim kabul edilmiş, şapka kanunu çıkarılmış ve Medeni Kanun kabul edilmiştir. Bütün bunlar gerçekleşirken Mustafa Kemal'e olan muhalefet artmaktadır. Nitekim 1926 yılının Haziran ayında İzmir'e gidecek olan Mustafa Kemal'e suikast planı yapılmış, planın ortaya çıkarılmasından sonra olay gittikçe büyümüş ve soruşturmanın ucu Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi milli mücadelenin önemli kişilerine kadar uzanmıştır.¹⁶⁴ İdam istemiyle yargılanan bu kişiler sonunda beraat etmişlerdir. Fakat bundan sonra Mustafa Kemal'e muhalefet yapacak kimse kalmamıştır. Türkiye 1927 seçimlerine tek parti yani Cumhuriyet Halk Fırkası ile girmiştir.

Siyaset arenasında bunlar gerçekleşirken 22 Mayıs 1930 tarihinde “Askeri Muhakeme Usulü Kanunu” kabul edilmiştir. Bu yasa ile askeri yargı özel olarak düzenlenmiş, sivil yargılamadan ayrılarak özel olarak

161 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 153-154.

162 İba, a.g.e., s. 135.

163 Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu (Der.), “Asker ve Siyaset”, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2009, s. 71-73.

164 Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1972, s. 201.

askeri sınıfa has bir kanun çıkarılmıştır.¹⁶⁵ 10 Haziran 1935 tarihine gelindiğinde “Ordu Dahili Hizmet Kanunu” adında bir başka kanun kabul edilmiştir. Kanunun 34. maddesinde “ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır” ibaresi yer almaktadır.¹⁶⁶ Bu kanun daha sonraki yıllarda yapılacak olan askeri müdahalelerin gerekçesi olarak işaret edilen bir düzenleme olacaktır.

Cumhuriyetten sonra erken dönemde ordu kışlasında kalmıştır. Çünkü Mustafa Kemal askerlikten geldiği için ordu ona karşı bağlılık hissetmektedir. Fakat Genelkurmay Başkanlığı ve Ali Askeri Şura'nın oluşturulması ve Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun kabul edilmesi o zaman için problem teşkil etmese de ileriki zamanlar için orduyu ön plana çıkaracak gelişmelerdir.

2.12. Milli Şef Dönemi

Mustafa Kemal'in ölümünün ardından 1938 yılında Cumhurbaşkanı makamına İsmet İnönü geçmiştir. Ardından 26 Aralık 1938 günü yapılan CHP kurultayında kendisi partinin değişmez genel başkanı olarak seçilmiş ve Milli Şef unvanını kazanmıştır.¹⁶⁷ 1944 yılına gelindiğinde Mareşal Fevzi Çakmak yaş haddinden 22 yıllık Genelkurmay Başkanlığı görevinden emekli olmuş ve yerine Kazım Orbay gelmiştir. Fevzi Çakmak'ın ardından 5 Haziran 1944 tarihinde ordunun konumu açısından önemli bir adım atılarak “Genelkurmay Başkanlığı'nın Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun” kabul edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığı Başbakan'a bağlanarak özerkliği azaltılmıştır. Kanunun 1. maddesi Genelkurmay Başkanı'nın Başbakan'a bağlı olduğunu belirtmekte, 2. maddesi Genelkurmay Başkanı'nın Başbakan'ın teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından atanacağını ifade etmektedir.¹⁶⁸ Daha önce müstakil olan ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan Genelkurmay Başkanı bundan sonra Başbakan'a bağlı olacaktır. Bu gelişme demokratikleşme yolunda atılmış önemli bir adımdır.

İç siyasette bu gelişmeler yaşanırken dış politikada devam eden İkinci Dünya Savaşı sürecinde savaş dışı kalma politikası sürdürülmektedir. Alman yanlısı Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun 1944 yılının Haziran ayında istifa etmiştir. Kısa süre sonra Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmesini isteyen Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, aynı yılın Aralık ayında Japonya ile de ilişkile-

165 “Askeri Muhakeme Usulü Kanunu”, **Resmi Gazete**, 14 Haziran 1930, Sayı: 1519.

166 “Ordu Dahili Hizmet Kanunu”, **Resmi Gazete**, 18 Haziran 1935, Sayı: 3031, s. 5347.

167 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, Cilt II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s. 39-40.

168 “Genelkurmay Başkanlığı'nın Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 13 Haziran 1944, Sayı: 5729, s. 1.

rini kesmesini talep etmiştir.¹⁶⁹ Batı'ya yakın olmak isteyen Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Japonya ve Almanya'ya savaş ilan ederek Birleşmiş Milletler konferansına kurucu üye olarak katılabilmenin şartını yerine getirmiştir.¹⁷⁰

Türkiye 1945 yılında çok partili hayat geçmiştir. İstikametini Batı Bloku olarak netleştirmiştir. Bu süreçte İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nın sonlarına doğru 30 Mayıs 1949 tarihinde "Milli Savunma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun" kabul edilmiştir. Kanunun 1. maddesine göre Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir daire olmakta, 3. maddesine göre Genelkurmay Başkanı Milli Savunma Bakanı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanmaktadır.¹⁷¹ Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinde askeri otorite artık tamamen sivil otoriteye tabi hale gelmiştir. Ordu o dönem için bu durumdan rahatsızlık duymamaktadır. Çünkü yönetim ülkenin kurucu partisi CHP'dedir. Ayrıca onun başında Atatürk'ün yakın silah arkadaşı İsmet İnönü bulunmaktadır.

2.13. Demokrat Parti Yılları ve 27 Mayıs 1960 Darbesi

1946'da kurulan Demokrat Parti'nin 1950 yılındaki genel seçimlerde oyların % 53.5'ini alarak mecliste 487 milletvekilliğinden 408'ini kazanmış, CHP ise 69 milletvekilliğinde kalmıştır.¹⁷² Ardından Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan olmuştur.

Ordu seçilmiş yeni iktidar karşısında nasıl bir tutum takınacağını bilememiştir. Zira askerler o zamana kadar Atatürk ve İnönü'ye karşı bir bağlılık hissetmektedir. Ordu genel manada Demokrat Parti iktidarından memnun değildir. Nitekim seçimin ertesi ayı 5 Haziran 1960 tarihinde bir albay Adnan Menderes'i ziyaret ederek 8-9 Haziran gecesi darbe yapılacağını ihbar etmiştir.¹⁷³ Bunun üzerine Adnan Menderes komuta kademesinde önemli değişikliklere girişerek, başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere Genelkurmay İkinci Başkanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlarını değiştirmiş, birçok general ve albay da zaman içerisinde emekliye sevk edil-

169 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 2. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.258.

170 Mustafa Aydın, "1939-1945 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 472.

171 "Milli Savunma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun", *Resmi Gazete*, 3 Haziran 1949, Sayı: 7223, s. 16237. Yine aynı gün kabul edilen Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu'na göre Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmakta ve bu kurul ayda en az bir defa toplanarak milli savunma politikası ile ilgili kararlar almaktadır. Bu kurul ileriki yıllarda oluşacak olan Milli Güvenlik Kurulu'nun ilk halini oluşturması açısından önem taşımaktadır.

172 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.125.

173 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 100.

miştir.¹⁷⁴ Menderes bu yöntemle ordu üzerinde hakimiyet kurarak kendisine yönelik muhtemel girişimlerin önünü baştan engellemek istemiştir.

Demokrat Parti'nin ilk dört yılı oldukça parlak geçmiştir. Karayolu ve köprü yapımı artmış, tarım alanları genişlemiş, tarımda makineleşmeyle beraber yağışların da iyi gitmesi ekonomiye ve köylüye olumlu katkı sağlamıştır.²⁴⁵ DP, 1954 seçimlerinde önceki seçimlere göre daha fazlamilletvekili çıkarmayı başarmıştır. Ayrıca 1952 yılında NATO'ya katılan Türkiye, Batı'ya dönük politikasını devam ettirmiştir. Fakat bu parlak durum 1955 yılından itibaren tersine dönmeye başlamıştır. Tarımsal durgunlukla birlikte dış ticaretin açık vermesi ve dünya piyasalarındaki gelişmeler Demokrat Parti iktidarını zorlamaya başlamıştır. Ayrıca 6-7 Eylül Olayları parti'yi ve Menderes'i zor durumda bırakmıştır. Olaylar neticesinde üç büyük şehirde sıkıyönetim ilan edilmiş, parti içerisinde ayrılıklar yaşanmış ve Menderes neredeyse istifa edecek durum gelmiştir.¹⁷⁵

1950'li yıllarda Türk ordusu Amerika Birleşik Devletleri tarafından eğitilerek ordunun bütün sınıfları NATO standartlarına göre düzenlenmiş, Kara, Deniz ve Hava komutanlık karargahları kurulmuştur. Bu süreçte Amerikan askerlerinin rütbe gözetmeksizin Türk subayları ile iletişim halinde olması Türk Silahlı Kuvvetlerinin kendi içerisinde küçümsendiklerine dair izlenim oluşturmuş ve ordu bu durumdan siyasi iktidarısorumlu tutmuştur.¹⁷⁶

Demokrat Parti giderek iç politikada sert bir tutum takınmıştır. Kendisini eleştiren akademi ve basına sert tepki vermiş, birçok gazeteci cezaevine girmiştir. Zor durumda kalan iktidar partisi 1958 yılında yapılması beklenen seçimleri bir yıl erkene alarak 1957 yılına çekmiştir. Bu seçimlerden birinci parti olarak çıksa da milletvekili sayısı önceki seçime göre azalmıştır.

1950'li yılların sonuna doğru ordu içerisinde Demokrat Parti'ye karşı bazı örgütlenmeler oluşmaya başlamıştır. Örneğin 1958 yılının başlarında "9 Subay Olayı" olarak bilinen hadise gerçekleşmiştir. İddiaya göre General Faruk Güventürk ve Albay Cemal Yıldırım'ın bulunduğu dokuz subay, Demokrat Parti hükümetini devirip iktidarı İnönü'ye teslim etmeyi planlamıştır. Komplo, başarısızlığa uğramaktan çekinen Yarbay Samet Kuşçu tarafından ihbar edilince bu kişiler askeri mahkemede yargılanmış fakat sadece ihbarı gerçekleştiren Yarbay Samet Kuşçu yalan beyan-

174 Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963, s. 33.

175 Ahmad, **a.g.e.**, s. 82.

176 Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. bs., İstanbul, Boyut Kitapları, 2004, s. 39-40.

dan ötürü on sene hapse mahkum edilmiştir.¹⁷⁷ Bu olay aslında ordunun darbe için planlı bir şekilde hazırlandığının göstergesidir.

Demokrat Parti hükümeti iktidarının sonlarına doğru baskıcı tutumunu artırmıştır. Örneğin milletvekillerinin bakanlara sorabileceği soruların sayısı azaltılmış, mecliste açıkça tartışılmış olsa bile saldırı niteliğindeki konular üzerinde basının haber yapması yasaklanmıştır.¹⁷⁸ Demokrat Parti CHP için 12 Nisan 1960 tarihinde meclis soruşturması için karar almıştır. Alınan kararda CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için örgütlenip silahlandığı ve isyan hazırladığı öne sürülerek bir tahkikat komisyonu kurulmuş, bu komisyonun görev ve yetkileri ile alakalı kanun kabul edilmiştir.¹⁷⁹

Kanunun kabul edilmesinden sonra 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul ve Ankara'da öğrenci olayları patlak vermiştir. Çünkü yeni kanun birçok kısıtlamayı beraberinde getirmekte ve itiraz hakkı tanınmamaktadır.¹⁸⁰ Protestolar neticesinde iki şehirde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ordu hükümetin çıkardığı tahkikat komisyonundan memnun değildir. Örneğin dönemin albaylarından Muhsin Batur kaleme aldığı anılarında, kurulan tahkikat komisyonunu o zaman için ordu tarafından baskıcı olarak gördüğünü ve İnönü'nün kanunun kabulünün ardından yaptığı "şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal haktır" ifadesini içeren konuşmasının kendileri için bir yeşil ışık olarak gördüğünü belirtmektedir.¹⁸¹

Ordu bütün bu gelişmelerden sonra harekete geçmiştir. 3 Mayıs 1960 tarihinde dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanına bir mektup göndererek Cumhurbaşkanının istifasını ve hükümetin değişmesini içeren bir dizi istekte bulunmuştur. Bu mektup muhtıra niteliği taşıyan bir uyarıdır. Fakat istekler gerçekleşmemiştir. Sonuçta 27 Mayıs 1960 sabahı saat 04.00'da PTT ve Ankara Radyosu ele geçirilmiş, hükümet üyeleri, Refik Koraltan ve milletvekilleri, ardından Celal Bayar Harp Okulu'na götürülmüşlerdir. Şehir dışında olan Adnan Menderes ise Kütahya'da yakalanmıştır. Türkiye sabah saat 05.25'te darbe haberini radyodan Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in ağzından duymuştur. Ordu, yapılan darbenin ülkedeki kardeş kavgasına meydan vermemek için gerçekleştiğini dile getirmiş ve en kısa zamanda serbest seçimler yaptırarak idareyi devreдеceğini vurgulamıştır.

177 Ali Fuad Başgöl, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1966, s. 118.

178 Walter F. Weiker, **Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali**, Çev. Mete Ergin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1967, s. 19.

179 Eroğul, **a.g.e.**, s. 241-243.

180 "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 28 Nisan 1960, Sayı: 10491, s. 1241.

181 Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985, s.73.

2.14. Milli Birlik Komitesi ve 14'ler Olayı

Darbeyi gerçekleştiren subaylar “Milli Birlik Komitesi” olarak adlandırılmıştır. Komite, yasama ve yürütme gücünü elinde tutan 38 kişiden oluşmuştur. Karmaşık bir rütbeye sahip olan cuntanın başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'dir. Darbe sonrası askerlerin kendi içlerinde herhangi bir plan veya ortak görüş yoktur. Bir kısmı iktidarı en kısa zamanda sivil bir yönetime bırakılması gerektiğini düşünürken, bir kısmı Atatürk devrimlerinin henüz tamamlanmadığını bu yüzden uzun bir süre iktidarda kalmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu iki grup dışında iktidarı İsmet İnönü'ye devredilmesine sıcak bakanlar da mevcuttur.¹⁸² Ayrıca Milli Birlik Komitesi üyeleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında ayrılık söz konusudur. Komite dışında olan üst rütbeli olan bir subay, Milli Birlik Komitesi'nde kendisinden daha düşük rütbeli bir askerinin neden daha yetkili olduğunu, komite içinde yer alan biri de siyasi yetkilerle donatıldığı halde niçin askeri görevler bakımından sınırlandırıldığını anlayamamaktadır.¹⁸³

Komite içerisinde iktidarda kalıcı olma taraftarı olan subaylar daha ilımlılar tarafından yurtdışına gönderilerek komiteden tasfiye edilmiştir. Bu kişiler diğerleri tarafından tehlikeli görülmüştür. Cemal Gürsel bu askerleri birbirini tutmayan beyanları, aşırı fikirleri olan kişiler olarak ifade etmiş ve kendilerini endişeye sevk ettiğini söylemiştir.¹⁸⁴ Yurtdışına gönderilen subaylar içerisinde darbe bildirisini okuyan Alparслан Türkeş de bulunmaktadır. Bu kişiler 14 kişi olduğu için bu gruba 14'ler denilmektedir.

2.15. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa

Darbenin ardından kurucu meclis oluşturma çabasına girilmiş ve 6 Ocak 1961 tarihinde toplanılmıştır. Kurucu meclisin amacı yeni anayasayı hazırlamak ve en kısa zamanda sivil yönetime geçmektir. Yeni anayasa için zamanın ODTÜ rektörü Turhan Feyzioğlu başkanlığında bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur. Bu süreçte 12 Haziran 1961 tarihinde siyasi parti kurma izni verilmiştir.¹⁸⁵

Çalışmalar sonucunda iki meclisli bir sistem öngörülmüştür. Zaten komisyon çalışmalarına başlamadan önce bizzat Cemal Gürsel iki aşamalı bir meclis sistemini istediğini vurgulamıştır.¹⁸⁶ Kurucu meclisten geçen anayasa halk oyuna sunulmuştur. Oylama öncesi aleyhte ve lehte propaganda yapılmıştır. Örneğin Demokrat Parti'nin devamı olan ve Rağıp Gümüşpala'nın kurucusu olduğu Adalet Partisi, “hayır demekte hayır

182 Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 281-284.

183 Osman Doğru, *27 Mayıs Rejimi*, Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s. 83.

184 İsmet Giritli, *27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e*, İstanbul, Gençlik Yayınları, 1961, s. 55.

185 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 219.

186 Weiker, *a.g.e.*, s. 85.

var” kampanyası yürütmüştür.¹⁸⁷ Sonuçta yeni anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde referanduma sunulmuş ve % 61.5 evet, % 38.5 hayır oranıyla kabul edilmiştir.¹⁸⁸ Bu süreçte yargılamaları sona eren eski bakanlar Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül’de,²⁷¹ Adnan Menderes ise bir gün sonra idam edilmiştir.¹⁸⁹

Türkiye’de 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçimler yapılmıştır. Seçimlere CHP, Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) katılmıştır. Sonuçlara göre hiçbir parti tek başına iktidara gelemediği için Türkiye’de ilk defa koalisyon hükümeti kurulmuştur. Koalisyon CHP ile AP arasında gerçekleşmiştir.

1961 Anayasası devlet yönetiminde ordu siyaset ilişkisi açısından yeni düzenlemeler getirmiştir. 1949’tan beri Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı, yeni anayasa ile beraber 1944 yılındaki gibi tekrar Başbakan’a karşı sorumlu kılınarak askerin hareket alanı artırılmıştır.¹⁹⁰ Bir diğeri gelişme Milli Güvenli Kurulu’nun oluşturulmasıdır. Kurul, milli güvenlik ile görüşlerini bakanlar kuruluna bildirmekle görevlidir. Bu şekilde ordu yürütmede etkin bir konuma gelmekte ve milli savunma anlayışından milli güvenlik anlayışına geçilmiş olmaktadır.

2.16. Silahlı Kuvvetler Birliği

Ordu içerisindeki ayrılığın bir başka göstergesi Silahlı Kuvvetler Birliği olmuştur. 14’lerin tasfiyesinden ve bazı terfilerden rahatsızlık duyan bir grup subay, kendi düşüncelerine göre ordunun prestijini geri kazandırmak için 1961 yılında Silahlı Kuvvetler Birliği adında bir örgüt kurmuştur. Kendilerine has yeminleri ve prensipleri olan bu oluşum gerektiğinde memleketin ve rejimin selameti için ikaz ve silahlı müdahale yapacağını içeren birtakım ilkeler kabul etmiştir.¹⁹¹ Öncülüğünü General Faruk Gürler ile Albay Talat Aydemir’in çektiği bu hareket, Milli Birlik Komitesi üzerinde baskın bir rol oynamıştır. Örneğin Haziran 1961’de Korgeneral İrfan Tansel’in emekliye sevk edilmemesini isteyen ve bir dizi istekte bulunan bu grup, Cemal Gürsel’e bir ultimatoma göndererek kararından vazgeçmesini sağlamıştır.¹⁹² Kabul ettirilen diğer isteklerin içerisinde bazı subayların emekliye sevk edilmesi, Milli Birlik Komitesi’nin bundan sonra tayin, terfi işlemlerine karışamayacak ve komiteden tasfiye yapamayacak olmasıdır.¹⁹³ Kendilerine bağlı olan birlikleri koz

187 General Kenan Esengin, *27 Mayıs ve Ordudaki Kıyımlar*, İstanbul, Su Yayınları, 1978, s. 59.

188 A. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2000, s. 136.

189 “Zorlu ve Polatkan İdam Edildi”, *Milliyet*, 17 Eylül 1961, s. 1.

190 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *Resmî Gazete*, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4649.

191 Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987, s. 311.

192 Nevin Yurdsever, *Türkiye’de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964)*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983, s. 123.

193 Talat Aydemir, *Talat Aydemir’in Hatıraları*, İstanbul, Kitapçılık Ticaret, 1968, s. 91-95.

olarak kullanan bu oluşum, perde arkasında devlet yönetimi üzerinde oldukça etkili olmuştur. Ne kadar etkili olduklarını gösteren bir diğer olay 21 Ekim 1961'de yaşananlardır. 15 Ekim 1961 seçimlerinden altı gün sonra bu gruba ait askerler yapılan seçimleri saymayarak sonuçların millet iradesini yansıtmadığını söyleyerek, meclis kurulmadan bir an önce yeni bir askeri müdahale gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Cemal Gürsel parti liderlerini Çankaya'da toplayarak askerlerden gelen dört maddelik isteği iletmiştir. Bu istekler Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığının garanti edilmesini, üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesinin yeniden üniversiteye alınmamasını, darbenin ardından emekli edilen askerlerin yeniden orduya dönmemesini ve Yassıada'da mahkum edilenlerin affedilmemesini içermektedir.¹⁹⁴ Bu isteklerden sadece Yassıada konusunda İnönü "şimdilik" şartını koymuştur.¹⁹⁵ Diğerleri ister istemez kabul edildikten sonra yeni meclis açılmıştır. Ardından İsmet İnönü Başbakanlığında CHP ve AP koalisyonu kurulmuştur.

2.17. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Girişimleri

Yeni hükümet görevine devam ederken ordu içerisinde sular durulmamıştır. 27 Mayıs darbesinde Kore'de bulunduğu için Milli Birlik Komitesi'nde yer alamayan Kurmay Albay Talat Aydemir, 8 Ağustos 1960 tarihinde Harp Okulu Komutanlığına tayin edilmiştir.¹⁹⁶ Aydemir, ordunun iktidarda kalıcı olmasını isteyen bir askerdir. Fakat Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanları herhangi bir yeni girişime karşıdır zira ordu 27 Mayıs'tan ders çıkarmıştır.

1962 yılının Şubat ayına gelindiğinde ordu içerisinde tekrar darbe söylentileri konuşulmaya başlanmıştır. Çünkü 9 Şubat tarihinde İstanbul'da 59 subay bir toplantı gerçekleştirmiş ve askeri müdahale olması gerektiği sonucuna varmışlardır.¹⁹⁷ Bunun üzerine 18 Şubat'ta Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay üst düzey komutanlarla bir araya gelerek herhangi bir müdahaleye karşı olduğunu söylemiştir. İnönü de gittiği yerlerde herhangi bir darbeye karşı olduğunu belirtmiş ve bu konuda teminat vermiştir.¹⁹⁸ Fakat başta Talat Aydemir olmak üzere bir kısım albay Cevdet Sunay'ın konuşmalarından ikna olmamış ve hala darbe yapılması gerektiğini düşünmektedir. Aydemir İnönü'nün yetersiz bir lider olduğunu, tükendiğini dile getirmektedir. Hatta 5 Şubat 1962 tarihinde İnönü'nün

194 Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1987, s. 147.

195 Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, İstanbul, BahaMatbaası, 1972, s. 113.

196 Öztuna/Gökdemir, *a.g.e.*, s. 154.

197 İba, *a.g.e.*, s. 193.

198 "Başbakan Teminat Verdi", *Milliyet*, 2 Şubat 1962, s. 1.

Harp Okulu'na yaptığı ziyarette kendisine gerekli ihtimam gösterilmeye-
rek öğrencilere yapacağı konuşma engellenmiştir.¹⁹⁹

21 Şubat gecesi Genelkurmay Başkanlığı'nda toplantı yapılarak ordu içerisinde darbe yanlısı kişiler çeşitli yerlere tayin edilmiştir. Bunun üzerine TalatAydemir 22 Şubat'ta Harp Okulu'nu alarma geçirerek müdahale sinyali göndermiştir.²⁰⁰ Fakat Hava Kuvvetleri bir süredir karşı alarm durumunda olduğu için herhangi bir girişime karşı teyakkuz halindedir.²⁰¹ Başarısız olacağını anlayan Aydemir bazı pazarlıklara girişse de kabul ettirememiş, İnönü ve Sunay kendisine harekattan vazgeçtiği takdirde herhangi bir soruşturma açılmayacağını teminatını vermiştir. Bunun üzerine Aydemir yargılanmadan emekli edilmiştir.

Fakat Talat Aydemir darbe isteğinden vazgeçmemiştir. Hala orduyla ve 14'ler ile irtibat halinde kalmıştır. 20 Mayıs 1963'te²⁰² gece yarısında Harp Okulu öğrencisi birkaç subay ve beraberindeki üç tank radyo-evine doğru harekete geçmiş ardından radyodan Talat Aydemir'in bildirisi okunarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareye el koyduğunu, Meclisin feshedilip siyasi partilerin kapatıldığını ve sokağa çıkma yasağı ilan edildiğini duyurmuştur.²⁹⁹ Fakat 28. Tümen Komutanı Yarbay Ali Elverdi Radyo-evini basarak yapılan anonsun geçersiz olduğunu belirtmiştir. Bu yeni anonsun hemen ardından binayı basan Harbiyeliler tekrar darbe bildirisini okuyarak ordunun iktidarı gerçekten ele geçirdiğini söylemişlerdir. Darbe var mı yok mu tartışmasına Genelkurmay Başkanı son noktayı koyarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hükümetin emrinde olduğunu duyurmuştur. Bu konuşma yapılırken Hava Kuvvetlerine ait uçaklar Harp Okulu üzerinde uçarak Harp Okulu'nun geri adım atmasını sağlamış ve böylece darbe girişimi başarısız olmuştur.

Hükümet yaşananlara karşı bu sefer müsamahalı davranmamıştır. Hızlı bir şekilde yargulamalar başlamış bazı subaylara idam ve ağır hapis cezaları verilmiştir. Beraat eden birçok Harbiyeli ordudan ihraç edilmiştir. İdama mahkum olanların bir kısmının cezaları müebbet hapse çevrilmiş, Binbaşı Fethi Gürcan ve Talat Aydemir ise idam edilmiştir.²⁰³

2.18. 12 Mart Muhtırası

1965 seçimlerinde Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi tek başına iktidar olmuştur. Bir yıl sonra Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel

199 Metin Toker, **İsmet Paşayla 10 Yıl**, İstanbul, Akis Yayınları, 1967, s. 44.

200 Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", **ÇTTAD**, V/12, 2006 Bahar, s. 162.

201 Diren Çakmak, "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, s. 43.

202 Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 97-99.

203 Erdoğan Örtülü, **Üç İhtilalin Hikayesi**, İstanbul, Milli Ülkü Yayınevi, 1974, s. 520.

sağlık sorunları nedeniyle istifa etmiş, yerine Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay sorunsuz bir şekilde meclis tarafından yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu durum askerler arasında bundan sonra Genelkurmay Başkanı'nın otomatik olarak Cumhurbaşkanı olacağı düşüncesini doğurmuştur.²⁰⁴ 1969 seçimlerine gelindiğinde Adalet Partisi tekrar tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Fakat orduda yavaş yavaş kıpırdanmalar yaşanmaya başlamıştır.

1971 yılına gelindiğinde ülkede işçi ve öğrenci hareketleri sıklaşmıştır. Türkiye'nin birçok yerindeki üniversitelerde sağ sol kavgaları başlamış ve bu yüzden eğitimde aksamalar olmuştur. 12 Mart öncesi öğrenci olayları ile beraber sosyo ekonomik anlamda ülkede problemler ortaya çıkmıştır. 1969'dan itibaren kırsal alanlarda toprak işgalleri yaşanmıştır. Örneğin Güneydoğu Anadolu'da köylü tarafından ağaların toprakları işgal edilmiş, gerek kolluk kuvvetleri gerekse idari makamlar bu sorunu halledememiştir. İşgali gerçekleştiren köylü toprağın tasarruf hakkını silahla korumuştur.²⁰⁵ Toprak sahibi ağalar kanun ve nizamın işlemediği bu süreçte jandarmanın köylüye baskı yapmasını isterken aynı zamanda şehirlerdeki sermaye çevreleri de bu işgallerden rahatsız olmuştur. Zira "toprak işleyenin" mantığıyla hareket edilirse fabrika da çalışanın olabilirdi. Bunun yanında ülkede enflasyon artmakta, temel ihtiyaçlardan olan gıdada yüksek fiyatlar yaşanmaktadır. O dönem ülke ekonomisi yabancı sermayeye fazlasıyla bağımlıdır. Ordu, ülkedeki problemlerden dolayı huzursuzluğunu dile getirmiş, hükümet ise yaşananların üstesinden gelineceğini söylemiştir.

Bunlar yaşanırken Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Mart 1971 tarihinde hükümete bir muhtıra vermiştir. Muhtırada genel olarak ülkedeki anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklardan hükümet sorumlu tutulmuş, bu durumun düzeltilmesi için Atatürkçü bir anlayışla reformları uygulayacak bir hükümetin gerekli olduğunu aksi takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi ele almaya kararlı olduğunu bildirmiştir.³¹³

Muhtıradan sonra Bakanlar Kurulu toplanmış ve durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Toplantıda muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti ilkelerine aykırı olduğu, devlet aleyhine işlenen suç niteliğine girdiği, komutanların emrinde bulunduğu hükümete karşı çıktığını bu yüzden derhal emekli olmaları gerektiği konuşulmuştur.²⁰⁶ Fakat Demirel hükümeti sonunda boyun eğmiş ve istifa etmiştir. Aslında Süleyman Demirel muhtıra ilan edilmeden birkaç saat önce muhtıradan haber almış ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a telefon açarak okunmamasını rica etmiştir. Bu şekilde parlamentoya gidip güvenoyu isteyeceğini, alamadığı takdirde

204 Hale, a.g.e., s. 152.

205 İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 2. Cilt, İstanbul, Cem Yayınevi, 1977, s. 84.

206 Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1986, s. 152.

hükümetin düşeceğini ve en azından demokratik rejim içerisinde çekileceğini söylemiştir. Fakat Cumhurbaşkanı Sunay kendisinin devreden çıkarıldığını belirtmiştir.²⁰⁷

CHP genel sekreteri Bülent Ecevit ise muhtırayı yükselen sola karşı yapılmış bir darbe olarak görmüştür. Nihat Erim'in Başbakanlığa getirilmek istenmesine ve CHP'den bakan talep edilmesine İnönü'nün razı olmasını hazmedemeyerek CHP Genel Sekreterliği'nden istifa etmiştir.²⁰⁸ Ardından 19 Mart 1971 günü CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim partisinden istifa ettirilerek Başbakan olmuştur.²⁰⁹ Böylece partiler üstü yeni bir hükümet kurulmuştur.

Erim hükümeti göreve geldikten sonra sıkıyönetim ilan etmek istememiş hattabasına bu konuda beyanat bile vermiştir.²¹⁰ Fakat engellenemeyen siyasal şiddet neticesinde sıkıyönetim ilan edilmiş, 13 Mayıs 1971 tarihinde sıkıyönetim komutanlarının ve mahkemelerinin görev ve yetkilerini düzenleyen sıkıyönetime ait suç ve cezaları belirleyen 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu kabul edilmiştir.²¹¹ Ordu bundan sonra istediği gibi hareket etmeye başlamıştır. Gözaltılar artmış, partiler baskı altına alınmış, İşçi Partisi ve Milli Nizam Partisi kapatılmıştır.

12 Mart Muhtırası ordunun devlet içindeki etkisini artırmıştır. Yapılan düzenlemeyle sıkıyönetime geçişler kolaylaştırılmış, askeri yargı sivil yargı aleyhine genişleyerek sivillerin askeri nitelikte olmayan suçlardan dolayı askeri mahkemelerde yargılanmaları mümkün kılınmıştır. Askerlerin eylem ve işlemlerinin denetimi Danıştay'dan alınarak yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmiştir.²¹² Milli Güvenlik Kurulu'nun temsili artırılarak kurula "kuvvet temsilcileri katılır" ibaresi kaldırılmış yerine "kuvvet komutanları katılır" ibaresi eklenmiş, kurulun gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na "bildirmesi" yerine "tavsiye etmesi" ibaresi gelmiş ve yapılan başka bir anayasa değişikliğiyle silahlı kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının açık bir şekilde denetlenmesi sona erdirilmiştir.²¹³ Sonuçta askerler tarafında başa getirilen Nihat Erim'in iktidarı uzun sürmemiş meclis içindeki anlaşmazlıklardan ötürü istifa etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra tekrar görevlendirilse de bu hükümet de uzun sürmemiş ve ardından kısa süreli Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri gelmiştir.

207 Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.364.

208 Birand/Dündar/Çaplı, **a.g.e.**, s. 247.

209 Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara, Yedigün Yayınları, 1973, s. 1.

210 Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, İstanbul, Tomurcuk Matbaası, 1978, s. 175.

211 "Sıkıyönetim Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Mayıs 1971, Sayı: 13837, s. 1.

212 İnsel/Bayramoğlu, **a.g.e.**, s. 79-80.

213 "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa Değişikliği", **Resmi Gazete**, 22 Eylül 1971, Sayı: 13964, s. 3-4.

2.19. Cumhurbaşkanlığı Problemi

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görevi 1973 yılında sona ermiştir. Ordu, Orgeneral Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı olmasını istemektedir. Bu bağlamda üç kuvvet komutanı Cevdet Sunay'a bu makama gelecek kişinin hangi kriterleri taşıması gerektiğine dair bir mektup yazarak açıkça Faruk Gürler'i işaret etmiştir.²¹⁴ Bu süreçte Gürler aday olabilmek için Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı kontenjanından senatörlüğe atanmıştır.²¹⁵ Fakat Demirel ve Ecevit Gürler konusunda karşı tutum sergilemişlerdir.

13 Mart 1973 tarihinde yapılan oylamada Adalet Partisi'nin aday olan Tekin Arıburun ilk turda 282 oy almış, Faruk Gürler ise 175'te kalmıştır.²¹⁶ Bu sonuçtan sonra Faruk Gürler'in seçilemeyeceği anlaşılmıştır. Sonunda Demirel ve Ecevit daha ılımlı görülen denizciler arasından emekli oramiral Fahri Korutürk üzerinde mutabakata varmıştır. Seçilen yine bir asker olsa da en azından siyasilerin mutabakata vardığı ve askerın direktmediği bir kimse olmuştur.

2.20. 1973 Genel Seçimi ve Koalisyonlar

Türkiye'de 14 Ekim 1973 yılında yapılan genel seçimlerin sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi birinci parti olmuş, Demirel'in Adalet Partisi ise ikinci gelmiştir. Fakat Ecevit tek başına hükümet kuracak kadar sandalye kazanamamıştır. CHP lideri Cumhurbaşkanı tarafından hükümet kurması için görevlendirildikten sonra Adalet Partisi'nin kapısını çalmış fakat Demirel koalisyon fikrine sıcak bakmamıştır. İkinci olarak Necmettin Erbakan'a giden Ecevit bu sefer başarıya ulaşarak 7 Şubat 1974 tarihinde Milli Selamet Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuştur.²¹⁷ Fakat koalisyon hükümeti uzun soluklu olmamış, genel af yasası ve Kıbrıs Harekatı gibi konularda iki lider anlaşmazlığa düşünce Başbakan Ecevit 1974 yılının Kasım ayında istifa etmiştir.

Ecevit'in istifasıyla hükümet krizi ortaya çıkmıştır. Aylar süren krizden sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk senatör Sadi Irmak'ı hükümet kurması için görevlendirmiştir. Irmak'ın kurmak istediği kabine güvenoyu alamadığı halde zorunluluktan ötürü 1975'in Mart ayının sonuna kadar devam etmiştir.²¹⁸ Ardından Korutürk, hükümeti kurması için Süleyman Demirel'i görevlendirmiştir. Nisan 1975'te Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi

214 Batur, a.g.e., s. 405.

215 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 383.

216 "Oylamaya Bugün Devam Edilecek", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1973, s. 1.

217 Metin Toker, *Not Deferinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1981, s. 40.

218 Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 261.

işbirliğiyle Birinci Milliyetçi Cephe olarak bilinen koalisyon hükümeti güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Bu hükümet de çok uzun sürmemiş, devam eden ABD ambargosu, ekonomik kriz, artan sokak olayları ve 1977'nin kanlı 1 Mayıs'ı hükümetin sonunu getirmiştir.

Yaşanan toplumsal kargaşa ve siyasi anlaşmazlıklar beraberinde erken seçimi getirmiştir. Haziran 1977'de yapılan genel seçimlerde 1973'te olduğu gibi Cumhuriyet Halk Partisi birinci Adalet Partisi ikinci parti olarak çıkmıştır. Bu sefer CHP oy oranını biraz daha artırmıştır. Fakat yine tek başına hükümet kurmaya yeterli milletvekiline sahip değildir. Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Bülent Ecevit bu sefer Erbakan'dan olumlu sonuç alamayınca azınlık hükümeti kurmaya çalışmıştır. Güvenoyu alamayan Ecevit, Demirel'e koalisyon önerdiyse de amacına ulaşamamıştır. Ardından hükümet kurma görevini alan Demirel, Ağustos 1977'de MSP ve MHP ile beraber İkinci Milliyetçi Cephe olarak bilinen koalisyon hükümetini kurmuştur.

Yeni hükümet ülkedeki ekonomik başarısızlık ve artan siyasi cinayetlerden dolayı baskı altında kalmıştır. Diğer yandan Adalet Partisi'nden çeşitli anlaşmazlıklardan dolayı on milletvekili istifa edince mevcut hükümet parlamentodaki sayısal üstünlüğünü kaybetmiştir. Ardından muhalefet tarafından hükümete verilen gensoru neticesinde yeterli güvenoyu çıkmayınca İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti istifa etmek durumunda kalmıştır. Hükümeti kurmakla tekrar görevlendirilen Bülent Ecevit Adalet Partisi'nden ayrılan milletvekillerine bakanlık vererek yeni hükümeti kurmuştur.²¹⁹ Siyasi arenada bunlar gerçekleşirken Mart 1978'de Ecevit hükümeti Orgeneral Kenan Evren'i Genelkurmay Başkanı olarak atamıştır.

Yeni hükümetin en fazla sıkıntı çektiği konu ekonomi olmuştur. Birçok temel ihtiyacın dahi bulunmasında zorluk çekilmiş bu yüzden karaborsa oluşmuştur. Petrol sıkıntısı had safhadadır. İhracat gün geçtikçe gerilemekte dış ticaret açığı artmaktadır. Faili meçhul cinayetler gün geçtikçe artmakta, bilim adamları ve gazeteciler öldürülmektedir. Siyasilerin kendi arasındaki uzlaşmaz tavrı sokağa yansımıştır. Ülkede öğrenci olayları artmakta, ülkenin çeşitli yerlerinde mezhepsel şiddet olayları yaşanmaktadır. Bu süreçte Ekim 1979'da ara seçim yapılmış, Ecevit hükümeti Adalet Partisi karşısında yenilgiye uğramıştır. Boş olan beş milletvekilliğinin hepsini Adalet Partisi kazanınca Ecevit bunu güvensizlik olarak yorumlamış ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e istifasını sunmuştur. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Süleyman Demirel azınlık hükümeti kurarak tekrar Başbakanlık görevine dönmüştür. Bu süreçte Demirel Başbakanlık Müsteşarlığı'na Turgut Özal'ı getirmiştir.

219 Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı (1977-1978)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 304.

Onun döneminde 24 Ocak 1980 tarihinde yeni ekonomik kararlar alınmış, Dünya Bankası ve IMF'nin istediği program uygulanmıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçilmiş dolarda devalüasyon yapılmış ve birçok temel ihtiyaç maddesine yüksek oranlarda zam gelmiştir. Buna karşılık ücretlerde herhangi bir değişiklik yapılmamış, grevler ertelenmiştir.²²⁰ Bu kararlar özellikle işçi sınıfının belini bükmüş, kötü olan ekonomik bunalım daha da artmıştır. Elektrikten akaryakıtta, kağıttan bakıra, ulaşımdan ilaca, ekmekten süte bütün temel ihtiyaçlara yüksek oranlarda zamlar yapılmıştır.²²¹ Diğer yandan ülkedeki siyasal şiddetin dozu iyice artmış eski Başbakan Nihat Erim 19 Temmuz 1980 tarihinde, DİSK genel başkanlığı yapmış ve zamanın Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler de Erim'den üç gün sonra öldürülmüştür.²²²

2.21. 12 Eylül 1980 Darbesi

Nisan 1980'de Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi sona ermiştir. Ardından mecliste uzun bir süre Cumhurbaşkanı seçilememiş, partiler herhangi bir isim üzerinde anlaşamamıştır. Adalet Partisi'nin adayı Saadettin Bilgiç, CHP'nin adayı ise 12 Mart komutanlarından Orgeneral Muhsin Batur olmuştur.²²³ Aylarca süren oylamalardan herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Ordu ülkede olup biten gelişmelerden ve siyasilerin uzlaşmaz tavırından rahatsızdır. Darbe konusunda kararı vermiş, müdahalenin adını "Bayrak Harekatı" koymuştur. Planlı bir şekilde hazırlanan bu hareket daha önceki tarihlerde düşünülse de 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilmiştir. O gün sabah saat 04:00'da radyodan ilk olarak İstiklal Marşı ardından Harbiye Marşı çaldıktan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareye el koyduğu okunmuştur.²²⁴ Yapılan müdahale başarılı bir şekilde ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan emir komuta zinciri içerisinde yapılmıştır.

Darbenin liderleri Milli Güvenlik Konseyi adı altında Genelkurmay Başkanı ile beraber kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşmuştur. Darbe sonrası yapılan ilk bildiri de ülkenin içinde bulunduğu kötü durum tasvir edildikten sonra vatandaşların can ve mal güvenliklerinin kalmadığı belirtilmiş, milli birlik ve beraberlik vurgusu yapılmıştır.²²⁵

220 M. Sönmez, **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası**, İstanbul, Belge Yayınları, 1980, s. 88.

221 Arslan Başer Kafaoğlu, **24 Ocak Uygulamaları ve Bazı Gerçekler**, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 1981, s. 11-13.

222 "Nihat Erim Öldürüldü", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1980, s. 1.

223 Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, İstanbul, Karacan Yayınları, 1984, s. 22.

224 Hasan Cemal, **Tank Sesiyle Uyanmak**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 22.

225 **Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen Kanunlar, Yayınlanan Bildiri ve Kararlar ile Önemli Mevzuat**, Haz. İlhan Gülsün, 1. cilt., Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1981, s. 241.

Darbe sonrasında parlamento ve hükümet feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. DİSK ve MİSK gibi sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç bütün derneklerin faaliyetleri askıya alınmıştır.²²⁶ Siyasi liderlerden Demirel ve Ecevit Gelibolu Hamzaköy'e, Erbakan ve darbeden üç gün sonra teslim olan Alparslan Türkeş ise İzmir Uzunada'daki askeri tesislere götürülmüştür.²²⁷

Milli Güvenlik Konseyi tarafından illerdeki sıkıyönetim komutanlıklarına Orgeneral ve Korgeneraller arasından çeşitli atamalar yapılmıştır. Yasama ve yürütme yetkisi Milli Güvenlik Konseyi'nin elindedir. Konsey, Devlet ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, üyeleri Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşmaktadır.²²⁸ Cunta yeni bir bakanlar kurulu oluşturma çabası içine girmiş, Başbakanlık için emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu üzerinde karar kılmıştır.

12 Eylül darbesi ile beraber temel hak ve özgürlükler kısıtlanmış, birçok kişi tutuklanmış ve göz altına alınmıştır. İdam cezası verilenlerden elli kişi asılmış, vatandaşlıktan çıkarılmalar artmış, binlerce dernek kapatılmış ve birçok film ve kitap yasaklanarak imha edilmiştir. Bunların yanında basına sansür uygulanmış, birçok gazeteci cezaevine girmiş, öğretmen, hakim ve akademisyenlerin işine son verilmiştir.

2.22. Anayasa ve Seçimler

Milli Güvenlik Konseyi darbeden sonra hızlıca çeşitli kanunlar çıkartmaya başlamış ve yeni anayasa yapma hazırlıklarına başlamıştır. İlk olarak Milli Güvenlik Konseyi ve danışma meclisinin bir araya gelmesiyle kurucu meclis oluşmuştur. Hazırlanan anayasa taslağı Konseyin onayından geçtikten sonra propaganda çalışmaları başlamıştır. Bu süreçte cunta, Anayasanın kabul edilmesi için halkı ikna etmeye çalışmıştır. Devlet Başkanı Kenan Evren radyo ve televizyondan yaptığı konuşmalarda yeni Anayasaya bizzat kefil olduğunu söylemiş, anayasanın geçmeme ihtimaline karşı 12 Eylül öncesi karmaşık dönemlere dönülme tehlikesinin olduğunu ima etmiştir.²²⁹ Sonuçta 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulan anayasa % 91 gibi büyük bir oranla kabul edilmiştir. Bu sonuçla aynı zamanda Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

226 Gülsün, a.g.e., s. 241-247.

227 Kemal Anadol, **12 Eylül Günleri**, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1987, s. 28.

228 "Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete (Mükerrer)**, 12 Aralık 1980, Sayı: 17188. s. 1.

229 Baskın Oran, **Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s. 110.

1983 yılında cumta yönetiminin sonuna gelinmiştir. Ordu, yapılabilecek genel seçimler öncesinde kendi isteğine göre milletvekilliği adaylıklarını rıza göstermiş ve seçime sadece üç partinin katılmasına müsaade etmiştir. Bu partiler başında emekli orgeneral Turgut Sunalp'ın olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Necdet Calp liderliğindeki Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'dir (ANAP). Toplamda MDP'den 74, ANAP'tan 81, HP'den ise 89 aday askerden veto yemiştir.²³⁰ Bu üç partinin yanısıra bağımsız aday başvurularında Cumhuriyet tarihinin rekoru kırılmış, 482 kişi bağımsız milletvekilliği için adaylık başvurusunda bulunmuş fakat yüzde 90'ı veto edilmiştir.²³¹ Seçim yaklaştıkça ordu tarafını belli etmiştir. 4 Kasım 1983 günü Kenan Evren halka yaptığı açıklamada "Milli Güvenlik Konseyi'nin üç senelik icraatından memnunsanız bu icraatı devam ettirecek ve memleketi bir daha kargaşa ortamına sürüklemeyecek bir yönetimi işbaşına getireceğinize inanıyorum" diyerek Turgut Sunalp'ı desteklediğini açıkça belli etmiştir.²³² Fakat seçim sonucunda beklenenin aksine Turgut Özal'ın partisi tek başına iktidar olacak kadar oy alarak birinci olmuştur.

2.23. Üç Müdahale Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

1950'de tek başına iktidara gelen Demokrat Parti iktidarının son yıllarında muhalefete dönük sert davranmıştır. Otoriter ve baskıcı yönetim karşısında her kesimden tepki oluşmuştur. Ekonomide iktidarının ilk yıllarında çeşitli etkenlerin bir araya gelmesiyle oluşan olumlu hava 1954'ten itibaren tersine dönmüştür. Bazı gıdalar ithal bile edilememeye başlamıştır. Yapılan Bütçe açığı gün geçtikçe artmaktadır. Diğer yandan son zaman kurduğu "Vatan Cephesi" ocaklarıyla toplum ayırışmıştır. Bütün bunlar orduyu harekete geçiren sebeplerdendir.

ABD'nin 27 Mayıs'ta herhangi bir müdahalesinin olup olmadığı net değildir. Kimi yazarlar Amerika'nın bir darbe beklediğini fakat gelecek darbenin ne tür bir eğilimi olacağını tam olarak bilemediği için olayları uzaktan izlediğini söylemektedir. Aynı zamanda ABD, Demokrat Parti'nin ihtiyacı olduğu anda kredileri kesmiş, rejimin zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durum Menderes'in yüzünü Moskova'ya çevirmesine sebep olmuştur. Fakat ABD bu durumu hoş karşılamamıştır.

Askerler yaptıkları darbe ile hem ordunun konumunu güçlendirmiştir. 27 Mayıs darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ilk darbedir. Darbe yapımcıların herhangi planı hatta ilk etapta lideri bile yoktur. Ordunun olmazsa olmaz özelliklerinden hiyerarşiye bağlı bir darbe de-

230 Yavuz Donat, **Buyruklu Demokrasi (1980-1983)**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 423-424.

231 Yalçın Doğan, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1985, s. 396.

232 Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 443.

ğildir. Ayrıca ordu, iktidarı sivil bir yönetime teslim edinceye kadar ortak bir görüş birliğine varmakta zorlanmıştır.

12 Mart öncesi Türkiye’de sağ sol ayrımı oluşmaya başlamıştır. 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi, 1970’de ise Milli Nizam Partisi kurulmuştur. Halihazırda devam eden AP ve CHP karşıtlığına yenileri eklenmiştir. Siyasi arenadaki ideolojik farklılıklar ve rekabet topluma yansımıştır. Diğer yandan ekonomik anlamda özellikle toprak sahibi çiftçi kesime ait problemler mevcuttur. Sendikaların toplu protesto yürüyüşler tertip etmesi sanayi burjuvazisini ürkütmüştür. Ülkede gerçekleşen bu gelişmeler ordu için müdahaleye zemin oluşturmuştur. Aynı zamanda bu yıllarda Türkiye’de anti-Amerikancı bir eğilim vardır. Örneğin ODTÜ’de 1969 yılında ABD Büyükelçisinin arabası yakılmış, aynı tarihlerde Amerikan altıncı filosu İstanbul Taksim’de protesto edilmiştir. Ankara’nın Kıbrıs konusunda Arap dünyasının Türkiye’nin yanında yer almasını sağlamak adına Ortadoğu’ya Amerikan askerlerinin gönderilmesinde Türkiye’deki üslerin kullanılmayacağını açıklaması ABD’nin hoşuna gitmemiştir. Son olarak dönemin dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in 12 Mart’ta CIA’in etkisi vardır söylemi ABD’nin etkisini düşündürmektedir.

Sonuçta 12 Mart’ta ordu, tarafsız gördüğü bir kişi üzerinden iktidarı yönetmeye çalışmıştır. Yapılan düzenlemelerle ordunun yetkileri güçlendirilmiş, askeri yargı sivil yargıya nazaran daha etkili hale gelmiş ve sıkı yönetim olayı basitleştirilmiştir. Ordu, yürütme üzerinde daha etkili bir konuma gelmiştir.

Son olarak 12 Eylül 1980 darbesinde Türk Silahlı Kuvvetleri darbeyi meşrulaştırmak adına toplumdaki siyasetteki ve toplumda yaşanan siyasal gerginlik ile ekonominin kötü oluşunu kullanmıştır. Zira 12 Eylül öncesi ideolojik kamplaşmalar toplumun birçok kesimine yansımıştır. Üniversiteler, öğretmenler ve emniyet bunun içerisinde yer almaktadır. 12 Eylül’de ABD’nin etkisi hala sıcak bir tartışmadır. Zira dönemin ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Danışmanı Paul Henze darbenin hemen akabinde bir telefon almış ve telefondaki ses “your boys have done it.” (seninkiler nihayet yaptı) ifadesini kullanmıştır.²³³ Bu olay yıllarca tartışılmış hatta Paul Henze bu diyalogu sonradan yalanlamıştır. Yine darbeden önce ABD’yi ziyaret eden ve 10 Eylül günü Türkiye’ye dönen dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya’nın son koordine için orada bulunduğu belirtilmektedir.²³⁴

12 Eylül’ün ABD’yi rahatlattığı konusunda kuşku yoktur zira 1979’da Afganistan’ın Sovyetler tarafından işgali ve yine aynı yıl yaşanan İran

²³³ Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, s. 286.

²³⁴ Ferruh Sezgin, Sistem’in İntikamı: Bir 12 Eylül İncelemesi, Ankara, Yeni Düşünce Yayınları, 1990, s.77.

İslam Devrimi Batı'yı tedirgin etmiştir. 1974 Kıbrıs Harekati'ndan sonra Batı'ya karşı tavır alarak NATO'nun askeri kanadından çekilen Yunanistan 1976 yılında tekrar dönmek istemiş, fakat Türkiye Ege'deki komuta kontrol alanlarının yeniden belirlenmesi hususunda ısrarcı bir tutum içerisinde girerek bu isteği kabul etmeyeceğini söylemiştir. Fakat ABD bölgede etkisini kaybetmek istemediği için 12 Eylül darbesinden kısa bir süre sonra Kenan Evren ile görüşen dönemin NATO Avrupa Kuvvetler Başkomutanı Bernard Rogers Türkiye'den istediğini almıştır. Rogers ile Evren Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönme konusunda sözlü olarak anlaşmışlardır. Bu görüşmenin 12 Eylül'den hemen sonra olması ve yıllarca ikna edilemeyen Demirel ve Ecevit'ten sonra Kenan Evren'in ikna olması darbe ile ABD ilişkisini düşündürmektedir.²³⁵

Karar mekanizması az kişiden sonuç olarak 12 Eylül darbesi 27 Mayıs darbesine göre daha profesyonel bir müdahaledir. oluşturulmuştur. Bu şekilde hızlı ve etkili kararlar alabilmiştir. 1960'taki gibi ordu içinde herhangi bir ayrışma mevcut değildir ve sıkı bir hiyerarşi gözetilmiştir. Nihayetinde Ordu, 27 Mayıs ve 12 Mart müdahalelerinden dersler çıkarmıştır.

235 İlhan Uzgel, "1980-1990 ABD ve NATO'yla İlişkiler," Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 40-43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN ÇIKARTTIĞI BAZI KANUNLAR VE YENİ ANAYASA

3.1. Milli Güvenlik Konseyi İçtüzüğü

1980 darbesi emir komuta zinciri içerisinde üst rütbelilerin kontrolünde yapılmıştır. Darbe gerçekleşikten sonra müdahaleyi yapan komutanlar “MilliGüvenlik Konseyi” adı altında toplanarak yasama ve yürütme gücünü elinde tutmuştur. Bu yetki TBMM Başkanlık Divanının oluştuğu 6 Aralık 1983’ kadar sürmüştür.

Milli Güvenlik Konseyi 25 Eylül 1980 tarihinde yasama görevlerine ait bir içtüzük kabul etmiştir. On iki bölümden oluşan içtüzüğün birinci bölümü konseyin kimlerden oluştuğunu ikinci bölüm genel sekreterlik makamının görevlerini saymaktadır.²³⁶ Üçüncü bölüm ise ihtisas komisyonları ile alakalıdır.

İçtüzüğün 5. maddesi “*Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterinin lüzum gördüğü hallerde, kanun tasarı ve teklifleri ile diğer konular üzerinde inceleme ve araştırma yapılması için yeteri kadar uzman kamu personelden oluşan ihtisas komisyonları kurabileceğini*” belirtmektedir.²³⁷ “Kanunların yapımı ve oylama” ile ilgili olan kısım içtüzüğün beşinci bölümünü oluşturmaktadır. İçtüzüğe göre kanun teklif etmeye Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin ve Bakanlar Kurulu’nun yetkilidir. İçtüzüğün altıncı bölümü bütçe ile ilgilidir. Bütçe kanun tasarıları konseyin onayından geçtikten sonra karara bağlanmaktadır. Bu konuyla ilgili 15. maddenin ilk fıkrasında “*genel ve katma bütçe kanun tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren rapor, mali yılbaşından en az üç ay önce Bakanlar Kurulu tarafından Milli Güvenlik Konseyine sunulur*” demektedir.²³⁸

İçtüzüğün sekizinci bölümü “hükümet programının onaylanması” ile ilgili bölümdür. Milli Güvenlik Konseyi en üst merci olarak hükümet programını onay makamını oluşturmaktadır. İçtüzüğün 18. maddesi “*hükümet programının, Milli Güvenlik Konseyi’nde okunmasını izleyen*

236 “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü’nün Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında,” *Resmi Gazete*, 3 Mart 1981, Sayı: 17268, s. 1; ayrıca bkz. *Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen Kanunlar, Yayımlanan Bildiri ve Kararlar ile Önemli Mevzuat*, Haz. İlhan Gülsün, Cilt II, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1981, s. 3.

237 *A.e.*, s. 1.

238 *A.e.*, s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, *a.g.e.*, Cilt II, s. 4.

birleşimde program üzerinde görüşme açılır ve görüşmeler sonunda hükümete güven bildirilir ifadesi yer almaktadır.”²³⁹

Milli Güvenlik Konseyi denetim alanında en üst konumdadır. İçtüzüğün 18. maddesinin birinci fıkrasında, “*Milli Güvenlik Konseyi Başbakan ve bakanları her zaman denetleyebilir, yazılı veya sözlü bilgi isteyebilir*” ibaresi mevcuttur.²⁴⁰ Ordu, hükümet üzerinde hakimiyetini elinden bırakmak istememiş, kendisini her yönden sorumsuz kılmıştır. Bu şekilde bir maddeyle zaten bilinen konumunu kanunla güvence altına almaktadır. Ayrıca cunta yönetimi bakanlar üzerinde denetim sahibidir. İçtüzüğün onuncu bölümü konseyin bakanlar hakkında soruşturma açma yetkisi vermektedir. 20. maddenin ilk fıkrasında “*Bakanlar Kurulu üyelerinden birinin bakanlık görevine başlamadan önce veya bu görevinin devamı esnasında göreviyle ilgili veya kişisel suçlarından ötürü soruşturma ve kovuşturma açılması Milli Güvenlik Konseyi’nin kararına bağlıdır*” kararı vardır.²⁴¹ Bu şekilde bakanların rahat ve objektif bir şekilde çalışması mümkün olmadığı gibi konseyin güdümünde olmaktan başka bir iş yapmamışlardır.

3.2. Değiştirilen Anayasal Düzen

27 Ekim 1980 tarihinde çıkarılan “Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun’un” üçüncü maddesi, “*Milli Güvenlik Konseyi’nce kabul edilerek yayımlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların Anayasaya aykırılığı iddiası ileri sürülemez*”²⁴² demektedir, aynı kanunun dördüncü maddesinde, “*Milli Güvenlik Konseyi’nin bildiri ve kararlarında yer alan ve yer alacak olan hükümlerle 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkarılan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin ve üçlü kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptali istemi ileri sürülemez*” ibaresi yer almaktadır.²⁴³ Beşinci maddede, “*12 Eylül 1980 tarihinden sonra, bakanlar ile bakanların yetki verdiği görevlilerce kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların yürütülmesinin durdurulması istemi ileri sürülemez*” yazmaktadır.²⁴⁴ Son olarak altıncı madde “*Milli Güvenlik Konseyi’nin bildiri ve kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle Konseyce kabul edilerek yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların 9 temmuz 1961 tarihli Anayasahükümlerine uymayanları Anayasa değişikliği olarak ve yürürlükteki kanunlara uymayanları da kanundeğişikliği olarak yayımlandıkları tarih-*

239 “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü’nün Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, a.g.e., s. 3; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt II, s. 5.

240 A.e.,

241 A.e.,

242 Resmi Gazete, *Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*, 28 Ekim 1980, Sayı: 17145, s. 1.

243 A.e.,

244 A.e.,

te veya metinlerinde gösterilen tarihlerde yürürlüğe girer.” ifadesi yer almaktadır.²⁴⁵

Maddelerden anlaşılacağı üzere Milli Güvenlik Konseyi'nin yayımladığı ve yayımlayacağı her türlü kanun, bildiri ve kararları hakkında anayasaya aykırılık iddiası ileri sürme yolu baştan tıkanmış, iptal ve yürütme durdurma isteminin yolu aynı şekilde engellenmiştir. Konsey güdümünde kurulan hükümet üyelerinin yetkiverdiği kimselerin yaptığı işlere herhangi bir itiraz hakkı tanınmamıştır. Bu şekilde demokratik hak olan itiraz etme hakkı kesin bir şekilde baştan reddedilmektedir.

3.3. Yeni Kanunlar ve Değişiklikler

İlk olarak ordunun ordunun devlet işleyişi içerisinde etkisini artıran 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu üzerinde durulacaktır. Bu kanun 12 Eylül yönetimi içerisinde değişik zaman dilimlerinde birçok defa değişiklikten geçmiştir. Ardından kronolojik olarak ilk defa çıkarılmış veya değişikliğe uğramış kanunlar ve yine zaman zaman sıkıyönetim kanununda yapılan diğer değişiklikler incelenerek Türk siyasi tarihinde neye sebep oldukları, nasıl yasaklar konulduğu ve bu bağlamda ordunun idare düşüncesi gösterilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda Yapılan İlk Değişiklikler

12 Eylül darbesi gerçekleşikten bir hafta sonra ülkede değiştirilen ilk kanun “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu” olmuştur. 12 Mart Muhtırası'ndan iki ay sonra 13 Mayıs 1971'de kabul edilen ve iki gün sonrasında Resmi Gazete'de yayımlanan 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu, ordunun Türkiye'de görev ve yetkisini artıran, sıkıyönetim zamanlarında orduya ülke idaresinde tam yetki veren bir düzenlemedir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra bu kanun üzerinde defalarca değişiklik yapılmıştır.

Sıkıyönetim, savaş hali veya savaşı gerektirecek bir durum baş göstermesi, ayaklanma olması, vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemleri bir kalkışmaolduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebepleri ile milli varlığın müdafaa ve himayesi için fevkalade tedbirlerin alındığı bir idare sistemidir.²⁴⁶ Sıkıyönetim zamanlarında temel hak ve hürriyetler kısmen veya tamamen durdurulmakta, kanun hükmünde kararname çıkarılmakta ve kolluk yetkileri askeri makamlara geçmektedir. Diğer deyişle sıkıyönetim başlı başına olağandışı bir durumdur ve bu olağandışı durumda tam yetki sahibi olan kişi bölgesinde idareyi elinde

²⁴⁵ “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”, a.g.e., s. 1.

²⁴⁶ Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstihlalar*, İstanbul, Yenilik basımevi, 1973, s. 374.

tutan sıkıyönetim komutanıdır. Sıkıyönetim komutanları ise Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapmaktadır.

19 Eylül 1980 tarihinde 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun bazı hükümleri değiştirilmiş veya mevcut maddelere eklemeler yapılmıştır. Kanunun yürütülmesi ile ilgili halihazırda oldukça etkili olan ikinci maddesine ek bir fıkra eklenmiştir. Ek fıkra şu şekildedir:

“Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri, ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.”²⁴⁷

Bu düzenleme ile sıkıyönetim bölgesinde bulunan herhangi bir kamu personelinin geleceği, komutayı elinde bulunduran subayın iki dudağı arasında kalmaktadır. Görevli komutan alacağı karar ile akademisyen, bürokrat veya herhangi bir kamu çalışanının işine son verilmesini isteyebilir. İlgili kişinin çalıştığı kurum bu emri ivedi bir şekilde yerine getirmekle mesul tutulmaktadır. Böylelikle sıkıyönetim komutanı kendisine göre zararlı gördüğü bir kişinin çalışma hakkını doğrudan elinden alabilmektedir.

Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan düzenlemeler sıkıyönetim komutanına istediğinde kullanması için bazı yetkiler vermiştir. Bunun için yine aynı tarihte mevcut kanun üzerinde görev ve yetkiler bölümünde genişletme yapılmıştır. Örneğin 13 Mayıs 1971 yılında kabul edilen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. maddesinin (c) bendi 12 Eylül'den sonra değişikliğe uğramıştır. Kanunun (c) bendi ilk çıkarıldığında şu şekildedir:

“Söz, yazı resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf ve sair mersuleleri kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayımların basın ve yayımını kayıtlamak ve bunlar üzerine sansür koymak veya sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak; sıkıyönetim komutanlığınca basılması veya neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş gibi bilcümle matbu evrakı basan matbaaları kapatmak;”²⁴⁸

19 Eylül 1980 tarihinde 3. maddenin (c) bendi şu şekilde değişmiştir:

“Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup ve sair mersuleleri kontrol etmek, gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla sayıda bulundurulmasını veya taşınmasını veya Sıkıyönetim bölgesine

247 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun,” **Resmi Gazete**, 21 Eylül 1980, Sayı: 17112, s. 1; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt I, s. 19.

248 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” **Resmi Gazete**, 15 Mayıs 1971, Sayı: 13837, s. 1.

sokulmasını yasaklamak veya sansür koymak; Sıkıyönetim Komutanlığı'nca basımı, yayımı ve dağıtılması yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş, bildiri, pankart, plak, bant gibi bilcümle evrakı, yayın ve haberleşme araçlarını toplatmak, bunları basan matbaaları, plak ve bant yapım yerlerini kapatmak."²⁴⁹

Yapılan değişiklikle gazete, kitap, dergi gibi yayımların üzerinde tam hakimiyet kurulmak istenmiştir. Kanun maddesinin bendine baktığımızda basın özgürlüğünün işareti olan gazete, kitap ve dergi gibi her türlü neşriyat, sıkıyönetim bölgesinde istenildiği takdirde kişinin üzerinde birden fazla bulundurulamayacaktır. 12 Eylül yönetimi kendi yetkisini artırırken bir o kadar temel özgürlüğü kısıtlamıştır. Herhangi bir sebebe dayanmaksızın asker tarafından zararlı görülen bir yayının kişinin üzerinde iki tane dahi bulundurulması yasaklanmıştır. 1971 yılındaki yasaalarda böyle bir ifade bulunmazken yasağın kapsamı genişletilmiştir. Daha önce yine aynı bendin devamında sıkıyönetim komutanına bildiri, pankart, plak ve bant gibi evrakları toplatma yetkisi verilmiştir. Fakat 1971'deki ifade sadece kitap, dergi, gazete, broşür ve afiş gibi materyalleri kapsarken, 12 Eylül yönetimi bunların olmasını yeterli görmeyerek, açık bildiri, pankart, plak ve bant gibi materyalleri de eklemiştir. Böylece yasakların hacmi daha da genişlemiştir.

Bir başka değişiklik kanunun 3. maddesinin (f) bendinde yapılmıştır. 1971 yılında ifade şu şekildedir:

*"Grev, lokavt yetkilerinin kullanılmasını süreli olarak durdurmak veya izne bağlamak; işgal, fiili durum, boykot ve iş yavaşlatılması gibi hareketleri yasaklamak, önlemek veya önleyici tedbirleri almak;"*²⁵⁰

12 Eylül yönetimi bu bendi şu şekilde değiştirmiştir:

*"Grev, lokavt yetkilerinin kullanılmasını, irade beyanı, referandum, gibi sendikal faaliyetleri sürekli olarak durdurmak veya izine bağlamak; tahrip, yağma, işgal, fiili durum, boykot, iş yavaşlatılması, çalışma özgürlüğünün kısıtlanması ve işyerlerinin kapatılması gibi hareketleri yasaklamak, önlemek veya önleyici tedbirleri almak;"*²⁵¹

Yapılan değişiklikle mevcut bent genişletilerek sıkıyönetim komutanına sadece grev veya lokavt gibi hakları engellemek değil, demokratik düzenin bir parçası olan irade beyanı ve referandum gibi özgürlükleri de durdurma yetkileri verilmiştir. Yine aynı kanunun (g) bendi ilk çıkarıldığı zaman şu ifadeyi kapsamaktaydı:

249 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Ekleneğine Dair Kanun," a.g.e., s. 1-2; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 19.

250 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu," a.g.e., s. 1.

251 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Ekleneğine Dair Kanun," a.g.e., s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 19.

*“Kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izne bağlamak; yeni dernek kuruluşlarını izne bağlamak;”*²⁵²

Aynı bendin 12 Eylül 1980 sonrasında değişen hali şöyledir:

*“Kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, izine bağlamak, yapılacağı kapalı ve açık yerleri tayin ve tahsis etmek, izine bağladığı her türlü toplantıyı kontrol altında tutmak veya izlemek, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izne bağlamak; yeni dernek kuruluşlarını izine bağlamak;”*²⁵³

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri zaten izne bağlıyken ilave olarak bu hakların istenilen her yerde yapılamayacağı, sadece sıkıyönetim komutanlığının belirlediği yerlerde yapılabileceği ve aynı zamanda yapılacak toplantı veya yürüyüşün göz hapsinde tutulabileceği vurgulanmaktadır.

Kanun maddesinin değişen bir başka bendi ise (i) bendidir. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra oluşturulan bend şu şekildedir:

*“Gazino, kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar, diskotek, taverna, dansing ve emsali gibi eğlence yerleri ile kulüp vesair oyun salonlarını kontrol etmek, kapatmak veya bunların açılma ve kapanma zamanlarını tayin etmek ve sınırlamak;”*²⁵⁴

1980 yılında şu haliyle değişmiştir:

*“Lokanta, lokal, gazino, kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar, diskotek, taverna, dansing ve benzeri eğlence yerleri ile kulüp vesair oyun salonlarını, otel, motel, kamping ve bunlara benzer yerleri kontrol etmek, kapatmak veya bunların açılma ve kapanma zamanlarını tayin etmek ve sınırlamak;”*²⁵⁵

Yapılan değişiklikle insanların toplu halde bir araya geldiği ve beraberinde eğlendiği veya günlük yaşantısını devam ettirdiği mekanları kontrol etme yetkisi sıkıyönetim komutanının eline geçmiştir. 12 Eylül yönetimi lokanta gibi daha önceki maddede yer almayan bir yeri dahi tehlikeli görebilmekte, insanların barınma ihtiyacı için kullandığı otel gibi mekanları gerektiğinde kapatabilmekte ve bütün bu yerlerin çalışma saatlerini ayarlayabilmektedir.

252 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” a.g.e., s. 1.

253 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Ekleneğine Dair Kanun,” a.g.e., s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 20.

254 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” a.g.e., s. 2.

255 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Ekleneğine Dair Kanun,” a.g.e., s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 20.

Sıkıyönetim Kanunu'nun yine 3. maddesinin (m) bendi 1971 yılında şu şekildedir:

*“Lüzumu halinde sıkıyönetim bölgesindeki hazine, özel idare, ve belediyelere ait bina, araç ve personelden yararlanmak;”*²⁵⁶

12 Eylül 1980'den sonra bent şu hali almıştır:

*“Sıkıyönetim bölgesindeki her türlü kamu ve özel kuruluşlara gerekli tedbirleri aldirmek; lüzumu halinde sıkıyönetim bölgesindeki hazine, kamu iktisadi teşebbüsleri, teşekkülleri, ve müesseseleri ile özel idare, belediye ve bankalara ait bina, araç ve personelden yararlanmak;”*²⁵⁷

Bundan böyle sıkıyönetim komutanının emri altına sadece devlete ait kurumlar değil bankalar da girmektedir.

Sıkıyönetim Kanunu'nda bu şekilde mevcut mevzuat üzerinde değişiklik yapıldığı gibi birçok ekleme de gerçekleştirilmiştir. Örneğin 19 Eylül 1980 tarihinde yapılan eklemelerden biri kanunun 3. maddesinin (o) bendidir:

*“Temel, orta ve yükseköğretim kurumlarında geçici olarak öğretim ve eğitime ara vermek veya yetkili kişi ve bu kurumların yetkili kurullarınca geçici veya sürekli olarak eğitime ara verilmesi kararlarını kaldırmak veya kısaltmak;”*²⁵⁸

Bu düzenleme ile sıkıyönetim komutanı bulunduğu yerde ilköğretim, ortaöğretim ve varsa yükseköğretim kurumlarını istediği zaman kapatma yetkisine sahip olmaktadır. Ordu en temel hak olan eğitim öğretim hakkını engelleme gücüne sahip olmuştur.

Bir diğer ek bent (p) bendidir:

*“Sıkıyönetim bölgesi içinde bulunmaları sakıncalı görülerek; sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarılan öğrencilerin, geçici veya devamlı olarak okudukları eğitim ve öğretim kurumlarından ilişkilerini kestirmek, bu amaçla ilgililere anılan kurumların özel mevzuat hükümlerini uygulatmak;”*²⁵⁹

Ordunun öğrencileri ne derece tehlikeli görebildiğini anlamak açısından bu ek bent yeterlidir. Asker neden olmaksızın herhangi bir öğrenciyi sakıncalı görebildiği gibi bu öğrencilerin eğitim ve öğretim hakkını geçici olarak veya tamamen durdurabilmektedir. Böylece 12 Eylül darbesi öğrencilere karşı durmuş, onların özgür düşüncelerini ve hareket etmelerini kısıtlamak istemiştir.

256 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” a.g.e., s. 2.

257 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun,” a.g.e., s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 20.

258 A.e.,

259 A.e.,

Sıkıyönetim Kanunu'nun 4. maddesi güvenlik güçlerinin silah kullanma yetkisi ile ilgilidir. 1971 tarihindeki maddede genel olarak "sıkıyönetim komutanlığı emrindeki asker, polis ve jandarmanın kanunlar dahilinde silah kullanma yetkisine haiz olduğu belirtilmekte, gereken hallerde tek olanların kendi başlarına, toplu olanların ise amirlerinin izniyle silah kullanabileceği" ifade edilmektedir.²⁶⁰ 19 Eylül 1980 tarihinde yapılan değişiklikler içerisinde bu madde değişmiştir. Kanun maddesinin ikinci fıkrasında şu ifade yazılmıştır:

*"Silah kullanma yetkisine sahip güvenlik kuvvetlerinin "teslim ol" emrine itaat edilmemesi veya silahla mukabeleye yeltenilmesi veya güvenlik kuvvetlerinin meşru müdafaa durumuna düşmeleri halinde görevli güvenlik kuvvetleri mensupları doğrudan ve duraksamadan hedefe ateş edebilirler."*²⁶¹

Burada söz konusu olan silahlı güç kullanma tekeli ve yetkisinin sınırsız genişletilmesidir. Güvenlik güçlerine her türlü durumda tam yetki verilmesi halkı korku devleti içinde yaşamaya itmektedir. Meşru müdafaa anlaşılabilirken, teslim ol emrine uyulmaması veya silahla mukabele olmaksızın sadece yeltenilmesi durumunda "hedefe duraksamadan ateş edilmesi" bireyin yaşam hakkının kaybolduğu bir durumdur. Kaldı ki darbe yönetiminin olduğu bir ülkede neyin meşru müdafaa olduğu veya karşı tarafın gerçekten mukabele edip etmediği hususu tartışmaya açıktır. Bu ifadeden anlayacağımız kolluk kuvvetlerinin sıkıyönetim zamanında sahip oldukları silah gücünü şartlar oluştuğu zaman keyfi bir şekilde kullanabilme kudretine sahip olmasıdır. Dikkat çeken bir başka nokta "amirin izniyle" ifadesinin değişiklikte yer almamasıdır. Aynı maddenin 4. fıkrasının son ifadesinde ise söz konusu silah kullanan personelin "haklarındaki soruşturma işleminin tutuksuz yapılacağı" da vurgulanmaktadır.²⁶² Böylece kolluk kuvvetlerinin kolay silah kullanma yetkisinin yanında haklarında olası bir soruşturma sürecinde herhangi bir tutuklamanın olmayacağı silah kullanana verilen bir kolaylıktır.

Bir diğer değişiklik 13. maddede olmuştur. "Sıkıyönetim ilanını gerektiren hallere bağlı eylemler" bölümünün sonuna ek bir fıkra eklenmiştir. Fıkra şu şekildedir:

*"Sıkıyönetim komutanının suç dosyasını gönderdiği Cumhuriyet savcıları, Askeri savcılar ile askeri ve adliye mahkemeleri görevsizlik ve yetkisizlik kararları veremezler."*²⁶³

260 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu," a.g.e., s. 2.

261 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Ekleneğine Dair Kanun," a.g.e., s. 3; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 21.

262 A.e.,

263 A.e.,

Böylece sıkıyönetim komutanı bulunduğu bölgede aldığı karara itiraz edilemeyen bir güç haline gelmiştir. Görevli komutan herhangi bir kişi hakkında suçlu olduğu kanaatine vardığı zaman artık o kişi için geri dönülmez bir yola girilmiş olmaktadır.

Kanunun “suçlar ve cezalar” bölümünü içeren 16. maddesinde bazı suçlara verilen cezalar 12 artırılmıştır. Örneğin *sıkıyönetim bölgelerinde emirleri dinlemeyip aykırı hareket edenler 1971 yılındaki kanuna göre bir aydan altı aya kadar cezalandırılırken*,²⁶⁴ 1980 yılındaki değişiklikle bu durum *üç aydan bir yıla* olarak değiştirilmiştir.²⁶⁵ Yine sıkıyönetim bölgesinde telaş doğuracak şekilde asılsız ve mübalağalı haber yapan veya nakledenlere *altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ve beşyüz liradan beşbin liraya kadar para cezası verilirken*,²⁶⁶ 1980 darbesinden sonra hapis cezası aynı kalmakla beraber *en az beşbin lira para cezasına* yükseltilmiştir.²⁶⁷ Son olarak aynı maddede “sıkıyönetim bölgesinden çıkarılanlar veya bölge içinde yerleşmesi yasaklananlar”, izinsiz şekilde mevcut bölgeye girerse eskiden *bir aydan üç aya kadar ve tekrarında da iki aydan altı aya kadar cezalandırılırken*,²⁶⁸ yeni değişiklikle bu durum *birincisinde iki aydan dört aya, tekrarında ise dört aydan bir yıla kadar hapis cezasına* çıkartılmıştır.²⁶⁹ Askeri yönetim hem para hem de hapis cezalarını artırarak özgürlüğü kısıtlayıcı başka bir korku havası oluşturmuştur. Böylece insanlar çeşitli yaptırımlarla adeta açık hava hapisanesinde yaşamakta ve düşüncelerine baştan ket vurulmaktadır.

Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan değişikliklerden bir tanesi de gözaltı süreleriyle ilgilidir. 12 Eylül öncesi mevcut Sıkıyönetim Kanunu'nda gözaltı süresi en fazla otuz güne kadardır.²⁷⁰ Fakat 7 Kasım 1980 tarihinde yapılan değişiklik ile gözaltı süresi gerektiğinde doksan güne kadar çıkarılmıştır.²⁷¹ İnsan haklarına aykırı bir şekilde değişiklik yapılarak sıkıyönetim zamanlarında otuz gün olan gözaltı süresi üç katına çıkarılmıştır. Temel hak ve hürriyetler açısından aksi ispatlanana kadar herkesin masum olduğu karinesine istinaden bir an önce hakim karşısına geçip bağımsız mahkeme tarafından yargılanması gereken bir kişi aylarca gözaltında bekletilebilecektir.

264 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” **a.g.e.**, s. 3.

265 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun,” **a.g.e.**, s. 4. ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt I, s. 23.

266 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” **a.g.e.**, s. 3.

267 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun,” **a.g.e.**, s. 4; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt I, s. 23.

268 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” **a.g.e.**, s. 3.

269 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun,” **a.g.e.**, s. 5; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt I, s. 23.

270 “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu,” **a.g.e.** s. 3.

271 “Sıkıyönetim Kanununun 15. Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,” **Resmi Gazete**, 8Kasım 1980, Sayı: 17154, s. 1; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt I, s. 70.

Bir diğer değişiklik sıkıyönetim komutanının sorumlu olduğu makamla ilgilidir. Kanunun ilk halinde sıkıyönetim komutanı Başbakanı karşı sorumludur.²⁷² 14 Kasım 1980 tarihindeki değişiklik ile bu yetki ve sorumluluk Genelkurmay Başkanı'na geçmiştir.²⁷³ Bu değişiklik önemlidir zira asker sıkıyönetim zamanlarında sivil denetimin etkisinden çıkmıştır. Sıkıyönetim komutanının her isteğini hiçbir tereddüt içerisinde kalmadan yapabileceği bir alan bırakmaktadır. Bu değişiklik ilerde 1982 Anayasası'na girecektir.

Yine bu tarihte sıkıyönetim kanununa bazı ek maddeler koyulmuştur. Bunlardan ek madde 3'e göre "*sıkıyönetim komutanlarına tanınan yetkilerin kullanılmasına ilişkin idari işlemler hakkında iptal davası açılmaz ve şahsi kusurları nedeniyle hukuki sorumlulukları ileri sürülemez*" fıkrasıdır.²⁷⁴ Buna göre sıkıyönetim komutanının dokunulmaz bir mevkiye yükseltildiğini ona verilen olağanüstü yetkilerin bu madde ile korunduğu görülmektedir. Eğer komutan yanlışlıkla ona verilen yetkiler hususunda kusur işlerse yine sorumlu kılınmayacaktır.

3.3.2. Vakıflara Müdahale

1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. maddesinin (g) bendi 19 Eylül 1980 tarihinde değişikliğe uğramıştır. Aynı bent bu sefer 12 Mart 1982 tarihinde tekrar değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik ile bendin sonuna "*resmi senetle kurulabilen vakıf ve teşekküllerin kuruluşlarını izine bağlamak, ayrıca her türlü dernek, vakıf ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izine bağlamak*" ibaresi eklenmiştir.²⁷⁵ Böylece sıkıyönetim komutanının yetkisi bir kat daha artırılarak derneklerden sonra vakıf ve teşekküllerinin açılmasının izni de kendisine verilmiştir.

3.3.3. Basına Sansür

3 Eylül 1981 tarihinde Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. maddesinin (c) bendine "*yayına yeni girecek gazete ve dergilerin çıkarılmasını izne bağlamak*" ibaresi eklenmiştir.²⁷⁶ Yapılan değişiklikle henüz yayın hayatına girmemiş olan gazete ve dergiler dahi sıkıyönetim komutanının süzgecinden geçecektir.

272 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu," **a.g.e.** s. 2.

273 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Kanuna Bir Ek ve İki Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun," **Resmi Gazete**, 15 Kasım 1980, Sayı: 17161. s. 1; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt I, s. 76.

274 **A.e.**, s. 2., ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt I, s. 77.

275 "13/5/1971 Gün ve 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun," **Resmi Gazete**, 16 Mart 1982, Sayı: 17635, s. 1; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 75.

276 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun," **Resmi Gazete**, 7 Eylül 1981, Sayı: 17451, s. 1; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, s. 1.

Bir başka değişiklik ise gözaltı süresi ile ilgilidir. Daha önceki değişiklik ile otuz gün olan gözaltı süresi doksan güne kadar çıkarılmıştı. Son değişiklikle beraber doksan gün olan gözaltı süresi bu sefer kırk beş güne indirilmiştir.²⁷⁷ Muhtemelen ordu doksan gün olan gözaltı süresinin fazlalığının farkına varmışsa da her halükarda gözaltı süresi ilk haline getirilmemiştir.

3.3.4. Yerel Yönetimde Asker İktidarı

12 Eylül yönetiminin göreve başladıktan sonra yaptığı ilk icraatlarından birisi mevcut belediye yönetimlerini feshetmesidir. Cunta, çıkarmış olduğu kanun ile halk tarafından seçilmiş belediye başkanlarını görevlerinden almıştır. Bunu yapmak için 1930 tarihli mevcut Belediye Kanunu'na geçici maddeler eklemiştir. 25 Eylül 1980 tarihinde çıkarılan ek kanunun geçici birinci maddesinde "12 Eylül 1980 tarihinden itibaren mevcut belediye meclisleri feshedilmiş ve belediye başkanları görevden alınmıştır" ifadesi yer almıştır.²⁷⁸ Yine aynı kanunun geçici üçüncü maddesinde şu ekleme eklemiştir:

*"Görevden alınan belediye başkanları yerine fiilen görevli veya emekli kamu görevlileri veya serbest meslek sahipleri veya görevden alınmış bulunan belediye başkanları arasından Sıkıyönetim Komutanlarının istemlerine uygun olarak il merkezlerinde İçişleri Bakanlığınca, il merkezi olmayan yerlerde valilerce atama yapılır ve gerektiğinde aynı usullerle değiştirilebilir."*²⁷⁹

Maddeye göre görevlerinden alınan belediye başkanlarının yerine o bölgenin sıkıyönetim komutanının isteğine göre biri atanmaktadır. Sıkıyönetim komutanı bulunduğu bölge içerisinde tek adam haline gelmiş, halkın eğilim gösterdiği kişiler göz ardı edilerek tek bir kişinin isteği ile yerel yönetim üzerinde son sözü söyleyen bir pozisyona ulaşmıştır.

Aynı maddenin üçüncü fıkrasında, "görevden alınmış belediye başkanlarının göreve iade edilmesi halinde başkanlık görevlerinin devamı süresince siyasi partilerle olan ilişkileri kesilir" ibaresi yer almaktadır.²⁸⁰ Bu şekilde eklenen bir fıkra ile demokrasinin gereği olan siyasi partilerin yerel yönetimlerde ilişkisi olamayacağı kesin bir dille bildirilmektedir. Mevcut kanun yapılan bu düzenlemelerle yetinmeyip geçici bir madde daha eklemiştir. Bu madde ise şöyledir:

"Belediye kanununun 133 ve müteakip maddelerine göre kurulmuş olan belediye birliklerini; sıkıyönetim bölgelerinde Sıkıyönetim Ko-

277 "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun," a.g.e., s. 1.

278 "3/4/1930 Tarih ve 1580 Sayılı Belediye Kanununa Ek Kanun," Resmi Gazete, 29 Eylül 1980, Sayı:17120, s. 1; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 31.

279 A.e., s. 1.

280 A.e.,

mutanları gerektiğinde feshe, faaliyetlerini durdurmaya veya seçilmiş üyelere teşekkül eden organları yerine bu organların görevlerini yapmak üzere, kamu görevlilerinden başkan atamaya ve kurullar teşkiline yetkilidirler.”²⁸¹

Önceki kanuna göre sıkıyönetim komutanının isteği üzerine belediye başkanı atanırken artık mevcut sıkıyönetim komutanı istediği takdirde belediye birliklerini ortadan kaldırmaya, durdurmaya ve gerekli gördüğü zaman kaldırdığı organın yerine istediği kişiyi atamaya yetkili kılınmıştır.

3.3.5. Sendika Tasfiyesi

12 Eylül darbesi ile beraber bütün sendika, federasyon ve konfederasyonların faaliyetleri durdurulmuştur. 10 Ekim 1980 tarihinde ise kapatılan kurumlara kayyım tayini ile ilgili bir kanun çıkarılmıştır. Kanunun 1. maddesinin ikinci fıkrasında, “faaliyeti durdurulan mesleki teşekküller, sıkıyönetim komutanlığınca, kayyım tayini için görevli mahkemeye bildirilir. Kayyım, görevini sıkıyönetim komutanlığının gözetim ve talimatı altında yerine getirir” ibaresi yer almaktadır.²⁸² Kapatılmış sendika ve federasyonlara atanan kayyumlar, mevcut sıkıyönetim komutanının emri altında onun istediği doğrultuda çalışacaktır. Bu kanunla birlikte sendikalar toplumsal hayattan silinmiştir.

3.3.6. Siyasi Parti ve Derneklerin Tasfiyesi

27 Ekim 1980 tarihinde çıkarılan bir başka kanun faaliyetleri durdurulan siyasi parti ve derneklerin mallarının idaresinin kayyumlar tarafından sağlanacağını belirtmektedir. Kanunun dördüncü maddesinde “kayyumların görevlerini sıkıyönetim komutanının gözetim ve talimatı altında yerine getireceği” vurgulanmaktadır.²⁸³ Bu kanunla beraber sıkıyönetim komutanları bütün sivil kuruluşlar üzerinde tam yetkiye sahiptir. Sendikalarla beraber siyasi partiler de askerin emri altına girmektedir.

3.3.7. Vatandaşlıktan Çıkarma

12 Eylül yönetimi 1964 tarihli Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun “vatan bağıllıkla bağdaşmayan eylemler” bölümüne ilave bentler eklemiştir. Bunlardan 25. maddeye eklenen ve daha sonra 1992 yılına kadar yürür-

281 “3/4/1930 Tarih ve 1580 Sayılı Belediye Kanununa Ek Kanun,” a.g.e., s. 2.

282 “Faaliyetleri Durdurulan Sendika, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun,” *Resmî Gazete*, 11 Ekim 1980, Sayı: 17132, s. 3; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s. 41.

283 “Faaliyetleri Durdurulan Siyasi Parti, Dernek, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun,” *Resmî Gazete*, 28 Ekim 1980, Sayı: 17145, s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt I, s.54.

lükte olan (g) bendi ile vatandaşlıktan çıkarılma şu şekilde düzenlenmiştir:

“Yurt dışında bulunup da Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış güvenliği ile kanunun suç saydığı şekilde iktisadi veya mali güvenliği aleyhinde faaliyette bulunan veya yurt içinde bu tür faaliyetlerde bulunup da her ne suretle olursa olsun yurt dışına çıkan ve hakkında Türkiye’de bu nedenle kamu davası açılmasına veya ceza kovuşturmasına veya hükmün infazına olanak bulunmayan ve gelmesi için yapılan duyuruya rağmen üç ay içinde, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde bir ay içinde yurda dönmeyenler;”²⁸⁴

Yapılan değişiklik ile ordunun suçlu saydığı bir kimse ülkeye dönmediği takdirde kolaylıkla vatandaşlıktan çıkarılabilmektedir. Bu şekilde 12 Eylül yönetimi sürecinde birçok kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

3.3.8. Bayram Adı Değiştirme

12 Eylül yönetimi ulusal bayramların adlarında da bazı değiştirmeler yapmıştır. 17 Mart 1981 tarihinde kabul edilen “bayram ve tatiller” ile ilgili kanunun 2. maddesinde şöyle bir ifade vardır:

“23 Nisan günü Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır. Bugün ana ve ilkokullar düzeyinde törenler yapılır.”²⁸⁵

Aslında o zamana kadar 23 Nisan günü doğrudan çocuklara armağan edilmiş bir bayram değildir. Başlangıçta 23 Nisan meclisin açılışından bir yıl sonra yani 23 Nisan 1921 tarihinden itibaren sadece milli bir bayram olarak kutlanmıştır. Çocuk bayramı olarak herhangi bir ibare yoktur. Kırklareli milletvekili Fuat Umay’ın başkanlığını yaptığı Hima-yey-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) de 1925’ten itibaren 23 Nisan’ı çocuk bayramı olarak kutlamış ve Umay’ın önerisiyle aynı gün olan bayramlar bir günde kutlanmaya başlanmıştır. Fakat 12 Eylül darbesinden sonra meclis lağvedildiği için milli egemenlik bayramının kutlanması mümkün değildir. Çıkarılan kanunla Ulusal Egemenlik Bayramı ile Çocuk Bayramı resmi olarak 17 Mart 1981 tarihinde birleştirilmiştir.²⁸⁶ Dolayısıyla Milli Güvenlik Konseyi kabul ettiği bu kanunla çocuklara resmi anlamda bir bayram hediye etmiştir. Bir diğer düzenleme ise Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgilidir. Aynı kanunun 2. maddesinin devamında “19 Mayıs günü Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı günüdür

284 “11/2/1964 Tarih ve 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna İki Ek Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun,” **Resmi Gazete**, 13 Şubat 1981, Sayı: 17254, s. 3; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt II, s. 19.

285 “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun,” **Resmi Gazete**, 19 Mart 1981, Sayı: 17284, s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt II, s. 81.

286 Mehmet Ö. Alkan, “23 Nisan’ın Gayri Resmî Tarihi” (En Doğru Bildiğimizden Kuşkulananmak-5), **Toplumsal Tarih**, Nisan 2011.

ifadesi” yer almaktadır.²⁸⁷ O zamana kadar 19 Mayıs günü, 20 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan “ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanuna ek kanun” ile sadece “gençlik ve spor bayramı olarak kutlanmıştır.²⁸⁸ Fakat 17 Mart 1981 günü kabul edilen kanunla bu bayramınadına “Atatürk’ü Anma” ibaresi eklenmiştir.²⁸⁹ Böylece Konsey bir başka bayramın adına daha müdahalede bulunmuştur.

3.3.9. Denetlenemeyen Ordu

1 Nisan 1981 tarihinde “Devlet Denetleme Kurulu Kurulması” hakkında kanun kabul edilmiştir. Kanuna göre kurul, “tüm kamu kuruluş ve kurumlarını, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını, her düzeydeki işçi ve işveren meslek teşekküllerini ve kamuya yararlı dernekleri” denetleme yetkisine sahiptir. Kurula Devlet Başkanı tarafından atama yapılmaktadır. Esas önemli olan nokta kanunun sonunda yer almaktadır. Son fıkrada yer alan ifadede “*silahlı kuvvetler ve yargı organları Devlet Denetleme Kurulu’nun görev alanı dışındadır*” ibaresi yer almasıdır.²⁹⁰

Bu kadar geniş bir denetleme alanı olan bir kurulun orduyu denetleyememesi ilginçtir. Bu şekilde ordu kendisini devlet içerisinde özerk bir konuma getirmiştir. Böylece hiçbir kurum ona hesap soramayacaktır.

3.3.10. Dernek ve Polis

1 Nisan 1981 tarihinde “Emniyet Teşkilatı Kanunu’na” bazı ek maddeler koyulmuş ve değişiklikler yapılmıştır. Kanunun ek 8. maddesi şu şekildedir:

*“Emniyet teşkilatı mensupları ile çarşı ve mahalle bekçileri dernek kuramaz. Spor dernekleri dışında kurulmuş derneklere üye olamazlar ve Türk Polis Teşkilatını Güçlendirme Vakfı dışında vakıf kuramazlar, diğer vakıf kuruluşlarının organlarında görev alamazlar. Birinci fıkra hükmüne aykırı hareket ettiği tespit edilenler yetkili disiplin kurulunca usulüne göre meslekten çıkarma cezası ile cezalandırılır.”*²⁹¹

Toplumdan birçok kesimi siyasi girişimden uzak tutmaya çalışan 12 Eylül yönetimi bu kanun aracılığıyla bütün polis teşkilatı üyelerini, siyasi düşüncelerini özgürce yansıtmaya teşebbüsünden uzak tutmakta sadece spor derneklerine üye olmalarına izni vermektedir. Vakıf alanını

287 “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun,” **a.g.e.**, s. 2.

288 “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun,” **Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1938, Sayı: 3950, s. 9.

289 “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun,” **a.g.e.**, s. 2.

290 “Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun,” **Resmi Gazete**, 3 Nisan 1981, Sayı: 17299, s. 3; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt III, s. 24.

291 “3201 Sayılı Emniyet Teşkilat Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna BirGecici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun,” **Resmi Gazete**, 3 Nisan 1981, Sayı: 17299, s. 6; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt III, s. 27.

da kısıtlamaktadır. Aksi takdirde bütün bunların cezası meslekten men edilmektir.

3.3.11. Sözde Meclis

29 Haziran 1981 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nde oluşan Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Meclis, yeni anayasayı, siyasi partiler kanununu, seçim kanununu ve yasama görevini yapma görevini üstlenmiştir. Milli Güvenlik Konseyi'nin güdümünde olan bu mecliste her üye konseyin süzgecinden geçmektedir.

Kanunun 4. maddesi "Danışma Meclisi'ne üyelik şartları" hakkındadır. Maddenin (g) bendinde "11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak" ifadesi yer almaktadır.²⁹² Böylece Danışma Meclisi'ne konseyin istediğiteknokratlar girmiş olacak ve çıkarılacak kanunlarda askerin işi kolay olacaktır. Aynı kanunun 25. maddesi kanunların yapım süreci ile ilgilidir. Maddenin 3. fıkrasında "*Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisinden gelen kanun tasarı ve teklifleri aynen veya değiştirerek kabul veya reddedebilir.*"²⁹³ ifadesi yer almaktadır. Konsey, ne olursa olsun Danışma Meclisine güvenmemekte kanunlarda son söz olarak kendine yetki vermektedir. Son olarak kanunun 26. maddesinin ilk fıkrasında "Danışma Meclisinin Anayasa komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurulca kabul edilen Anayasa metni, Milli Güvenlik Konseyince aynen veya değiştirilerek kabul edilir ve Resmi Gazete ile yayımlanır." cümlesi yer almaktadır.²⁹⁴ Böylece Konsey kanunlarda olduğu gibi Anayasa metninde de değişiklik hakkını saklı tutmaktadır.

3.3.12. Özel Güvenlik

22 Temmuz 1981 tarihli "bazı kurum ve kuruluşların korunması ve güvenliklerinin sağlanması hakkında" yapılan kanunun dördüncü bölümünde yer alan yasak hükümlere bakıldığında bazı ayrıntılar göze çarpmaktadır. Kanunun 21. maddesinde "özel güvenlik teşkilatı personeli, sendika, dernek ve siyasi partilere üye olamayacağı ve bu yasağa uymayanların görevlerine son verileceği yazmaktadır."²⁹⁵ Bir sonraki maddede ise "özel güvenlik teşkilatı personeli, grevlere ve her türlü toplantı veya gösteri yürüyüşlerine, hiçbir şekilde katılamaz ve katılmaya teşvik edilemez ve zorlanamazlar" demektedir.²⁹⁶ 12 Eylül yönetimi özel güvenlik çalışan-

292 "Kurucu Meclis Hakkında Kanun," **Resmi Gazete**, 30 Haziran 1981, Sayı: 17386, s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt III, s. 101.

293 **A.e.**, s. 4.

294 **A.e.**,

295 "Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun," **Resmi Gazete**, 24 Temmuz 1981, Sayı: 17410, s. 5; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt IV, s. 16.

296 **A.e.**,

larının dahi herhangi bir sendikaya, derneğe veya partiye üye olmasına tahammül etmemiştir. Yine aynı personel grev ya da yürüyüş hakkından da men edilmektedir. Uygulanacak yaptırım ise işten çıkarmak gibi ağır bir yaklaşıma sahiptir.

3.3.13. Üniversiteye Müdahale

4 Kasım 1981 tarihinde uzun yıllar tartışmalara neden olacak “Yüksek Öğretim Kanunu (YÖK)” çıkarılmıştır. 12 Eylül yönetimi üniversiteleri siyasetten uzaklaştırma hususunda kararlıdır. Zira onlara göre ülkedeki kargaşanın sebebi büyük çoğunlukla üniversitelerdir. Kanunun 6. maddesi Yükseköğretim Kurulu’nu tanımlayıp etki alanını göstermesi açısından önemlidir:

“Yükseköğretim Kurulu, tüm yükseköğretimi düzenleyen ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön veren, bu kanunla kendisine verilen görev ve yetkiler çerçevesinde özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip, sürekli görev yapan bir kuruluştur.”²⁹⁷

Yükseköğretim Kurulu’nun üyeleri devletin çeşitli kesimlerinden oluşan bir heyettir. Bu heyet içerisinde 2004 yılına kadar devam edecek olan Genelkurmay Başkanlığı’nca gönderilen bir üye de bulunmaktaydı. Bütün kişilerin üyelikleri devlet başkanınca kesinleşmektedir. Kurul, yeni bir üniversite kurulmasında veya birleştirilmesinde, bölüm açılması ya da kapatılması gibi alanlarda söz sahibidir.²⁹⁸

Yükseköğretim Kurulu’na Yükseköğretim Denetleme Kurulu ile Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi bağlıdır. Yükseköğretim Denetleme Kurulu, Yükseköğretim Kurulu adına üniversiteleri, bağlı birimlerini, öğretim elemanlarını ve bunların faaliyetlerini denetleyen bir kuruluştur. Bu kurulun içerisinde Genelkurmay Başkanlığı’nca seçilecek bir üye bulunmaktadır. Kurul, istediği takdirde rektörler hakkında disiplin soruşturması yapabilmekte, üniversitelerdeki eğitim-öğretim faaliyetlerini denetleyebilmektedir.²⁹⁹ Üniversitelerarası Kurul da yükseköğretimin bir parçasıdır. Bu kurul üniversite rektörlerinin yanısıra Genelkurmay Başkanlığı’nın Silahlı Kuvvetlerden dört yıl için seçeceği bir profesör bulunmaktadır.³⁰⁰ Maddelerden anlaşılacağı üzere ordu, üniversiteler üzerinde hakimiyet kurma amacı gütmekte, yön vermek istemektedir. Yükseköğretim Kanunu’nun 54. maddesi “öğrencilerin disiplin işleri” ile alakalıdır. Maddenin (a) bendi şu şekildedir:

297 “Yükseköğretim Kanunu,” **Resmî Gazete**, 6 Kasım 1981, Sayı: 17506, s. 4. ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt IV, s. 81.

298 **A.e.**,

299 **A.e.**, s. 6.

300 **A.e.**, s. 7.

“Yükseköğretim kurumları içinde veya dışında yükseköğretim öğrenciliği sıfatına, onur ve şerefine aykırı harekette bulunan, öğrenme ve öğretme hürriyetini, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kısıtlayan, kurumların sükun, huzur ve çalışma düzenini bozan, boykot, işgal ve engelleme gibi eylemlere katılan, bunları teşvik ve tahrik eden, yükseköğretim mensuplarının şeref ve haysiyetine veya şahıslarına tecavüz eden veya saygı dışı davranışlarda bulunan ve anarşik veya “ideolojik” olaylara katılan veya bu olayları tahrik ve teşvik eden öğrencilere; eylem başka bir suçtu oluştursa bile ayrıca uyarma, kınama, bir haftadan bir aya kadar veya bir veya iki yarı-yıl için kurumdan uzaklaştırma veya yükseköğretim kurumundan çıkarma cezaları verilir.”³⁰¹

Bir öğrencinin ideolojik olaylara katılması onun üniversiteden atılması için yeterli sebeplerden olmuştur. Son derece doğal olan ideolojik düşünce ordu tarafından bilimsel ve özgür düşüncenin kaynağı olması gereken üniversitelerde atılma cezası olarak yer almaktadır. Yine aynı maddenin (g) bendi şu şekildedir:

“Yükseköğretim kurumundan çıkarma kararı bütün yükseköğretim kurumlarına, Yükseköğretim Kurulu, emniyet makamları ve ilgili askerlik şubelerine bildirilir. Yükseköğretim kurumundan çıkarma cezası verilen öğrenciler, bir daha herhangi başka bir yükseköğretim kurumuna alınmazlar.”³⁰²

Bir öğrencinin olası bir atılmadan sonraki hayatı bu düzenleme ile karartılmaktadır. Örneğin ideolojik düşüncesinden ötürü üniversiteden atılan bir öğrenci bir daha üniversite okuyamayarak eğitim öğretim hakkı elinden alınabilmektedir. Kanununun 59. maddesi “siyasi partilere girme yasağı” ile ilgilidir. 1997 yılında yumuşatılacak olan bu madde kabul edildiği tarihte şu şekildedir:

“Yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ile her düzeydeki öğrenciler siyasi partilere ve bunların her türlü yan kuruluşlarına üye olamazlar ve bir parti hesabına siyasi faaliyet gösteremezler. Kamu yararına olan dernekler dışında herhangi bir derneğe üye olma, rektörün yazılı iznine bağlıdır.”³⁰³

Bir ülkenin bilimsel ve özgür düşüncenin kaynağı olan üniversitelerde demokratik düzenin bir parçası olan siyasi partilere yönelik herhangi bir eğilim kesinlikle kabul edilmemektedir. Bu şekildeki bir düşünce yapısı ile hem akademisyenler hem de öğrenciler bir derneğe üye olmak için bile rektörden izin almak durumunda kalmışlardır. Yüksek Öğretim Kanunu ile üniversitelerin özerklikleri kaldırılarak merkeziyetçi bir yapıyla yönetilebilir hale gelmiştir.

301 “Yükseköğretim Kanunu,” **a.g.e.**, s. 23.

302 **A.e.**,

303 **A.e.**, s. 25; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt IV, s. 102.

3.3.14. Askere Zam

Demokrasiyi rayına oturtmak ve ülkedeki anarşiye son vermek için ülkeyönetimine el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri kendi personeline zam yapmayı ihmal etmemiştir. 1967 yılında kabul edilen Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu'nun 137. maddesi uzman çavuştan generale kadar olan personelin maaşları hakkında kademeye göre gösterge rakamlarından bahsetmektedir. Bu maddeye göre en düşük gösterge rakamı 100 en yükseği 1000'dir.³⁰⁴ Daha sonra 13 Ekim 1978 tarihinde çıkarılan 15 sayılı kanun hükmünde kararname ile gösterge rakamları en düşük 340 ve en yüksek 1200 olarak belirlenmiştir.³⁰⁵

12 Eylül yönetimi darbeden sonra söz konusu gösterge rakamlarını yükseltmiştir. 12 Şubat 1982 tarihinde çıkarılan bir kanun ile en düşük gösterge rakamı 410 en yükseği 1400 yapılmıştır. Aynı kanunun sonuna ek bir madde eklenerek, "*Genelkurmay Başkanı'na brüt aylık tutarının % 20'si, Kuvvet Komutanlarına ve Jandarma Genel Komutanına ise % 15'i makam tazminatı olarak ayrıca ödenir*" demektir.³⁰⁶ Birçok gerekçeyi öne sürerek zorla yönetime el koyan ordu ekonomik darboğazdan çıkmaya çalışan bir ülkede kendine yönelik bir zam kanununu yapmaktan geri durmamıştır.

3.3.15. 12 Eylül Memuru

12 Eylül yönetimi memurlara yönelik kanun değişiklikleri yapmıştır. 1965 yılında kabul edilen 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ödevler ve sorumluluklar başlığı altında bulunan 6. maddesi "devlet memurları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına sadakatla bağlı kalmak ve Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını sadakatla uygulamak zorundadırlar" şeklindedir.³⁰⁷ 12 Mayıs 1982 tarihinde bu madde şu şekilde değişmiştir:

"Devlet memurları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlarına sadakatla bağlı kalmak ve milletin hizmetinde Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını sadakatla uygulamak zorundadırlar. Devlet memurları bu hususu "Asli Devlet Memurluğuna" atandıktan sonra en geç bir ay içinde kurumlarınca düzenlenecek merasimle yetkili amirlerin huzurunda yapacakları yeminle belirtirler ve özlük dosyalarına konulacak aşağıdaki "Yemin Belgesi"ni imzalayarak görevle başlarlar: Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk İnkılap ve İlkelerine, Anayasada ifadesi bulunan Türk Milliyetçiliğine sadakatla bağlı kalacağıma; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını milletin

304 "Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu," **Resmi Gazete**, 10 Ağustos 1967, Sayı: 12670, s. 13.

305 "Kanun Hükmünde Kararnameler", **Resmi Gazete**, 25 Ekim 1978, Sayı:16645, s. 1.

306 "926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun," **Resmi Gazete**, 1 Mart 1982, Sayı: 17620; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 11.

307 "Devlet Memurları Kanunu," **Resmi Gazete**, 23 Temmuz 1965, Sayı: 12056, s. 1.

*hizmetinde olarak tarafsız ve eşitlik ilkelerine bağlı kalarak uygulayacağıma; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyip, koruyup bunları geliştirmek için çalışacağıma; insan haklarına ve Anayasanın temel ilkelerine dayanan milli, demokratik, laik, bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilerek, bunları davranış halinde göstereceğime namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.*³⁰⁸

Yapılan değişiklik oldukça fazladır. Yeni maddeye detaylı bir yemin belgesi koyulmuştur. Kanunun 7. maddesi “tarafsızlık” ile ilgilidir. Madenin 1965'teki halinde memurun siyasete girme yasağı mevcuttu.³⁰⁹ 12 Eylül sonrası siyaset yasağı devam etmekle beraber, memurun herhangi bir derneğe katılması da eklenmiştir.³¹⁰ Yine aynı kanunun “disiplin cezaları” ile ilgili 125. maddesi 12 Eylül'den sonra genişletilmiştir. Sırasıyla uyarma, kınama, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve devlet memurluğundan çıkarma cezalarının ne oldukları tanımlanmış ve ne gibi durumlarda hangisinin devreye gireceği belirtilmiştir. Örneğin kademe ilerlemesinin durdurulması için gereken şartlardan biri “herhangi bir siyasi parti yararına veya zararına fiilen faaliyette bulunmak iken,” en büyük ceza olan devlet memurluğundan çıkartma için gereken şartlardan bazıları “siyasi partiye girmek, yasaklanmış her türlü yayını veya siyasi veya ideolojik amaçlı bildiri, afiş, pankart, bant ve benzerlerini basmak, çoğaltmak, dağıtmak veya bunları kurumların herhangi bir yerine asmak veya teşhir etmek, siyasi ve ideolojik eylemlerden arananları görev mahallinde gizlemek”tir.³¹¹

Yapılan bu değişikliklerle ordunun, akademisyen ve öğrenciden sonra memurların da herhangi bir siyasi görüşe sahip olmaması gerektiği inancı taşıdığı anlaşılmaktadır. Asker, toplumun her kesimini tek tip, herhangi bir siyasi görüş ve ideolojiden yoksun görmek istemektedir.

3.4. 1982 Anayasası ve 12 Eylül

Çalışmanın bu bölümünde 1982 Anayasası'na değinilerek kısıtlanan bazı temel haklar üzerinde durulacaktır. Çünkü 1982 Anayasası'nda 12 Eylül darbesinden sonra çıkarılan kanunlara paralel olarak bütününde devletçi, ideolojik olarak taraflı, bireysellik ve özgürlük karşıtı bir felsefe egemendir.³¹²

308 “657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun,” **Resmi Gazete**, 16 Mayıs 1982, Sayı: 17696, s. 1; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 138.

309 “Devlet Memurları Kanunu”, **a.g.e.**, s. 1.

310 “657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun,” **a.g.e.**, s. 2; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 139.

311 **A.e.**, s. 9.

312 Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya, 2009, s. 37.

3.4.1. Sınırlamalar

Hazırlanan 1982 Anayasası 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunulmuş, % 91 gibi yüksek bir oranda kabul edilmiştir.³¹³ Fakat kabul edilen yeni anayasa yıllarca sürecek tartışmaları beraberinde getirmiştir. Devletçi ve otoriter bir anayasa olan 1982 Anayasası, hukuki anlamda temel hak ve hürriyetleri kısıtlayan ve devlet yönetiminde orduyu güçlendiren bir düzenlemedir.

1982 Anayasası'nın 13. maddesi "temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması" ile ilgilidir. Söz konusu madde şu şekildedir:

*"Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğinin, Cumhuriyetin, milli güvenliğinin, kamu düzeninin genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlandırılabilir. Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz. Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir."*³¹⁴

1961 Anayasası'nın "temel hakların özünü" ifade eden 11. maddesinin son fıkrası "*kanun kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa, bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz*" demektedir.³¹⁵ 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler bakımından daha özgürlükçüdür. Fakat 1982 Anayasası, insan hak ve özgürlüklerinin istenildiği zaman sınırlandırabileceğini söylemektedir. 13. maddeye göre "bir kişinin hak ve özgürlüğü devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, milli egemenlik, cumhuriyet, kamudüzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlak ve genel sağlık" gibi şartlar altında sınırlandırılmaktadır. Belli temel hak ve özgürlüğün güvence altına aldığı yaşam kesiti daha yeni terimlerle daraltılıyorsa burada bir sınırlama vardır.³¹⁶ 13. maddede zikredilen kavramların hepsi her türlü yoruma elverişli, önu açık ve ölçüsüz kavramlardır. Böylece devlet bu kavramlara istediği esnekliği vererek istediği kısıtlamayı yapabilecektir.³¹⁷ Bu nitelikte bir genel sınırlama Batı demokrasileri Anayasalarında yoktur zira bu şekilde özgürlük kural olmaktan çıkarılmış, sınırlılık kural haline gelmiştir.³¹⁸

313 "Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun," **Resmi Gazete**, 25 Eylül 1982, Sayı: 17833, s.2; ayrıca bkz. Gülsün, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 17.

314 "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası," **Resmi Gazete (Mükerrer)**, 9 Kasım 1982, Sayı: 17863, s. 4.

315 "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası," **Resmi Gazete**, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816, s. 4202.

316 Fazıl Sağlam, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 21.

317 Halit Çelenk, **12 Eylül ve Hukuk**, Ankara, Orun Basımevi, 1988, s. 103.

318 Bülent Tanör, **İki Anayasa: 1961-1982**, İstanbul, Beta Basım Yayın, 1986, s. 135.

1982 Anayasası'nın “kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı” başlığı altında yer alan 17. maddesi şu şekildedir:

“Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz. Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi ile meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili mercin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır.”³¹⁹

Aynı madde 1961 Anayasası'nda şu şekilde yer almıştır:

“Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir. Kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça kayıtlanamaz. Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz. İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza konulamaz.”³²⁰

İki anayasada aynı maddeler birbirinden farklıdır. 1982 Anayasası'nda yaşam dokunulmazlığı kabul edildikten sonra maddenin son fıkrasında bunun istisnaları sayılmıştır. Yani bir tutuklunun kaçmasının önlenmesi, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde yetkili makamın verdiği emirler ile kolluk kuvvetleri silah kullanabilecek ve bundan dolayı da sorumlu olmayacaktır. Bu şekilde bir insanın öldürülmesi yargısız infaz anlamına geldiği gibi devletin esas görevi öldürmek değil yakalamaktır.³²¹

3.4.2. Askerin Ağırlığı

Asker sivil ilişkileri bakımından 1982 Anayasası'nın 118. maddesi önemlidir. Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısını ve işleyişini açıklayan bu maddede askerin ağırlığı göze çarpmaktadır. 1961 Anayasası'nda Milli Güvenlik Kurulu 111. maddeyi oluşturmaktadır. Çıkarıldığı dönemde madde şu şekildeydi:

“Milli Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kuruludur. Milli Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman bu görevi Başbakan yapar. Milli Güvenlik Kurulu, milli gü-

319 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 Kasım 1982, s. 5; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VII, s. 24.

320 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, a.g.e., 31 Mayıs 1961, s. 2.

321 Çelenk, a.g.e., s. 62.

*venlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.*³²²

12 Mart 1971 muhtırasından sonraki dönemde bu madde üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Örneğin maddenin son fıkrasında “Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında “yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir” ibaresi, muhtıradan sonra “*Milli Güvenlik Kurulu, Milli Güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna “tavsiye eder”* şeklinde yeniden düzenlenmiştir.³²³ Yani “yardımcılık” kelimesi kalkmış, “bildirir” ifadesi de değişerek yerini “tavsiye eder” ifadesine bırakmıştır. 1982 Anayasası ile birlikte bu madde üzerinde tekrar değişiklik yapılmıştır. Anayasanın 118. maddesinin şu üç fıkrası yapılan değişikliği göstermesi açısından yeterlidir.³²⁴

“Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur.

Milli Güvenlik Kurulu; Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.

Milli Güvenlik Kurulu’nun gündemi; Başbakan ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir.”

Yapılan değişiklikle Milli Güvenlik Kurulu’nun üyeleri tek tek sayılarak Jandarma Genel Komutanı eklenmiş, Bakanlar Kuruluna “tavsiye eder” ibaresi yerini “bildirir” ifadesine bırakmış ve “kurulun kararlarının Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınır” vurgusu da ayrıca yapılmıştır. Bu şekilde kararların gücü artırılmıştır. Son olarak gündem belirtme açısından Başbakan ile beraber Genelkurmay Başkanı eşit derecede gündem belirlemede söz sahibi olmuştur. Böylece asker, ülke gündemini belirlemede ve karar almada etkili bir konuma gelmiştir.³²⁵

322 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası” a.g.e., 31 Mayıs 1961, s. 2.

323 İnel/Bayramoğlu, a.g.e., s. 80.

324 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 Kasım 1982, s. 32.

325 Bülent Tanör, **Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2011, s. 49.

Yine 1982 Anayasası'nın 125. maddesinin ikinci fıkrası “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şuranın kararları yargı denetimi dışındadır” diyerek ordunun almış olduğu kararları yargı denetimi dışında bırakmıştır. Bu şekilde ordunun sorumluluğu ortadan kaldırılmıştır. Aynı maddenin beşinci fıkrası, “kanun, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halinde ayrıca millî güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık nedenleri ile yürütmenin durdurulması kararı verilmesini sınırlayabilir” diyerek aksi durumlarda yargı yolunun kapalı olduğunu göstermektedir.³²⁶

3.4.3. Sendika, Grev ve Lokavt

12 Eylül Anayasası sendikal faaliyetlere, grev ve lokavt haklarına da sınırlamalar getirmiştir. Ordu, toplumu siyasetten uzaklaştırmaya çalışmış daha az katılımcı bir sistem istemiştir. Kenan Evren 1982 Anayasası öncesi yaptığı tanıtma konuşmalarından birinde “vatandaşın siyasi tartışma ve çekişmeyi bir yana bırakması, evde, işyerinde, sokaktasiyasetle meşgul olmaması ve siyasal faaliyet ile sadece siyasal partilerin ilgilenmesi gerektiğini” söylemiştir.³²⁷

1982 Anayasası'nın 51. maddesi “sendika kurma hakkı” ile ilgilidir. Maddenin beşinci fıkrası “işçiler ve işverenler aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamazlar” derken, yedinci fıkrası “işçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır” demektedir.³²⁸ 12 Eylül yönetimi bir işçinin en fazla bir sendikaya üye olmasını isterken, aynı zamanda kimin o sendikaya başkan olacağını nitelik olarak belirlemiştir.

Anayasanın “sendikal faaliyet başlığını” içeren 52. maddesi birçok yasak içermektedir. Maddenin ilk fıkrasında “sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler” demektedir.³²⁹ Depolitizasyon bu maddede açıkça gözükmektedir. Orduya göre hiçbir sendika herhangi bir siyasi görüşe sahip olmamalı ve partilerle hiçbir şekilde bağlantı kurmamalıdır. 12 Eylül yönetiminin 5 Mayıs 1983 tarihinde çıkarmış olduğu “sendikalar kanununun” 37. maddesinde de bu yasakları detaylı bir anlatımla tekrar etmiştir.³³⁰ Demok-

326 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 Kasım 1982, s. 34. ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VII, s. 53.

327 Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2009, s. 67.

328 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 Kasım 1982, s. 13; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VII, s. 32.

329 A.e.,

330 “Sendikalar Kanunu,” **Resmi Gazete**, 7 Mayıs 1983, Sayı: 18040, s. 11; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VII, s. 344.

ratik bir toplumda son derece normal bir hak olan sendika hakkı bu tür engellemelerle tamamen kontrol altına alınmak istenmiştir. Anayasa'nın 53. maddesi “toplular iş sözleşmesi hakkı” ile alakalıdır. Maddenin son fıkrasında “aynı işyerinde, aynı dönem için, birden fazla toplular iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz” diyerek kullanılabilir doğalar bir hak kısıtlanmıştır.³³¹

Grev hakkı ve lokavt bölümü 1982 Anayasası'nın 54. maddesini oluşturmaktadır. Maddenin ilk “fıkrasında toplular iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler” yazmakta, ikinci fıkrası ise “grev hakkı ve lokavt iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz” demektir. Yine aynı maddenin devam eden fıkrasında “grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur” ibaresi yer alırken, dördüncü fıkrada “grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri kanunla düzenlenir” ibaresi yer almakta, yedinci fıkrada siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz” ibaresi yer almaktadır.³³² Yapılan kanunla grev ancak uyuşmazlık çıkması halinde başvurulabilecek bir yol olarak gösterilmiştir. Yine grev ve lokavt için “iyiniyet”, “milli servet” gibi yoruma açık kavramlar kullanılarak hakları kısıtlama yoluna gidilmiştir. Bunlardan başka grevin oluşturduğu zarardan işçilerin bağlı oldukları sendika sorumlu tutularak gizliden gizliye grev olmadan önce bir kez daha düşünülmesi uyarısı yapılmaktadır. Kanunun içeriğinde gerekirse grev veya lokavtın ertelenebileceği hallerin varlığına dikkat çekilmekte, siyasi amaçlı bir greve devletin müsaade etmeyeceği vurgulanmaktadır. Böylece ekonomik düzen içerisinde haksızlığa uğradığını düşünen bir işçi düşüncesini dile getirmekten men edilmektedir.

3.4.4. Basına Darbe

12 Eylül yönetimi basın üzerinde baskıcı bir politika izlemiştir. Anayasa'nın “basın hürriyeti” ile ilgili 28. maddesinin ikinci fıkrası “kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz” derken, yedinci fıkrasında “sürelili veya süresiz yayınlar, kanunun gösterdiği suçların soruşturma veya kovuşturmasına geçilmiş olması hallerinde hâkim kararıyla; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, genel ahlâkın korunması ve suçların önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerdede kanunun açıkça yetkili kıl-

331 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 Kasım 1982, s. 14; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VII, s. 33.

332 A.e.,

dığı merciin emriyle toplatılabilir” ifadesi yer almaktadır.³³³ Son olarak aynı maddenin dokuzuncu fıkrası “*Türkiye’de yayımlanan süreli yayınlar, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Cumhuriyetin temel ilkelerine, millî güvenliğe ve genel ahlâka aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde, mahkeme kararıyla geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan süreli yayının açıkça devamı niteliğini taşıyan her türlü yayın yasaktır; bunlar hâkim kararıyla toplatılır*” demektedir.³³⁴ Bu maddeye göre hakim kararı ile bir yayın kapatılabilmektedir. Yine milli güvenlik, kamu düzeni ve genel ahlak gibi muğlak ifadeler kullanılmış, adeta özgürlüğün istisna olduğu dile getirilmiştir. Bireye uygulanan yasaklar gibi basın da özgür düşünceden mahrum bırakılmıştır. Basın özgürlüğünün kısıtlanması önemlidir.Çünkü toplumun birçok kesimine ulaşan basın, devletin kısıtlamaları ile şekillenmekte böylece kişiler daha kolay yönlendirilmektedir.

3.4.5. Kapatılan Dernekler

12 Eylül yasaklarından dernekler de etkilenmiştir. Anayasa'nın 33. maddesi “*dernek kurma hürriyeti*” ile ilgilidir. Maddenin dördüncü fıkrası “*dernekersiyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destekgöremez ve onlara destek olamazlar, sendikalarla, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler*” derken, altıncı fıkrasında; “*dernekler, kanunun öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğinin, milli egemenliğinin, kamu düzeninin, başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması ve suçların önlenmesi bakımlarından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde, hakim kararına kadar kanunen yetkili kılınan merciin emriyle faaliyetten alkonulabilir*” ifadesi yer almaktadır.³³⁵ Yine genel ifadeler içeren sebeplerle istenildiği zaman herhangi bir dernek kapatılabilmektedir.

3.4.6. Yasaklanan Yürüyüş Hakkı

Anayasa'nın 34. maddesi “*toplantı ve gösteri yürüyüşü*” ile ilgilidir. Maddenin dördüncü fıkrasının bir bölümünde “*kanunun gösterdiği yetkili merci, kamu düzenini ciddi şekilde bozacak olayların çıkması veya milli güvenlik gereklerinin ihlal edilmesi veya Cumhuriyetin ana nitelikleri yok etme amacını güden fiillerin işlenmesinin kuvvetle muhtemel bulunması halinde belirli bir toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabilir veya iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir* demekte, son fıkrasında ise dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler”

333 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 kasım 1982, s. 8.

334 A.e.,

335 A.e., s. 9.

ifadesi yer almaktadır.³³⁶ Ayrıca 6 Ekim 1983 tarihinde kabul edilen “toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu”nda bu yasaklar detaylıca anlatılmıştır.³³⁷

3.4.7. Olağanüstü Hal İlanı

Olağanüstü Hal ile ilgili Anayasa'nın 120. maddesi şu şekildedir:

“Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilân edebilir.”³³⁸

Olağanüstü Hal Kanunu 12 Eylül rejiminin getirdiği bir düzenlemedir. Anayasada yer alan bu hüküm ayrıca 25 Ekim 1983 tarihinde kabul edilen “olağanüstü hal kanunu” ile daha detaylı düzenlenmiştir. Kanuna göre kolluk kuvvetlerine sıkıyönetimde olduğu gibi silah kullanma yetkisi verilmiştir. Gerekliğinde gazete, dergi ve kitap basımının yasaklanması ile birtakım temel hak ve hürriyetlerin engellenmesi kanuna koyulmuştur.³³⁹ 12 Eylül yönetimi anayasa ile adeta devleti kutsamış, bireyin özgürlüğünü sağlaması gerekip onu devlete karşı koruması lazım gelen bir anayasa yerine toplumun birçok kesimini içine alan siyasi yasakları, basını engellemeyi ve devletin zor gücünü içeren yüzünü tercih etmiştir.

3.5. Anayasadan Sonraki Bazı Kanunlar

Bu kitapta 1982 Anayasası'na kadar olan bazı kanunlar incelenmiştir. Fakat Milli Güvenlik Konseyi Anayasasının kabulünden sonra 6 Aralık 1983'e kadar toplam 259 kanun çıkartmıştır.³⁴⁰ Bu kanunlar içerisinde yine özgürlükleri kısıtlayan, orduyu ön plana çıkartan ve toplumu depolitize etmeye çalışan birçok düzenleme vardır. Bu bölümde bu dönem içerisinde çıkartılan bazı kanunlardan kısaca bahsedilecektir.

Örneğin 28 Aralık 1982 tarihinde sıkıyönetim kanunu üzerinde tekrar değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişiklik ile sıkıyönetim komutanınca işine son verilen bir kamu görevlisi bir daha kamu hizmetlerinde çalışamayacak-

336 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 Kasım 1982, s. 10.

337 “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu,” **Resmi Gazete**, 8 Ekim 1983, Sayı: 18185, s. 6; ayrıcabkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VIII, s. 229.

338 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,” a.g.e., 9 Kasım 1982, s. 33; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VII, s. 52.

339 “Olağanüstü Hal Kanunu,” **Resmi Gazete**, 27 Ekim 1983, Sayı: 18204; ayrıca bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VIII, s. 378.

340 Bkz. Gülsün, a.g.e., Cilt VII ve VIII.

tır.³⁴¹ Bu şekilde bireyin devlette çalışma hakkı tamamen elinden alınmış olmaktadır. Bir diğer kanun 22 Nisan 1983'te çıkartılan “siyasi partiler kanunu”dur. Halen tartışılmakta olan bu kanunun içeriğinde partilerin kadın kolu, gençlik kolu gibi yan kuruluşlar meydana getiremeyeceği, dernek ve vakıf kuramayacağı kanunun ilk halinde yer almıştır. Yine Anayasa Mahkemesi tarafından bir parti kapatılabilmekte ve kapatılan partinin mensupları on yıl süreyle milletvekili aday olamayacağı gibi yeni bir siyasi parti kurma girişiminde de bulunamayacaktır. 12 Eylül yönetimi parti isimleriyle de ilgili düzenleme yapmıştır. Doğruluğu veya yanlışlığı ayrı bir tartışma konusu olan bu konuda örneğin “komünist, anarşist, faşist, teokratik, nasyonel sosyalist adlarının veya din, dil, mezhep ve bölge” adlarına yönelik isim kullanılması yasaklanmıştır. Ayrıca partilerin 12 Eylül 1980 darbesine ve Milli Güvenlik Konseyi'nin kararlarına karşı herhangi bir tutum içerisine girmesi yasaktır.³⁴² 5 Mayıs 1983 tarihinde kabul edilen “sendikalar kanunu” ile “toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt kanununda” siyasi faaliyet yasakları yer almış, hangi kesimlerin grev yapamayacağı tek tek sayılmış, gerekirse grevlerin ertelenebileceği belirtilmiştir.³⁴³

12 Eylül cuntası resmi ideolojiyi vurgulamak adına 11 Ağustos 1983 tarihinde “Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu”nu çıkartmıştır.³⁴⁴ Kurum, Atatürkçü düşünceyi ve Atatürk ilke ve inkılaplarını yaymak amacıyla kurulsa da aslında kendi bünyesinde eskiden kurulmuş olan Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu gibi kuruluşları eritmek ve yeniden biçim vererek denetim altında tutmak istemiştir.³⁴⁵

4 Ekim 1983 tarihinde kabul edilen “dernekler kanununda” kurulması yasak olan derneklerin nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Anayasada yer aldığı gibi tanımı yapılmamış muğlak ifadeler içeren bu koşullar kanunda yer almaktadır.³⁴⁶ 6 Ekim 1983'te çıkarılan “toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununda” ise valinin veya kaymakamın yine muğlak ifadeler öne sürerek toplantıları erteleyebileceği, derneklerin, sendikaların veya vakıfların kendi konuları dışında gösteri yürüyüşü yapamayacakları vurgulanmıştır.³⁴⁷ 12 Eylül kimin, nasıl davranacağını detaylı bir şekilde belirterek sınırları çizmiştir.

341 “13/5/1971 Tarihli ve 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun,” **Resmi Gazete**, 30 Aralık 1982, Sayı: 17914.

342 “Siyasi Partiler Kanunu,” **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027.

343 “Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu,” **Resmi Gazete**, 7 Mayıs 1983, Sayı: 18040.

344 “Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu,” **Resmi Gazete**, 17 Ağustos 1983, Sayı: 18138.

345 M. Yücel Karlıklı, **1982 Anayasası Döneminde Kemalizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlhan Akın, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 67.

346 “Dernekler Kanunu,” **Resmi Gazete**, 7 Ekim 1983, Sayı: 18184.

347 “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu,” **Resmi Gazete**, 8 Ekim 1983, Sayı: 18185.

9 Kasım 1983 tarihinde “Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu” hakkında kanun kabul edilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu’nun çalışma biçimi hakkında düzenleme yapan kanuna göre gündemin hazırlamasında Genelkurmay Başkanı ve Başbakanın önerileri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda askeri sivil ilişkisi eşit tutulmuştur. Kurula katılan kişiler beş sivil ve beş askerden oluşmaktadır.³⁴⁸ Son olarak 11 Kasım 1983 tarihinde “Türkiye radyo ve televizyon kanunu” kabul edilmiş, radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasında Milli Güvenlik Kurulu’nun görüşünün alınacağı vurgulanmıştır. “Yayın esasları” başlığı altında bir yayının nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Buna göre bir yayın, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, milli egemenliği, cumhuriyeti, kamu düzenini ve genel asayişini korumalıdır. Bu kavramların yine daha önceki kanunlarda olduğu gibi neleri ihtiva ettikleri belli değildir. Bütün bunların yanında milli güvenliğin gerekli kıldığı hallerde bir haber veya yayın kolaylıkla men edilebilmektedir.³⁴⁹ Birçok maddeyle bir yayının çerçevesini çizen 12 Eylül idaresi rahat bir şekilde sansür uyguladığını göstermekte, toplumun birçok kesimine ulaşan televizyon ve radyo konusunda hassas davranarak kontrolü devletin elinde tutma arzusunu göstermiştir.

348 “Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu,” **Resmi Gazete**, 11 Kasım 1983, Sayı: 18218.

349 “Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu,” **Resmi gazete**, 14 Kasım 1983, Sayı: 18221.

SONUÇ

Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren ordu sivil ilişkileri gergin bir süreç seyretmiştir. Batı tarzı reform girişimlerinden rahatsızlık duyan ulema ve ordu içerisindeki bazı gruplar ittifak ederek saraya karşı ayaklanmışlardır. Bu süreç Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir. Cumhuriyet'i kuracak kadro ise asker kökenlidir. Dolayısıyla tek parti döneminden demokrasiye geçiş süreci sancılı olmuş ve bu durum hala devam etmektedir.

12 Eylül darbesinden sonra başa geçen Milli Güvenlik Konseyi kendilerince bir devletin nasıl yönetmesi gerektiğini ve toplumun politikadan uzak tutularak kendisine nasıl yabancılaşacağını ortaya koymuştur. Ortaya çıkan tablo devletin kutsanması ve halkın devlet için var olmasıdır. Cunta bu doğrultuda özellikle sıkıyönetim kanunu üzerinde birçok değişiklik yapmıştır. Bir sıkıyönetim komutanının bulunduğu bölge içerisinde sahip olduğu yetkiler ve bu yetkilere karşı herhangi bir itiraz hakkının olmaması temel hak ve hürriyetlerin ne derece kısıtlandığını göstermeye yeterlidir. 12 Eylül rejiminde temel hak ve hürriyetler oldukça kısıtlanmıştır. Toplantı ve gösteri hakları izne bağlanmış, basın fazlasıyla sansürlenmiş, dernek ve sendikal haklar neredeyse bitirilmiş, işçilerin grev hakkı birçok şarta bağlanmışdır. 12 Eylül yönetimi devleti ön plana alarak kişinin yaşama özgürlüğüne gölge düşürmüştür. Kolluk kuvvetlerine verilen yetkiler ve gözaltı süresinin artması bireyin güvenliğini sarsmıştır. Yargılamalar adalete olan güveni kaldırmış, birçok idam cezası verilmiştir. Bununla beraber verilen cezalara karşı temyiz yolları kısıtlanmıştır.

Vatandaşlık konusu da 12 Eylül yönetiminin ele aldığı konulardandır. Kanunda yapılan değişikliklerle kişinin vatandaşlıktan çıkarılması kolaylaştırılmıştır. Yurtdışına gitmek zorunda kalan kişilerin vatandaşlığı yapılan değişikliklerle kolayca iptal edilmiştir. 12 Eylül rejimi üniversiteler hakkında kapsamlı bir düzenleme yapmıştır. YÖK kurulmuş, Cumhurbaşkanı üzerinden üniversiteler kontrol altına alınarak özerklikleri kaldırılmıştır. Aynı zamanda akademisyenlerin herhangi bir siyasi faaliyette bulunması yasaklanmıştır.

Ordunun toplumu dönüştürme arzusu yapılan yeni anayasa ile büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri artırılmış, yürütme güçlendirilmiş, ordunun özerkliği artmıştır. Genel olarak otoriter bir devlet anlayışı benimsenerek topluma karşı baskıcı bir denetleme anlayışı gelmiştir. Milli güvenlik anlayışı baskın hale gelerek sıkıyönetim zamanlarında komutanlar Başbakan yerine doğrudan Genelkurmay

Başkanına karşı sorumlu tutulmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin çoğu muğlak ve değişken ifadeler içeren sebeplerle sınırlandırılmıştır.

12 Eylül ile beraber toplumun depolitizasyonu hedeflenmiştir. Dernek, sendika, vakıf gibi kuruluşlar siyasi faaliyetten men edilmiş ve partilerle ilişkileri kesilmiştir. Devlet memurları, öğrenciler hatta özel güvenlikçiler bile siyasi faaliyetten uzak tutulmuştur. Orduya göre siyaseti sadece partiler yapmalıdır. Birey için toplum sorunlarına kafa yormak ve tartışmak gereksizdir. Siyasi katılım minimize edilerek sivil toplum anlayışı bertaraf edilmiş, özellikle gençliğin sesi kesilmek istenmiştir.

Ordunun 1980 darbesini meşrulaştırmasının sebepleri siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bunalımla beraber ortaya çıkan güvenlik eksikliğidir. 1973'ten itibaren artan siyasal şiddet orduya müdahale için gerekli zemini hazırlamıştır. Zira ordu, 12 Eylül darbesiyle Türkiye Cumhuriyeti'ni bir iç savaştan kurtardığı düşüncesine sahip olmuş ve toplumu bu doğrultuda endoktrine etmiştir Halbuki 1980 öncesi süreçte asayişin sağlanması adına orduyu engelleyen bir durum söz konusu değildir. Çeşitli zamanlarda sıkıyönetimin ilan edildiği yerler olmuştur.

Türkiye'de ordunun gücünü kontrol altında tutmak için yapılacak yasal değişimler önemlidir. Orduya karşı yapılan eleştiriler, mevcut anayasal düzenleme ve kanunlarda herhangi bir değişiklik olmadığı takdirde her zaman için etkisiz kalacaktır. Zira asker, gerektiğinde kendisine verilen kanuni yetkileri kullandığını hatırlatmaktadır. Fakat tek başına yasal düzenlemeler yeterli olmayabilir. Bu yüzden siyasiler ve sivil toplum ordunun konumunu beraber sorgulamalıdır. Toplum demokrasi bilincini kendi içinde oturttuğu vakit ordu da kışlasından çıkma ihtiyacını kolay hissedemeyecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ağaoğlu, Samet: **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Ahmad, Feroz: **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984.
- Akalın, Şükrü Haluk vd.: **Türkçe Sözlük**, Ankara, TDk Yayınları, 2010.
- Akarsu, Bedia: **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1998.
- Aksun, Ziya Nur: **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994.
- Akşin, Sina: **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980.
- 31 Mart Olayı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.
- İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983.
- Osmanlı Devleti 1600-1908 (Ed.)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.
- Alkan, Türker: **Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1977.
- Altuğ, Kurtul: **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara, Yedigün Yayınları, 1973.
- Amca, Hasan: **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İç Yüzü (1908-1918)**, İstanbul, M. Sıralar Matbaası, 1958.
- Anadol, Kemal: **12 Eylül Günleri**, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1987.

- Arcayürek, Cüneyt: **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Armaoğlu, Fahir: **Demokrasinin Sonbaharı (1977-1978)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007.
- Aşkun, Vehbi Cem: **Sivas Kongresi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963.
- Atar Yavuz: **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, 2009.
- Ateş, Toktamış: **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Güryay Matbaası, 1980.
- Avcıoğlu, Doğan: **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam (1938-1950)**, 2. Cilt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967.
- Aydemir, Talat: **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, Kitapçılık Ticaret, 1968.
- Barker, Colin: **Devrim Provaları: Fransa 1968, Şili 1972, Portekiz 1974, Polonya 1981**, Çev: Umut Haskan-İrem Yılmaz, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.
- Barsch, Hans Werner vd.: **Şili: Kara Darbe**, Çev: Zeyyat Selimoğlu, İstanbul, Cem Yayınevi, 1975.
- Başgil, Ali Fuad: **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1966.
- Batur, Muhsin: **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985.
- Birand, Mehmet Ali: **12 Eylül Saat: 04.00**, İstanbul, Karacan Yayınları, 1984.
- Birand, Mehmet Ali: **Emret Komutanım**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986.
- Birand, Mehmet Ali vd.: **12 Mart (İhtilalin Peңesinde Demokrasi)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

- Bozdağ, İsmet: **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, İstanbul, Emre Yayınları, 2006.
- Cem, İsmail: **Tarih Açısından 12 Mart**, 2. Cilt, İstanbul, Cem Yayınevi, 1977.
- Cemal, Hasan: **Demokrasi Korkusu**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Tank Sesiyle Uyanmak**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Cizre, Ümit: **Muktedirlerin Siyaseti**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Cunhal, Alvaro: **Portekiz'de Özgürlüğün Şafağı**, Çev: Hale Özışık, Ankara, Bilim Yayınları, 1975.
- Çelenk, Halit: **12 Eylül ve Hukuk**, Ankara, Orun Basımevi, 1988.
- Danışman, Zuhuri: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt XI, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1966.
- Darity, William A.: **International Encyclopedia of the Social Sciences**, Vol. 7, Farmington Hills, Macmillan Reference, 2007, s. 228.
- Davison, Roderic H.: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, Çev: Osman Akınhay, Cilt II, İstanbul, Papirüs Yayınevi, 1997.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1995.
- Doğan, Yalçın: **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1985.
- Doğru, Osman: **27 Mayıs Rejimi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1998.
- Doğu, Fuat: **Kırmızı Karanfiller İhtilali**, İstanbul, Güray Matbaası, 1982.
- Donat, Yavuz: **Buyruklu Demokrasi (1980-1983)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

- Engelhardt, Edouard: **Tanzimat ve Türkiye**, Çev: Ali Reşad, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999.
- Eren, Ahmet Cevat: **Tanzimat Fermanı ve Dönemi**, İstanbul, Derin Yayınları, 2007.
- Erer, Tekin: **On Yılın Mücadelesi, İstanbul**, Ticaret Postası Matbaası, 1963.
- Ergil, Doğu: **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1981.
- Ergüney, Hilmi: **Türk Hukukunda Lügat ve İstılahlar**, İstanbul, Yenilik basımevi, 1973.
- Eroğul, Cem: **Anatüze'ye Giriş**, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2000.
- Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Eryılmaz, Bilal: **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1992.
- Esengin, Kenan: **27 Mayıs ve Ordudaki Kısımlar**, İstanbul, Su Yayınları, 1978.
- Finer, S. E.: **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, London, Pinter Publishers, 1988.
- Genç, Süleyman: **Bıçağın Sırtındaki Türkiye**, İstanbul, Der Yayınları, 1978.
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Çev: Işıl Bayar, Ankara, Ayraç Yayınları, 2000.
- Giritli, İsmet: **27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e**, İstanbul, Gençlik Yayınları, 1961.
- Goloğlu, Mahmut: **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1972.
- Gönlübol, Mehmet: **Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000.
- Gözübüyük, Şeref: **Anayasa Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2000.

- Green, Gil: **Portekiz Devrimi**, Çev: Yusuf Yoğurtçu, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1978.
- Gülsün, İlhan: **Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen Kanunlar, Yayınlanan Bildiri ve Kararlar ile Önemli Mevzuat**, Cilt 1-8, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1981.
- Güresin, Ecvet: **31 Mart İsyanı**, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969.
- Gürkan, Celil: **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1986.
- Hale, William: **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Hil Yayınları, 1996.
- Hammer: **Büyük Osmanlı Tarihi**, Çev: B. Sıtkı Baykal, Cilt IX, İstanbul, Emir Basın Yayın, 1996.
- Hanioglu, M. Şükrü: **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Huntington, Samuel P.: **Changing Patterns of Military Politics**, ed. Samuel P. Huntington, New York, The Free Press of Glencoe, 1962.
- Political Order in Changing Societies, New Haven, Yale University Press, 1968.
- İba, Şaban: **Ordu Devlet Siyaset**, İstanbul, Çiviyazıları, 1998.
- İnsel, A., Bayramoğlu, A.: **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2009.
- Janowitz, Morris: **The Professional Soldier: A social and Political Portrait**, London, Free Press, 1971.
- Johnson, John J.: **The Role of the Military in Under-Developed Countries**, ed. John J. Johnson, Princeton, Princeton University Press, 1962.

- Jorga, Nicolae: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev: Nilüfer Epçeli, Cilt V, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kafaoğlu, Arslan Başer: **24 Ocak Uygulamaları ve Sonrası**, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 1981.
- Kansu, Aykut: **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Kaynar, Reşat: **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Koçak, Cemil: **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, 2. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Koçaş, Sadi: **12 Mart Anıları**, İstanbul, Tomurcuk Matbaası, 1978.
- Kongar, Emre: **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- Kuhlmann, Jürgen: **Military Interventions and Democracy Security Policy and Defense in Finland**, ed. Jürgen Kuhlmann, München, 1989.
- Kuran, Ahmet Bedevi: **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1959.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Lovell, John P.: **To Sheathe the Sword: Civil Military Relations in the Quest for Democracy**, ed. David E. Albright, Westport, Greenwood Press, 1997.
- Luttwak, Edward: **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Çev: Edip İ. Polat, Ankara, Yaba Yayınları, 1996.

- Macfie L.: **Osmanlı'nın Son Yılları (1908-1923)**, Çev: Damla Acar- Funda Soysal, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Macqueen, Norrie: **The Decolonization of Portuguese Africa: Metropolitan Revolution and the Dissolution of Empire**, London, Longman, 1997.
- Maksudoğlu, Mehmet: **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Elif Yayınları, 2007.
- Mills, C. Wright: **İktidar Seçkinleri**, Çev: Ünsal Oskay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.
- Nordlinger, Eric. A.: **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1977.
- Oran, Baskın: **Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989.
- Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, Cilt (I-II), 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Örs, Birsen: **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Der Yayınları, 1996.
- Örtülü, Erdoğan: **Üç İhtilalin Hikayesi**, İstanbul, Milli Ülkü Yayınevi, 1974.
- Öymen, Örsan: **Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987.
- Özbudun, Ergun: **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2009.
- Özdağ, Ümit: **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2004.
- Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991.
- Öztuna, Yılmaz: **II. Sultan Mahmud**, İstanbul, Babıalı Kültür Yayıncılığı, 2011.

- Öztuna, Y., Gökdemir, A.: **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1987.
- Öztürk, Osman Metin: **Ordu ve Politika**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993.
- Paşa, Ahmet Cevdet: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt I, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2008.
- Paşa, Mahmut Şevket: **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- Perlmutter, Amos: **The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, New Haven, Yale University Press, 1977.
- Poulantzas, Nicos: **Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da Geçiş Süreci**, Çev: B. Yılmaz, İstanbul, Belge Yayınları, 1981.
- Ramsaur, Ernest Edmondson: **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev: Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1972.
- Rouquie, Alain: **Latin Amerika’da Askeri Devlet**, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986.
- Sağlam, Fazıl: **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Sarıca, Murat: **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.
- Schmitter, Philippe C.: **Military Rule in Latin America: Function, Consequences and Perspectives**, ed. Philippe C. Schmitter, Beverly Hills, Sage Publication, 1973.

- Sertoğlu, Mithat: **Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul, İstanbul Gazetesi Yayınları, 1973.
- Sezgin, Ferruh: **Sistem'in İntikamı: Bir 12 Eylül İncelemesi**, Ankara, Yeni Düşünce Yayınları, 1990.
- Skocpol, Theda: **Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırılabilir Bir Çözümlemesi**, Çev: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Sofuoğlu, Ebubekir: **Osmanlı Devletinde İslahatlar ve I. Meşrutiyet**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004.
- Sönmez, M.: **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası**, İstanbul, Belge Yayınları, 1980.
- Sultan Abdülhamit: **Siyasi Hatıratım**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999.
- Tanilli, Server: **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993.
- Tanör, Bülent: **Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2011.
İki Anayasa: 1961-1982, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1986.
- Tansel, Selahattin: **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt III, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1991.
- Timur, Taner: **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Toker, Metin: **İsmet Paşayla 10 Yıl**, İstanbul, Akis Yayınları, 1967.
Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1981.
- Toynbee, Arnold: **Militarizmin Kökenleri**, Çev: Mehmet Dündar, İstanbul, A Yayınları, 1989.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Hürriyet'in İlanı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

- Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Turan, İlter: **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul, Der Yayınları, 1986.
- Uribe, Armando: **Şili'de Amerikan Darbesi**, Çev: Nabi Dinçer, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- Üskül, Zafer: **Siyaset ve Asker**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997.
- Weiker, Walter F.: **Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali**, Çev: Mete Ergin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1967.
- Welch, C. E., Smith, A. K.: **Military Role and Rule: Perspectives on Civil-Military Relations**, North Scituate, Mass.: Duxbury Press, 1974.
- Yurdsever Ateş, Nevin: **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Der Yayınları, 1998.
- Yurdsever, Nevin: **Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964)**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983.
- Zürcher, Erik Jan: **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987.
- Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Makaleler

- Akad, M. Tanju: "Şili'de Darbe Vakti 11 Eylül 1973", **Popüler Tarih**, S.49, Eylül 2004, s. 72-77.
- Akad, M. Tanju: "Yunanistan'da Cunta Dönemi", **Popüler Tarih**, S.44, Nisan 2004, s. 58-63.

- Alkan, Mehmet Ö.: “23 Nisan’ın Gayri Resmî Tarihi” (En Doğru Bildiğimizden Kuşkulananmak-5), **Toplumsal Tarih**, Nisan 2011.
- Coelho, J. P. Borges: “African Troops in the Portuguese Colonial Army 1961-1974: Angola, Guinea-Bissau and Mozambique”, **Portuguese Studies Review**, No.1, Vol.10, 2002, s. 129-150.
- Çakmak, Diren: “Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği”, **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, s. 35-68.
- Çitçi, Oya: “Ordu Siyaset İlişkileri: 1920-1938”, **Amme İdaresi** Dergisi, C:39, S:4, Aralık 2006, s. 17-44.
- Demir, Yeşim: “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, **ÇTTAD**, V/12, 2006 Bahar, s. 155-171.
- Kuyaş, Ahmet: “Osmanlı Türk Modernleşmesi ve Ordunun Siyasetteki Yeri Üzerine”, **Cogito**, S:19, 1999, s. 259-267.
- Larouche, Lyndon H.: “Liberal Fascism Takes Over with Coup in Portugal”, **Executive Intelligence Review**, Vol.1, No.2, 10th of May, 1974, s. 3-4.
- Mazrui, Ali A.: “Africa Between Nationalism and Nationhood”, **Journal of Black Studies**, No.1, Vol.13, September 1982, p. 23-44.
- Needler, Martin C.: “Political Development and Military Intervention in Latin America”, **American Political Science Review**, No.3, Vol.60, September 1966, p. 616-624.
- Perlmutter, Amos: “The Pratorian State and the Proterian Army: A Taxonomy of Civilian-Military Relations in Developing Countries”, **Comparative Politics**, Vol. 1, April 1969, p. 382-404.
- Tsarouas, Dimitris: “Explaining an Activist Military: Greece Until 1975”, **Southeast European Politics**, No.1, Vol.6, July 2005, p. 1-13.

Tezler

- Karlıklı, M. Yücel: **“1982 Anayasası Döneminde Kemalizm”, İstanbul, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.**
- Kılıçoğlu, Çiğdem: **“Albaylar Cuntası Döneminde Yunanistan’ın Türkiye Politikası (1967-1974)”, Ankara (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010.**
- Kim, Joachan: **“G.Kore ve Türkiye’de Askerlerin Siyasete Müdahalelerinin Karşılaştırılması (1960-1980)”, İstanbul, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.**

Sürelî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, **Nisab-ı Müzakere Kanunu**, 5 Eylül 1920, Cilt III

Resmi Gazete, **Genelkurmay Başkanlığı’nın Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun**, 13 Haziran 1944, Sayı: 5729

Resmi Gazete, **Kararnameler**, 27 Nisan 1971, Sayı: 13820

Resmi Gazete, **Milli Savunma Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun**, 3 Haziran 1949, Sayı: 7223

Resmi Gazete, **Ordu Dahili Hizmet Kanunu**, 18 Haziran 1935, Sayı: 3031

Resmi Gazete, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun**, 28 Nisan 1960, Sayı: 10491

Resmi Gazete, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa Değişikliği**, 22 Eylül 1971, Sayı: 13964

Resmi Gazete (Mükerrer), **1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, 10 Ekim 1980, Sayı: 1713

Resmi Gazete (Mükerrer), **Kurucu Meclis Hakkında Kanun**

Resmi Gazete (Mükerrer), **Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun**, 12 Aralık 1980, Sayı: 17188

Resmi Gazete (Mükerrer), **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 9 Kasım 1982, Sayı: 17863

Resmi Gazete, **11/2/1964 Tarih ve 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna İki Ek Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun**, 13 Şubat 1981, Sayı: 17254

Resmi Gazete, **13/5/1971 Gün ve 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, 16 Mart 1982, Sayı: 17635

Resmi Gazete, **1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu**, 15 Mayıs 1971, Sayı: 13837

Resmi Gazete, **1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununa Üç Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun**, 11 Aralık 1980, Sayı: 17187

Resmi Gazete, **1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun**, 7 Eylül 1981, Sayı: 17451

Resmi Gazete, **3/4/1930 Tarih ve 1580 Sayılı Belediye Kanununa Ek Kanun**, 29 Eylül 1980, Sayı: 17120

Resmi Gazete, **3201 Sayılı Emniyet Teşkilat Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun**, 3 Nisan 1981, Sayı: 17299

Resmi Gazete, **657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun**, 16 Mayıs 1982, Sayı: 17696

Resmi Gazete, **926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun**, 1 Mart 1982, Sayı: 17620

Resmi Gazete, **Anayasa Düzeni Hakkında Kanun**, 28 Ekim 1980, Sayı: 17145

Resmi Gazete, **Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun**, 25 Eylül 1982, Sayı: 17833

Resmi Gazete, **Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun**, 24 Temmuz 1981, Sayı: 17410

Resmi Gazete, **Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun**, 3 Nisan 1981, Sayı: 17299

Resmi Gazete, **Devlet Memurları Kanunu**, 23 Temmuz 1965, Sayı: 12056

Resmi Gazete, **Faaliyetleri Durdurulan Sendika, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun**, 11 Ekim 1980, Sayı: 17132

Resmi Gazete, **Faaliyetleri Durdurulan Siyasi Parti, Dernek, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun**, 28 Ekim 1980, Sayı: 17145

Resmi Gazete, **Kurucu Meclis Hakkında Kanun**, 30 Haziran 1981, Sayı: 17386

Resmi Gazete, **Olağanüstü Hal Kanunu**, 27 Ekim 1983, Sayı: 18204

Resmi Gazete, **Sendikalar Kanunu**, 7 Mayıs 1983, Sayı: 18040

Resmi Gazete, **Sıkıyönetim Kanununun 15. Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, 8 Kasım 1980, Sayı: 17154

Resmi Gazete, **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu**, 8 Ekim 1983, Sayı: 18185

Resmi Gazete, **Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu**, 10 Ağustos 1967, Sayı: 12670

Resmi Gazete, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816

Resmi Gazete, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasa-ma Görevleri İçtüzüğü'nün Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında**, 3 Mart 1981, Sayı: 17268

Resmi Gazete, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasa-ma Görevleri İçtüzüğü**, 28 Eylül 1980, Sayı: 17119

Resmi Gazete, **Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun**, 19 Mart 1981, Sayı: 17284

Resmi Gazete, **Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun**, 4 Temmuz 1938, Sayı: 3950

Resmi Gazete, **Yükseköğretim Kanunu**, 6 Kasım 1981, Sayı: 17506

Resmi Gazete, **13/5/1971 Tarihli ve 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun**, 30 Aralık 1982, Sayı: 17914.

Resmi Gazete, **Siyasi Partiler Kanunu**, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027.

Resmi Gazete, **Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, 7 Mayıs 1983, Sayı: 18040.

Resmi Gazete, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu**, 17 Ağustos 1983, Sayı: 18138.

Resmi Gazete, **Dernekler Kanunu**, 7 Ekim 1983, Sayı: 18184.

Resmi Gazete, **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu**, 8 Ekim 1983, Sayı: 18185.

Resmi Gazete, **Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu**, 11 Kasım 1983, Sayı: 18218.

Resmi gazete, **Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu**, 14 Kasım 1983, Sayı: 18221.

Resmi Gazete, Kanun Hükmünde Kararnameler, 25 Ekim 1978, Sayı:16645.

Gazeteler

Hürriyet, 22 Nisan 1967

Milliyet, 2 Şubat 1962

Milliyet, 17 Eylül 1961

Milliyet, 26 Nisan 1974

Milliyet, 25 Nisan 1967

Cumhuriyet, 14 Mart 1973

Cumhuriyet, 22 Nisan 1967

Cumhuriyet, 25 Nisan 1967

Cumhuriyet, 20 Temmuz 1980

www.seruvenyayinevi.com

 /seruvenyayinevi

 /seruvenyayinevi

 /seruvenyayinevi

